

Bill No. 3/07-08

17-02-11

Consumers have to be organised to press their case

provi- for redressing the consu-
for vis- complaints. These were, howev-
s for when TRAI in July 2000 issu-
tor in lation on Quality of Service
initia- and Cellular Mobile Telep-
other vices with fewer parameters
com- nally suggested. The regul-
ce, the seeks to create conditions fo-
quality satisfaction by making know-
ity of service which the serv-
issued has to provide and the meas-
ertain formance against standards.
tech- nately, however, it does not p-

a tries new

food- measures like closing inefficie-
sector units do not work as the
weaken demand due to large-
offs. He has argued that the da-
Japan's economy is not inefficiency but
inadequate demand.

The immediate problem is not that

of services, monitor the perform-
ance of utilities, and award
penalties or rebates in case of
failure. They should also lia-

to be emulated in other states as well.
Research institutions too have a major
role to play to ensure that quality issues
are on the top of the regulatory
board. The deliberation on technical
issues is not on quality
issues. Hopefully,

regulatory re-
satisfaction
fully realised,
called for. The
for money,
known to the
regulator.
(Tata Energy
Institute, Delhi)

विवाह वृन्दावन के केशव देवस with
the commentary विपिन के गणेश देवस
- Ed. & Pub. by पं. कामराज साहू कटारे
at गणेश प्रेस - slightly worn moth
eaten pinholes in few middle pages
damaging 1-2 letters and neatly
repaired. loose leaves lithoprint
edn., Benares, 1947. (with one
line illustration at end.)

1398

45

employment. In a booming economy,
the workers released as firms go bank-
rupt and public works are canceled
would soon find productive

strong parallels with that of India's at
present. In fact, Yashwant Sinha's Bud-
get was clearly a supply side effort
aimed that effecting greater structural
changes through labour reforms and

ment's re- billion pack- from the a- in Delhi, power, am- In one The right draw atten- old funda- the first g- cal parties have to n- front. You critical ma- ty to org- sentiment drawing r- difference stance, b- hatma G- say, Dinsl- And ye- erning str- all three ministers state chief et. al., sa- portant f- governm- sumed t- avoid the

DAT
Astrology & Astrology
श्रीकाशीजीमेंमहत्माआदिविश्वेश्वरपरपंडितदुर्गाप्रसादजीकटारपरलोकस्थकेपुत्रपंडितकामता
प्रसादजीकटारेकेगणेशयन्त्रालयमेंविवाहवृन्दावनटीकासंयुक्तछापीगईलिरवा कानुनराम का
पनेवालासिववरनजिसेलेनाहोयउसेचौदनीचौकमेंपंडितकामताप्रसादजीकटारेकेदुकानपरमिलेगी

Rare Book Collection

ACC No.: R-241.....

1398

वि. च. ॥ श्रीगणेशाय नमः अथ विवाहं दृष्टवानं स व्याख्या नं लिख्यते तीर्थानामधिपः कुभृच्छित्तपदो संत्यक्तवेलास्थिति रित्यर्था अ-
दी. सकल हि जाधिय समीक्षा सौरुमुत्पूरभूत लक्ष्मीशोखिलदानवारिसततप्रस्निग्धसदा स्थितिर्घोषध्वस्तमलोजयत्युरुक्पासि १
१ धुर्गुरुः केशवः १ अर्थचेतुष्टयवाची तत्रप्रथमंगुरुपक्षे केशवोगुरुर्जयति सर्वोत्कर्षेणावर्तते गृणात्युपदिशति शास्त्राणी-
ति गुरुः तमेव सर्वोत्कर्षेणोत्तयति तीर्थानामधिप इत्यादि विशेषणैः तीर्थो ध्वरे गुरौ मार्ग इत्यभिधानात् तीर्थानां गुरुणामधि-
यः महागुरु रित्यर्थः तल्लक्षणमाह स्मृतिः पिता पुत्रमुत्पाद्य संस्तुत्य वेदान्वेदार्थांश्च ग्राहयित्वा वृत्तिकल्पयति समहागुरु-
र्भवतीति यद्वा तीर्थानां गंगादीनामधिपः सर्वतीर्थमयोगुरु रिति स्मृतेः कुभृच्छित्तपदः कुभृतो राजानः तैः श्रितं सेवितं प-
दं यस्यासौ तथा असंत्यक्तवेलास्थितिः न संत्यक्तवेला सुपूर्वाह्लादिकालेषु स्थितिर्विहितचारायेनासौ तथा यत्यर्था सकल-
हि जाधिय समीक्षा सौरुमुत्पूरभूत यस्मान्यर्थासाः प्राप्ताः कलाः पठनादयोस्तयत्यर्था सकलाः ते च ते हि जाधिया विप्रश्चे-
ष्टास्तेषां समीक्षा संदर्शनं तथा आसा प्राप्ता उरुः अधिका मुद्गर्षः तस्य पूरस्तं विभर्तीति तथा लक्ष्मीशः यशुधान्यादि धनवान्-
यद्वा लक्ष्मीनाम्नीममजननी तस्यादेशः पतिः अखिलदानवारिसततप्रस्निग्धसदा स्थितिः अखिलानी अनेकानि चतानि दाना-
नि च तेषां वारि उदकं तेन सततमनवरतं प्रस्निग्धाप्रकर्षेणाद्वा सदा स्थितिर्गृहभूमिर्यस्यासौ तथा घोषध्वस्तमलः घोषेणा अ-
ध्ययनादि घोषश्च वयो न ध्वस्तो मलः पापं येन स तथा जनानामिति शेषः उरुक्पासिं धुः उरुः पृथुर्या कृपा तस्याः सिंधुः कृपासा-
गरः अथ समुद्रपक्षे कथं भूतः सिंधुः तीर्थानामधिप स्तीर्थराजः कुभृच्छित्तपदः कुभृतः पर्वताः मैनाकादयः तैः श्रितमा-

राम.
१

श्रितं पदस्थानेयस्यासौ तथा पदं व्यवसिति त्राणस्थानलक्ष्मांश्चिवस्तुष्वित्यभिधानात् असंत्यक्तवेलास्थितिः वेलासमुद्रतीर-
तस्याः स्थितिर्मर्यादा असंत्यक्तावेलास्थितिर्येन स तथा यदि त्यव्ययं यत्नयदा काले पर्याप्तकलः परिपूर्णा कलोद्दिजाधिय-
श्चन्द्रस्तस्य समीक्षासमुदयः तेन आसाप्राप्ता उरु अधिकतरा मुद्धर्षयेन स तथा तदा पूरभृज्जलपूरभृत्स्यात् चन्द्रोदये हि समु-
द्रस्य जलभरः अत्रापि पूर्णं चन्द्रोदये अधिकपूर इति भावः लक्ष्मीशः लक्ष्म्यार्द्रशः पिता अखिलदानवारिसततप्रस्निग्धस-
द्गतिः अखिलादानवारयो देवाः तैः सततं प्रस्निग्धा शोभमाना सद्गतिः स्थानभूमिर्यस्यासौ तथा यत्स्थाने विषावादिदेवानिव संती-
त्यर्थः घोषध्वस्तमलः घोषेण गर्जनेन ध्वस्तः मलः यातकं येन स तथा सुग्रीवसफलं जन्मयेव संति महोदधौ अहन्यहनि घोषेण ब्रह्म-
हत्याविलीयत इति पुराणान् अथ विष्णुपक्षे केशवो नारायणो जयति गुरुः उद्धवार्जुनादीनां ज्ञानोपदेष्टा तीर्थानामधिपः गंगादीनां
तन्यादजन्यत्वात् कुभृच्छ्रितपदः कुभृद्धरणीधरः शेषः तत्र श्रितं पदं यस्य स तथा शेषशायीत्यर्थः असंत्यक्तवेलास्थितिः असंत्यक्तवे-
लायां समुद्रतीरे हारकादौ स्थितिर्निवसतिर्येनासौ तथा यत्पर्याप्तकलोद्दिजाधियसमीक्षाप्राप्ता उरु मुत्पूरभृत् यस्मात्पर्याप्ताः शौर्यादिक-
लायेन सः यत्पर्याप्तकलः द्विजाः पक्षिणास्तदधिपोगरूडः यत्पर्याप्तकलश्चासौ द्विजाधियश्च तस्य समीक्षासंदर्शनं तथा असा उरुर्मे-
हती मुद्धर्षस्तस्याः पूरां विभर्तीति तथा लक्ष्मीशो लक्ष्मीपतिः अखिलदानवारिसततप्रस्निग्धसद्गतिः दानवारिदंतिनां म-
दजलं तेन सततं प्रस्निग्धा आर्द्रकृता अखिला समग्रा दानवारिसततप्रस्निग्धा सद्गतिर्गृहांगणभूमिर्यस्यासौ तथा कृष्णरामाव-
तोर यस्य गृहांगणभूमिरेवं विधेति पुराणप्रसिद्धा घोषध्वस्तमलः घोषाणां ब्रजस्थितगोयादीनां ध्वस्तः मलो येनासौ तथा कृष्णाव-

वि. वृ.
दी.
२

नारे प्रसिद्धमिदं उरु कृपासिंधुः महासत्त्वगुणात्त्वान् अथ सूर्यपक्षे केशवः सूर्यः केशारश्मयः प्रशस्ताः केशायस्यासौ केश
वः केशादोन्यतरस्यामिति प्रशंसायां मतवर्थे वः कथं भूतः केशवः गुरुः रोमकमयासुरादीना ज्योतिः शास्त्रादिज्ञानोपदेश अ
न एव तीर्थानामधिपः तीर्थानां ज्योतिः शास्त्रादीनां अधिपः प्रवर्तकः तीर्थं शास्त्राध्वरसेनेष्वित्यभिधानात् कुभृच्छ्रित
पदः कुभृदुदयाचलः तत्र श्रितं पदं येन तथा उदयशिरस्वरिष्णुगस्वर्णसिंहासनस्थ इत्युक्तः असंत्यक्तवेलास्थितिः वेलाका
लः तस्य स्थितिर्वत्सरः दिनादिनियमः असंत्यक्तावेलास्थितिर्येनासौ तथा यत्पर्याप्तकलहिजाधिपसमीक्षाकर्त्री आसौरमुत्पूरभृत्या
न् यस्मात्सूर्यात्यर्याप्ताः प्राप्ताः कलायेनासौ यत्पर्याप्तकलः स चासौ हि जाधिपश्चंद्रस्तस्य समीक्षासंदर्शनं चंद्रस्य प्रतिदिनकलावृद्धिः
क्षयश्च सूर्यकिरणसंसर्गोद्भूत इति ग्रहगणिते वासना प्रसिद्धा आपास्तदर्शनलालसाः तेषां ऊरुमुत्पूरः महाहर्षभरस्तं विभर्ति पु
ष्पातीति तथा लक्ष्मीशः लक्ष्म्यो दीप्तयः तासामीशः अखिलतैजसाधीशः दानधारिसततप्रस्निग्धसुद्राक्षितिः अखिलाश्च ते दा
नवारयश्चंद्रादिदेवाः तैः सततं प्रस्निग्धाशोभमाना सुद्राक्षितिः स्थानभूमिर्यस्मासौ तथा इंद्रादिदेवैः सेवित इति तात्पर्यार्थः ।
घोषध्वस्तनलः घोषेण नाम गर्जनेन ध्वस्तो मलः येनासौ तथा उरु कृपासिंधुः महाकृपासागरः स्थावरजंगमजगत इति शेषः
आदित्याज्जायते वृष्टिरेष्टे रत्नततः प्रजा इत्याद्युक्तेः इत्येते मदुरितश्लोकस्यार्थाः अथ प्रकृतं वधातिस्मविवाहपूर्वकपदं वृंदा
वनं केशवादिभ्यो यत्कुटिलोक्तियुक्तिबहुलं बहुर्थगुह्यपदैः हेलागम्यममल्यदृष्टसुधियांतनेतरेषां तथा तस्मान्न हि वृत्तिं विशेष
सहितामारब्धुमस्युत्सुकः २ नानाकलागमपदुर्भुविगीतकीर्तिः श्रीकेशवस्य तनयः कुरुते गणेशः दीकां भर्मा धनमसा ।

राम.
२

पहरं विवाहं द्वावनस्य करपीडनदीपिकाख्यां ३ व्याख्यामानेणानुष्ठानयेके चोच्चावचाद्दह मतिमंतस्तु सद्युक्ति विशेषरचनै
 रपि ४ कृत्वा दौर्गहलाघवारव्यकरांतिण्यादिसिद्धिदयं श्लोकैः श्राद्धविधिं सवासनतया लीलावती व्याकृतिं सप्रसेयमुह
 र्नेतत्वनिरुतिं पर्वदिसत् निर्णयंतस्मान्मंगलनिर्णयाद्यथ कृता वैवाहसदीपिका ५ श्रीभरद्वाजमुनिश्रेष्ठवंशोद्भवओदी
 च्य ज्ञातिमंडनः सकलागमाचार्यवर्यो ज्योतिर्वित्कुलावतंसो नेककलाकलापचतुरः श्रीदेवज्ञरागागतनयः श्रीकेशवार्कः
 करणः कंठीरवाद्युक्ता निजां सत्कविता विशेषरचनासमेतां वाक्यविचारचतुरीं दर्शयन्संहितास्कंधेकदेशभूतविवाह

श्रीशार्ङ्गिणोः सजतुबोनवसन्निवेशः क्लेशव्यपंचलवलनयनांचलश्रीयथांचलग्नथनमंगल

माचचारश्चंगारहारमणिकौस्तुभरश्मिगुंफः १॥

पठत्वाचिकीर्षुर्जन्मजन्मानगरार्जितदुरितोत्पन्नप्रत्यूहनिरासे
 नग्रंथसमाप्त्यर्थं समासेपिग्रंथेतत्परिचयार्थं शिष्टाचारपरिपालनेन शिष्यशिष्यार्थं च आशीर्लक्षणमंगलमाचरन् श्रीसहस्री
 नारायणयोर्वैवाहलक्षणं मध्यमसंनिवेशनं वसंतिलकवृत्तेन वरीयति श्रीशार्ङ्गिणिरिति श्रयते विश्वमेतां सा श्रीः शार्ङ्गीयस्या
 स्तीति शार्ङ्गीनयोर्लक्ष्मीनारायणयोः सनवसन्निवेशः नवसंगमः संनिवेशस्तु संस्थायां प्रवेशे संगमेपि चेत्यभिधानात्तत्र युष्मा
 कं क्लेशव्यपंचसजतुकरोत्वित्याशीः नवसंनिवेशजानि विशेषणद्वारेणाह चलवलन्निति चलनस्तौ चलौ वलनस्तौ वलनौ स्था
 नांतरगमनंचलनंतस्मात्परावर्तनंचलनंचलाश्च वलंतश्च चलवलंतः नयनानामंचलाः प्रांतानयनांचलाः चलवलंतश्च तेन

वि. टं. टी. ३ यनांचलाश्चलवलन्नयनांचलास्तेषां श्रीशोभायस्मिन्नवसंनिवेशे स तथा समासांतविधेरनित्यत्वात्कप्रत्ययाभावः सानुरागपरस्य
 रावलोकनेनयनांचलौचंचलौवलंतौ चेतिजातिः लज्जाकुलतयानयनांचलाभ्यामेवावलोकनंयुक्तंसकः यन्नवसंनिवेशे शृंगारहा
 रमणिकौस्तुभरश्मिगुंफः अंचलग्रथनमंगलमाचचार आचीर्णवान् शृंगारस्यहारः शृंगारहारः तस्यमणिः शृंगारहारमणिः सूचकौ
 स्तुभश्चशृंगारहारमणिकौस्तुभौतयोरश्मयस्तेषांगुंफः गुंफग्रथनेगुंफनेगुंफः ग्रथनमितियावत् अंचलयोर्ग्रथनंतदेवमंगलं अंच
 लग्रथनमंगलंश्रियः शृंगारहारमणिः शार्ङ्गिणस्तुकोस्तुभः तद्रश्मीनांपरस्परंग्रथनं अंचलग्रथनभावं प्रापेत्पृथः विवाहस
 मयेवधूवरप्रावृतवस्त्रांचलग्रथनमंगलत्वेनक्रियतइतिशिष्टसमाचारः सतुप्रागेवशृंगारहारमणिकौस्तुभरश्मि

संवर्ग्यगर्गभृगुभागुरिरैभ्यगीर्भ्यः सारंवराहमिहिरादिमतानुसारं ॥

गुंफनेनैवनिष्पन्नइतिभावः अत्रमंगलार्थं गणादिदोषनिरासार्थेवा आदौश्रीशब्दप्रयोगः तदुक्तं देवतावाचकाः शब्दा ये च भद्रा
 दिवाचकाः ते सर्वे नैवनिर्द्याः सुलिपितोगणतोपिवेति यथा श्रियः कुरूणामधिपस्येत्यादौ १ अथास्यग्रंथस्य आर्षमूलत्वे
 नप्रामाण्यंतथाप्राचीनग्रंथेभ्योवैशिष्ट्यं द्योतयन् संवधादिचतुष्टयगर्भतदारंभहेतुंवसंततिलकयाऽऽहसंवर्ग्यइति अ
 हंविवाहचंदावनंनामग्रंथं विरचयामि अन्वर्थेनामविवाहइन्नविवाहः स्त्रीपुरुषसमागमलक्षणाः तदर्थं चंदावनमिव
 चंदावनंविवाहचंदावनंकुस्मोहितन्नगोपीभिः सहपरस्परपाणिधारणपूर्वकरासक्तीडादिकंकृतवान् अन्येपिसूरसे

राम.
३

न सुषेणादयः वृंदावनं नाम वनं यमुनातीरे प्रसिद्धं यद्वा विवाहानां वृंदं विवाहं वृंदं तदवतीति विवाहं वृंदावनं अत्र हि सम्यक् सदसत्क
ल निरूपणेन असत्समयपरित्यागात्समयविवाहकरणेन पुत्राद्यभिष्टुतिद्वारा विवाहावनत्वे युक्तमस्य ग्रंथस्य कथं भूतं विवाहं वृंदावनं
स्फारत्स्फुरत्यरिमलाढ्यफलं स्फारंतिता निस्फारंति विस्तृतानि स्फुरत्स्फुरंति स्फुरंतिता निस्फुरंति विकसमानानि यरिगतो मलपरिम
लः दोषाभावः कुगतिप्रादयश्चेति तत्पुरुषः तेनाढ्यानि परिमलाढ्या निस्फारंति स्फुरंति परिमलाढ्यानि फलानि न सत्रफलादीनि य
स्मिंस्तथापुनः कीदृशं विचाररम्यं नानाविधविरुद्धमुनिवाक्यानां पूर्वपक्षसिद्धान्तरूपसारासारविचारेणारम्यं किं कृत्वा गर्गादिगी

॥ स्फारत्स्फुरत्यरिमलाढ्यफलं विवाहं वृंदावनं विरचयामि विचाररम्यं २ ॥

भ्यः सारं संवर्ग्य गर्गादयो यवनसितपुलस्त्यादीनामुपलक्षणं तेषामप्यत्र मनोपन्यासदर्शनात् गर्गादीनां गिरः वचनानि तेभ्यः ए
कदेशीयादिवाक्यपरिन्यागेन बहुमतस्वीकारात्मकं सारं संवर्ग्य मेलयित्वा न केवलं समत्वेनैव सारं संवर्गितं किंतु वराहमिहिरा
दिमतानुसारं आदिशब्देन लल्लु श्रीपति श्रीधरादीनां ग्रहणं वराहमिहिरादीनां मतमनुसरतीति तथा गर्गादिवाक्यानां सारासा
रपर्यालोचनया वराहादिमतानुसारं विचार्य विरचयामीत्यर्थः अत्रः स्यानां महत्त्वानामपि गर्गादिमुनिवाक्यमूलत्वेन प्रामा
ण्यमिति भावः स्फारदित्यादिविशेषणद्वयेन पूर्वग्रंथेभ्योऽस्य वैशिष्ट्यं द्योतितं अथ संबंधादिचतुष्टयकथनमंतरेण शास्त्रार
भवेव्यप्यप्रसंगः तदुक्तं सिद्धिः श्रोतृप्रवृत्तीनां संबधकथनाद्यतः तस्मात्सर्वेषु शास्त्रेषु संबंधः पूर्व उच्यते किमेवात्राभिधे

वि. ८.
टी.
४

यस्यादिति पृष्ठस्तु केनचित् यदि न प्रोच्यते तस्मै फलशून्यं तु तद्वेत् सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य कर्मणो वापि कस्यचित् यावत्प्रयोजनं नो
नं तावत्तत्केन गृह्यत इति एवं ब्रह्मोपदेशं हृदि मत्वा अनेनैव पद्येन संबंधः सूचितः परिमलादप्यफलमित्यनेन अभिधेयं सूचितं तस्या
म्यशास्त्रस्य च प्रतिपाद्यप्रतिपादकत्वेन संबंधो वा प्रयोजनं तु शुभाशुभफलादेशः तच्चिज्ञासुरधिकारी एतदुक्तं भवति चतुरा
ननमुखादिनिसृतस्यास्य शास्त्रस्य नारदवसिष्ठादिमुनिपरंपरयास्मिन् लोके प्रथितस्य ब्रह्मणा सह संबंधः उक्तं च नारदेन अस्य शा
स्त्रस्य संबंधो वेदांगमिति धातुत इति अस्य शास्त्रस्य वेदांगत्वमिति कृत्वा धातुतः संबंध इत्यन्वयः यदा वक्ष्यमाणाभिधेयस्य तत्प्रतिपा
दकशास्त्रस्य च प्रतिपाद्यप्रतिपादकत्वेन संबंधः नक्षत्रशुद्धिकालमीमांसा राशिमेतलकनवांशविचारग्रहशराचंद्रनारावलं राहुलता
निष्पादितग्रशुद्धिगो धूलिकगोचरनिर्णयशुभाशुभयोगभावफलयोगबलसामुद्रिकलक्षणदिमिश्रफलवधूवरप्रभ्रादिकप्र
तिपाद्यत्वाद्वाभिधेयं प्रयोजनं तु जन्मजन्मांतरार्जितसदसत्कर्मविपाकरूपशुभाशुभफलसूचकनक्षत्रग्रहफलादिना जगतः
शुभाशुभनिरूपणं तत्राशुभफलं ग्रहशान्त्यादिना ग्रहबलाद्युपेतः सत्समये विवाहादि संपादनेन वा सच्छकुननिमित्तादिना वंच
यिष्यत इति कृत्वा तथा तत्प्रतिकारनिरूपणं च उक्तं च नारदेन प्रयोजनं तु जगतः शुभाशुभनिरूपणमिति तच्चिज्ञासुरधि
कारी सच हि जयवनतुष्टूद्रादि वेदांगत्वात् यतो हि जैरेव सांगो वेदो ध्येतव्यो ज्ञातव्यश्च उक्तं च तस्मादिजैरध्ययनीयमेव पुराणं
रहस्यं परमं च तत्त्वमिति अध्यापने तु ब्राह्मण एवाधिकारी सत्रियवैश्ययोर्ध्यापननिषेधात् महाप्रयोजनं तु वेदांगाध्यय
नेन धर्मपरिपालनत्वात् जगतोऽशुभनिराकरणेन च सुकृतसंचयद्वारा त्रिकालदर्शित्येन योगितुल्या वक्ष्यांगतस्य योगिव

राम.
४

निरनिशयानंदावासिलसरासोसावासिः उक्तं च श्रीमद्वावगते गर्गप्रतिनंदेने ज्योतिषास्यनंसासाद्यन्त ज्ञानमर्तो द्वियं प्रणीतं भ
वतायेन पुमान्वेदपरावरमिति सिद्धं तेपियो ज्योतिषवेति नरः समस्य क धर्मार्थमोक्षान्नभतेयशश्चेति गर्गो ग्रंथतश्चार्थतश्चेत
त्वात्तं जानाति यो हि जः अग्रभूकसमवेच्छादे पूजितः पंक्तिपावनं इति अत्र सम्यक्पदग्रहणेन असम्यक्शास्त्रपरिज्ञानादय
था शास्त्रं विवाहादिफलादेशकस्य पंक्तिं दूषकत्वमस्तीति गम्यते यत उक्तं तेनैव अविदित्वैव यः शास्त्रं देवज्ञत्वं प्रपद्यते स पंक्तिदू
षकः पापो ज्ञेयो न सत्रसूचकः न सत्रसूचको हि पृथुपवासं करोति यः सत्रजस्य धत्ता मिश्रं सार्द्धं सृष्टविदं विनेति अष्टविदं विना न
सत्रसूचकेन अतश्चायथा शास्त्रमादेशक एव न सत्रसूचकः न त्व क्त्वा शास्त्रपरिज्ञाता देवज्ञत्वं प्रपद्यत इत्युक्तत्वात् पूर्वाजितस
दसत्कर्मवियाको देवमित्युच्यते न ज्ञानातीति देवज्ञः तस्य भावो देवज्ञत्वं ब्रह्मस्यतिरपि देवज्ञैः शास्त्रतत्त्वज्ञैर्मुहूर्तौ निष्यते यदि स
मुहूर्तः समन्वेष्टो नान्येन सत्रसूचकैरिति अत एव कश्यपेन वेदपारगसाहित्येनैव न सत्रसूचकस्य आदे पूज्यत्वं स्मर्यते अ
रिर्विश्रंभहंता च व्यंगो न सत्रसूचकः काराः कुंठश्चमंदश्चश्चित्रीसूरवः सुवृत्तवान् सर्वे आदेनियोक्तव्या मिश्रिता वेदपारगैरि
ति दोषोपि स्मर्यते प्रायश्चित्तं चिकित्सां च ज्योतिषं धर्मनिर्णयं विना शास्त्रेण यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकमिति अतो सम्यक्शा
स्त्रवेदनादयथा शास्त्रफलादेशको न सत्रसूचकः ननु शास्त्रे कदेशवेनेति सिद्धं अत एवाक्तं गर्गादिभिः वनं समाश्रिता येपि नि
र्ममानिः परिग्रहाः अपि ते परिहृयन्ति ज्योतिषां गतिको विदं मुहूर्तं तिथिं न सत्रमृतवश्चायने तथा सर्वाण्येवाकुलानि स्युर्न स्या
त्सावत्सवंत्सरो यदि नासां वत्सरिके देशे वस्तव्यं भूतिमिच्छता च सुभूतो हि यत्रैष पापं तत्र न विद्यते इत्यादि मुक्तावल्यादिष्व

वि. वृं. दी. ५
 पिदशदिनकृतपापं हन्ति सिद्धांतवेत्ता त्रिदिनजनितमंहस्तत्रवेत्तानिहन्ति करणभगणावेत्ता चैकरात्रोत्थपापं जनयति बहुपापं चैक
 नक्षत्रसूचीति एकः केवलः नक्षत्रसूचकः अतोऽस्य शास्त्रस्यैकदेशाध्ययनेऽपि त्रैवर्णिकस्यैवाधिकारोऽस्तीति सिद्धं तत्राप्याप्य
 वाक्यानां पाठमात्रेणापि फलमस्ति स्मृत्यादिपठनवदिति ॥ २ ॥ अथ विवाहादिसर्वकार्येषु नारदादिभिः प्रथममुद्दिष्टत्वात् यंच
 गशुद्धेः प्राधान्यं तत्रापि प्राधान्यं नक्षत्रशुद्धेः तथाचाहुः भावांश्च शुद्धोदयमप्यशुद्धं भशुद्धिहीनं प्रवदन्ति संतः तस्माद्विशेषेणा
 भशुद्धिमादौ विचार्य कार्यं शुभमाहुराया इति अतः सैव प्रथममभिधीयते ॥ सातृक्तनक्षत्राणामेव अतः प्रथमं शुभनक्षत्रा
 ण्युक्त्वा तत्संगेन शुभासौ रमासांश्चाहध्रुवेति वंशस्थवृत्तं ध्रुवागारोहिणीन्येतराणि अनुराधादीनि प्रसिद्धानि करोहस्तः

॥ ध्रुवानुराधामृगमूलरेवती करं मघा स्वातिरदूषणोगराः ॥

तेषां समाहारे एकवद्भावः क्लीबत्वं च मघा स्वात्यौ प्रसिद्धे अयमेकादशनक्षत्रात्मको गराः चेददूषणः वक्ष्यमाणपापवेधा
 दिदोषरहितः तदा मृगीदृशां स्त्रीणां मृगजातिः स्त्री मृगीतस्याहगिव दृग्यासां तासां करग्रहे विवाहे मंगलकृतस्यान् वक्ष्यति च
 सूर्यददूषणभूषणोत्पादिकूरवेधादिदोषे त्वशुभफलं तत्र तत्र वक्ष्यति रवेरिति षण्णा गृहाणां समाहारः षड्रही मकरादि
 र्यस्याः सोमकरादिः साचासौ षड्रही च मकरादिषेड्रही अमीनामीनरहिता मकरकुंभमेषवृषमिथुनस्थोर्को विवाहे मंगलकृदि
 त्यर्थः नन्वत्र नक्षत्रग्रहादीनां शुभफलकर्तृत्वं कथं युज्यते प्राचीनसदसत्कर्म विपाकरूपस्यैव स्यावस्यावश्यं भावि

राम.
५

त्वात् तथाच शौनकः येन तु यत्प्राप्तव्यं तस्य विधानं सुरेश सचिवोपियः साष्टान्नियतिज्ञः सोपिनशक्तो न्यथाकर्तुं तद्विज्ञानोपायं लग्नविधानेन संप्रवक्ष्यामि जन्मन्यथावाप्रश्ने तत्सदृशफलं विवाहेपीति अतो यथोक्ता विवाहादिसमयाद्देवपाकज्ञानोपायाः विवाहादिषु यावद्व्यशसमयावामि स्नादशं देवमस्तीति ज्ञेयं यत् उक्तं तेनैव वरणाप्रदानपरिणयश्च प्रपूजाभिषेककरणानि सुश्रुमेतिथौ विलम्बेन भवन्ति किलात्यपुरायानामिति अतो विवाहादिशारुंदैवज्ञापकमेवेति नैवं सद्युक्तं मन्यसे विवाहादिषु विहितशुभकालस्य यन्त्रादिना प्रयत्नेन पुरुषसाध्यत्वात् सत्पुण्ययोगे कर्मसिद्धिर्न केवलं देवेनेति तथाच वक्ष्यति फलेद्यदि प्राक्तनमेव तत्किं कृष्याद्युपायेषु परः प्रयत्नः श्रुतिः स्मृतिश्चापि नृणां निषेधविध्यात्मके कर्मणि किं निषण्णेति यदि तु देवमेव फलेन दासर्वोपि जनः कृष्या

रवेरमीनामकरादिषु ह्यहीकरग्रहे मंगलकृन्मृगीदृशाम् ३॥

द्युपायेषु कथं प्रवर्तते किंच निषधविध्यात्मकाः श्रुतिस्मृत्यादयोपि निरर्थकाः स्युः न नृसमारोहेन कुपमेवेक्षत बबाहुभ्यां नदीतरेन संशयमभ्यापद्येतेत्यादीनामाश्वलायनादिकल्याणां श्रीकामः पुष्टिकामो वाग्ग्रहयज्ञसमाचरेदित्यादियाज्ञवल्क्यादिवचनानां चिकित्सादिशारुस्यच वैयर्थ्यप्रसंगः स्यादित्यर्थः तथाच याज्ञवल्क्यः देवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता तत्र देवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदेहिकमिति कर्मसिद्धिः फलावाप्तिरिति प्राप्तिस्तस्मात्सा च केवलं देवेन व्यवस्थिता अपि तु पुरुषकारेण पुरुषकारः प्रयत्नः अपि च पुरुषकाराभावे देवमेव नास्तीत्याह तत्र देवमिति पूर्वदेहार्जितं पौरुषमेव देवमित्युच्यते न

वि. ८. च अल्पपुरुषकारादनंतरं महाफलोदयेन अभिव्यक्तं अतएवाहवसंतराजः पूर्वजन्मजनितं पुराविदः कर्मदैवमिति संप्रचक्षते
 टी. उद्यमेन ननु पार्जितं तदा वांछितं फलं नैव केवलमिति तस्मात्प्रयत्नाभावे दैवनास्तीत्यतो विवाहादिषु शुभकालावाप्तिलेस
 ६ राणो यत्नो विधातव्यः तथा च नारदः सर्वाप्रमाणमास्थेयं गृहस्थाश्रममुत्तमं यत्नस्तदपियोषायां शीलवत्यां स्थितं ततः तस्याः
 सच्छीललब्धिसुसुलग्नवशतः खलु पितामहोक्तं संवीक्ष्य लग्ने शुद्धिं प्रचक्ष्महे इति अतो दैवयत्नयोरन्यतरेण फलसिद्धिर्न भव
 तीत्यत्र दृष्टान्तमाह याज्ञवल्क्यः यथा ह्येकेन चक्रेण रथस्य गतिर्भवेत् तद्वत्पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्ध्यतीति अतएव ग्रा
 थकारोपिवक्ष्यति प्राक्कर्मवीजं सलिलानलोर्वीसंस्कारवत्कर्मविधीयमानं शोषाय पोषाय च तस्य तस्मात्सदा सदाचारवतां न
 हानिरिति यत्प्राक्कर्म तस्य शोषाय पोषाय च अधुनाविधीयमानं कर्म भवति किं वत्तवीजं सलिलानलोर्वीसंस्कारवत् यथा स
 दीजं शुभैः सलिलादिसंस्कारैः संस्कृतं सदुदेति वर्धते च तद्वत्प्राक्कर्मोपि रोहितेन सत्प्रयत्नेन वर्धते अन्यथा शीयत इत्यर्थः
 तस्मात्कारणाच्छास्त्रविहितविवाहादिषु शुभकालग्रहशान्तिचिकित्सादिसदाचारवता पुरुषाणां सदानहानिः स्यात् अपि च दैवं
 किल पुरुषनिष्ठं तद्देशकालवशतएव विपच्यते दुष्टमपि दुष्टान्तरसाहित्येनैव दुष्टकारियथा दुर्जनो रंध्रान्वेषणो न भूतएव
 तं श्रीयति ना अकालचर्यामृगयां च साहसं सुदूरया नंगजवाजिवाहनं गृहे परेषां गमनं च वजे ये द्रुहेषु राजा विषमस्थितेष्वि
 हेति वसंतराजोपिनैतदेव मिह येन देहिनां पूर्वकर्मविहितं कुतो विहिदेशकालवशतो विपच्यते युज्यते व्यवहितं कथं तु तदि
 ति सतदेव दैवप्रामाण्यं शेषं स्पष्टं अतश्च दुष्टमपि दैवफलं विवाहादिसत्समयावासिरूपयत्नेन निवर्त्यत एव यथाह स

राम.
 ६

एवसर्पवन्नि विषकंटकादिकं येन देवशरणोपि मानवः दूरतस्त्यजति पौरुषं सदा तेन नः स्फुरति देवतोधिकं यौरुषेण हृदये शितांग
तिं प्राप्नुवंति पुरुषाः सुमेधसः यांति देवशरणं लयं यथापादयोर्ज्वलमिदावपावके इति अतः शकुनगोचरादिना आवेदितं अशुभं दे
वफलं शुभेन प्रयत्नेन संतो वंचयंत्येव तथा च स एवाह तन्निरूप्य शकुनेन दुःखदं वंचयंति नियतं समुद्यतं पौरुषेण पुरुषाः सु
मेधसः संश्रयंति पुनरात्मनो हितमिति तद्देवफलं दुःखदं समुद्यतं शकुनेन निरूप्य पुरुषाः पौरुषेणा वंचयंतीत्यन्वयः अथानंत
रोक्तेः सर्पवक्त्रादिदृष्टान्तः पौरुषमेव फलसाधनं कथं न स्यात् उच्यते समानभूमिषु समानसलिलादिसंस्कारेषु फलवैचित्र्यं द
र्शनात्कारणान्तरं कल्प्यते तद्देवदेवमिति अत उभययोगे सत्येव फलसिद्धिरिति अथ केचिदुद्धिः कर्मानुसारिणीति मन्यमाना प्रय
त्नोपि देवानुरूपदुति कृत्वा देवमेव फलसिद्धेः कारणमिति मन्यंते तन्न चतुरस्रं अनवस्थादोषप्रसंगात् तथा हि प्राक्कर्माजितपौरुष
मेव किल देवमुच्यते अत्रत्यः प्रयत्नः प्राचीनपौरुषलक्षणो न देवेन जन्यः तदपि पौरुषं तत्प्राचीनपौरुषजन्यतदपि तत्प्राचीनपौरुष
जन्यमित्यनवस्था अतः प्रयत्नोपि देवप्रेरित इत्यनुपपन्नं नैतन्मन्यामहे न खल्वियमनवस्थादूषणं अनादिसंसारे बीजांकुरन्या
यदृष्टान्तसद्भावात् न चैतद्युक्तं न हि बीजांकुरन्यायाद्देवमेव मूलं इति निश्चीयते नापि प्रयत्नः अतः सत्युभययोगे फलसिद्धिरिति
यतं चतुरस्रं एवं चेत्तर्हि शौनकोक्तवाक्यानां पूर्वोक्तानां का संगतिः उच्यते देवं तु दृढकर्मरूपमदृष्टकर्मरूपं चेति द्विविधं तत्र
दृढकर्मरूपं स्यावश्यं भावित्वा दृढशान्त्यादिरूपेण संपूर्णप्रयत्नेनापि तन्नियारयितुं न शक्यते दृढमूलत्वात् खरतरवाना
घातेपि दृढमूलपादपवत् अदृढकर्मरूपं तु प्रयत्नेन निवार्यते प्रशिथिलमूलपादपवत् तथा च जातके ये धर्मकमनिर

वि. चं.
टी.
७

नादत्यादि प्रयत्नाभावेन विपच्यत एव तथान्वतत्रैव पापिष्ठायेदुराचारादेव ब्राह्मणनिन्दकाः अयथ्यभोजिनस्तेषामकालमरणां
ध्रुवमिति अतएव चिकित्साशास्त्रेऽपि पूर्वजन्मकृतपापं व्याधिरूपेण बाध्यते इति सर्वव्याधीनां साधारण्येन कर्मजन्यत्वेऽपि साध्या
साध्यत्वेन द्वैविध्यमस्ति तत्रापि कृच्छ्रोपायः सुखोपायो द्विविधः साध्य उच्यते असाध्यो द्विविधो ज्ञेयो साध्यो यश्चाप्रतिक्रियः सा
ध्यासाध्यत्वमायां नितिसाध्याश्चासाध्यता तथा घृतिप्राणानसाध्यस्तु नराणामक्रियावतामित्यादिना अचिकित्सितव्याधेर्दृढक
र्ममूलत्वमन्येषामदृढकर्ममूलत्वं निश्चीयते अतो देवस्येदं दृढद्वैविध्यमस्ति अतः शौनकादिवाक्यानां पूर्वपक्षरचिना नामयम
र्थः येन त्विति येन पुरुषेण यस्यासव्यं अवश्यं भोक्तव्यं दृढकर्मोपार्जितमिति यावत् तद्दृढस्य निरप्यन्यथा कर्तुं न शक्तः अथोद
न्यददृढकर्मोपार्जितमन्यथा कर्तुं शक्त इत्यर्थः वरणप्रदानेति तद्विज्ञानोपायमिति अत्रायं भावः यस्य परिणयनादिकाले दुष्टदृढ
स्यति च द्वादशैव सति तदैव पाकस्य तादृशमशुभफलमिति ज्ञातं उक्तं च विवाहपदलांते तेनैव एवं बुद्ध्या मतिमान् भविष्यफलमादि
शित्सुमुद्वाहे इति अतो बोधायनादिविहितेन तच्छ्रुतिरूपेण धर्मेण प्रयत्नात्मकेन तन्निवर्त्यते धर्मेण यापयमपनुदतीति श्रुतेः शुभ
कालेन तु अशुभे देवफलं निवर्त्यते शुभं तु वध्यते अतएव तत्रैव तेनैवोक्तं सुपरीक्षितं विलग्नं धर्मार्थसुखाय भवति दंपत्योः तद्विप
रीतं निमेषादनागताती तत्कालेन अपरीक्षितं विलग्नं न हि देयं पद्धिते न देवविदा अयशो बुनिधौ मज्जति शास्त्रमविज्ञाय यो दद्या
दिति दृढस्य निरप्याह ॥ स्वभावादेव कालोऽयं शुभाशुभसमन्वितः आनादिनिधनः सर्वाननिर्दोषाननिर्गुणानस्मान्निर्दोषका
लोऽथो मुहूर्तमधिगच्छतां कालः शुभगुरौ युक्तो बलवद्भिः शुभप्रदः दोषैर्युक्तोऽपि च प्राणैर्बहुभिर्व्यत्ययद्वयोरिति अतः शुभ

राम.
७

कालवलेनपूर्वकर्मोपार्जितमशुभमपिनिवर्त्यतद्वनिसर्वमनवद्यं अतो नक्षत्रादीनां कालावयवत्वात्सर्वकर्मसु शुभाशुभफलराज-
त्वमस्तीति सिद्धं ३ अथ पूर्वाफाल्गुनीपुष्यौ के श्चिदुक्तौ न तन्मतिरासार्थमाह इन्द्रवज्रो येन्द्रवज्रा मिश्रणात्तिकोपजातिकेयं मह-
ष्टं चेतो यस्यासौ न चेताः तस्यापत्यं प्राचेतसो मुनिविशेषः स भगर्क्षं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रं शिवं शुभमस्मिन् विवाहेयच्चाह तस्मिन् नक्षत्रे
ऊढापरिणीतासीतासुरं न सिषेवे न सेवितवतीवनवासरसोहरणादिकंदुः स्वमेवाप अतो गर्गशौनकनारदादिभिर्नोक्तमिति कृ-
त्वा तन्नादरणीयमिति भावः ननु विवाहे भगर्क्षविधायकस्य मुनिवचनस्य कथमयं प्रत्यक्षबाधः उच्यते तस्य सीता विवाहात्प्राक् युग-
विशेषविषयत्वादिति योजनीयं पुष्यस्तु अतिकामं युष्यति वर्द्धयति एवं कारणादस्मिन् विवाहविषये स पुष्यः प्रजायते ब्रह्मणः स-

प्राचेतसः प्राह शुभं भगर्क्षं सीता तदूढानसुरं सिषेवे ॥

काशाच्छापे आप प्राप्तवान् पुष्पात्कार्यारणीति पुष्यः कवं तो निपातः ब्रह्मणः किल विवाहः पुष्ये भूत् अनंतरं शं मुवित्राह सम-
ये पार्वती सौंदर्यदर्शनात्प्रचलितचेतसो ब्रह्मणाः परिहितवस्त्रांतश्चुतवीर्यस्य हस्तद्वयेन परामृष्टस्य तनुमध्यस्थितकरा सह-
स्त्रेभ्यो निष्पन्ना अंगुष्ठप्रमाणा षष्ठि सहस्रमितो बालस्त्रित्यानाममुनयो भूवन्निति ब्रह्मपुराणादौ प्रसिद्धं ततो नु तसो ब्रह्मज्ञानद-
ष्ट्या सम्यगवलोक्य पुष्यकृतविवाहनिमित्तमिदमिति कामोद्रेकरूपं वैकृतमिति निश्चित्य विवाहविषये पुष्यं शप्तवानिति कृत्वा
गर्गादिभिः सनिषिद्ध इति भावः तथा च शौनकः अद् चतुष्कात्कन्यागुरुकुलविद्वेषिणी भवति पुष्ये कृपणापति संत्यक्ता ये धव्यं

वि. सं.
दी.
८

वासमाप्नोतीति अन्येपि ग्रहेण विदोष्य शुभान्वितोपीति ४ अथ विवाहे प्राचट्कालादिकं कैश्चिदुक्तं तन्मतं निरस्यति इंद्रवंशावं
शस्य मिश्रणात्तिकोपजातिका प्राचट्कुर्वाः वसंतः प्रसिद्धः ऊर्जः कार्तिकः सहा मार्गशीर्षः तेषु करग्रहः परैरन्यैर्वात्स्य पराशरा
दिभिः उदाहारि उदाहृतः तन्मतं हारि नहरतीति हारि मनो हारि नचावित्यर्थः तत्र हेतुमाह रवेरिति यत्तोरवेरुत्तरायणं मकरा
दिषट्कं अवैसारिणं मौनरहितं मौनो वैसारिणोऽजइत्यभिधानात् पुरंधीराणां स्त्रीणां पाणिग्रहणोपरायणं अतिश्रेष्ठं ।
अमीनोत्तरायणस्य गंगादिबहुसंमतत्वाद्दक्षिणान्तः पातिनां प्राचडादीनां ग्रहणमेकदेशीयमतो नादरणीयमिति भावः ।

पुष्यस्तु पुष्यत्यतिकाममेव प्रजापतेरापसशायमस्मात् ४ प्राचट्संतोर्जसहः करग्रहः परैरुदाहा
रितन्मतं रवेरवैसारिणमुत्तरायणं पुरंध्रिपाणिग्रहणोपरायणं ५ याम्योत्तराः प्रागपराश्च पंचहेहेचरे
तथा च ज्योतिः सारे वात्स्यो वर्षमनूनमिच्छति तथारैभ्यो यनं चोत्तरं स्त्रीनामानमृतं विहाय मुनयो मांड ॥ खेरचये हि दिक्षु ॥
व्यशिष्या जगुः चैत्रप्रोक्ष्य पराशरः परिणयेषु पंचद्वौर्भाभ्यदंत्वा षाढादिचतुष्टयं न शुभदं कैश्चित्प्रदिष्टं वधैरिति स्त्रीनामात्र
तुः प्राचट् शरच्च शौनकस्तुवर्णविशेषेण अतु विशेषमाह परिणयकालः शुभदः शरदि वसंते च विप्राणां राजन्यवैश्ययोरपि
शुभदो ग्रीष्मः समुद्दिष्टः च न समये शूद्राणां शिशिरे चान्यन संकरभवा नारदस्तु अप्रवृद्धा हृषीकेशो यावत्तावन्नमंगलमिति ॥ शुभ
क्लेकादशुत्तरकार्तिकं मार्गशीर्षं च विधत्ते अन्येपि नाषाढप्रभृतिचतुष्टये विवाह इत्यादिना तौ विधत्ते शौनकस्तु तौ निषेधति कु

राम.
८

लटावैकार्तिके मासि सौम्ये परवेश्मरता कलहपरादुःखसंतप्तेति शार्ङ्गधरादिभिसुतो मध्यमौजस्तौ एवं सति देशाचारतो न्नव्यवस्थाज्ञे
या देशे देशेया स्थितिः सैव कार्येति वराहोक्तत्वात् दाक्षिणात्याहिमार्गशीर्षे विवाहं कुर्वन्ति केचित्गर्जराः कार्तिके पीत्यादि अतो
ग्रंथकृता स्वदेशाभिप्रायेणोदमुक्तं इति सर्वमनवद्यं ५ अथ नक्षत्रदोषान्विवक्षुर्वेधदोषस्य महादोषांतः पाति त्वेन प्राधान्या
त्तमुपजानिका ह्येन तावदाह याग्योत्तराः प्रागपराश्रयपंचरेखारचयेत् विदिशुकोणेषु हेतूरेखारचयेत् द्वादशपंचशलाकारव्यं
चक्रं तत्रचक्रे सहाभिजिहिदिग्दितीयाग्नितारः भवर्गः भवेत् अभिजिता सह वर्तते सौमहाभिजित् तेन सहेति तुल्ययोग

विदिग्दितीयाग्नितारः सहाभिजित् न भवेद्भवर्गः ६ तस्मिन् अभिन्नाग्रगतं भिनत्तिग्रहो विवा
हर्षमशेषमेव स्त्रीपुंसयोरायुरसौम्यवेधः सौम्यव्यधो हन्ति सुखानि शश्वत् ७ वैश्वदेवतचतुर्लवः श्रवः

इति बहु श्रीहिः तत्र सहस्यसादेशस्य वैकल्पिकत्वं विदिशि हितीयाया रेखा तयाग्नितारसंबद्धा अग्नितारा कृत्तिकायस्य सतथा को
णस्थहितीया रेखातः कृत्तिका दीनिसाभिजितिनक्षत्राणि सव्येन मार्गेणा असव्येन वान्यसेदित्यर्थः अपसव्यमार्गस्य शिष्टगर्हित
त्वान्तव्यमार्गो नश्चेयान् ६ तस्मिन् चक्रे अभिन्नाग्रगतं विवाहर्षमशेषं समस्तमेव ग्रहो भिनत्ति यस्या रेखा याग्रहस्तदग्रस्थ नक्ष
त्रं वेदधयतीत्यर्थः विवाहग्रहणं विवाहकृत्योपलक्षणां यथाह श्रीपतिः वधूपवेशेदाने च चरणोयाणि पीडने वेधपंचशला
कारव्येन्यत्र सप्तशलाकके इति अशेषग्रहणाचरणवधनिर्गसार्थे तद्विषयं वेधस्य निवेधफलमाह स्त्रीपुंसयोरिति असौम्य

वि. चं
टी.
२

वेधः पायग्रहवेधः स्त्रीपुंसयोरायुर्हतिस्त्रीचपुमांश्चस्त्रीपुंसौ अचतुरादित्वात्साधुः सौम्यव्यधः सौम्यग्रहवेधः शश्वदनवरतंसुखा-
निहंति ७ अन्नसहभिजिदित्युक्तं अतोभिजित्प्रमाणं तथा विवाहकृत्यादन्यन्नसप्तरेखाचक्रेवेधइत्याहरथोद्धृता वैश्वदैवनमुत्तराणां
तस्यचतुर्लवश्चतुर्थीशः अंतिमः श्रवः श्रवणास्तस्यपंचभूलवः पंचदशांशआदिमः इयंइहवेधादिविषये अभिजिन्मितिः स्यात् अय-
मनंतरोक्तोव्यधोवेधः विवाहात्कन्यावरणादिविवाहकृत्यादन्यतः अन्यन्नसर्वत्रचतुर्वंधवासुयात्रादिषुसप्तरेखवलयेसप्तरेखाचक्रेवि-
लोक्यते तथाच श्रीपतिः वधूपवेशेदानेचेत्यादि अन्नविवाहपटले अन्यकृत्योपयोगिवेधनिरूपणाद्देधादयः सर्ववश्यमाणा दो-

अ-
१

पंचभूलवइहाभिजिन्मितिः अन्यतः परिणयादयं व्यधः सप्तरेखवलये विलोक्यते ८ सकिलवेधविधिर्हि
तृतीययोश्चरणयोर्मिथ्या आदिचतुर्थयोश्च शुभविद्धमशेषमुद्धृत्यजे चरणगं शुभवेधमसंपदि ९ यदशुभे
षासाधारणेन सर्वशुभकृत्येषु ज्ञातव्या इति सूचिनं तथाच वक्ष्यति तदखिले पिखलं शुभकर्मणीति ८ अथपादवेधं तद्विषयं चाह
तबिलंबितं सन्ननंतरोक्तोवेधविधिर्हितृतीययोश्चरणयोस्तथा आदिचतुर्थयोश्चरणयोर्मिथ्या परस्परं स्यात् दौचत्रयश्चतेषांपूरणौ
हितृतीयौ नयोर्द्वितीयतृतीययोरित्यर्थः आदिश्च चत्वारश्च आदिचत्वारः तेषांपूरणौ आदिमचतुर्थयोरित्यर्थः प्रथमचरणास्थिते प्र-
हेविद्धनक्षत्रस्यचतुर्थचरणो विद्धश्चतुर्थस्थे प्रथमइत्यर्थः एवं द्वितीयतृतीयावपि किलेति प्रसिद्धार्थे न्यासक्रमेणाप्रथमादिचरणा-
स्थिते ग्रहे तद्देखाग्रनक्षत्रचतुर्थं तृतीयद्वितीयप्रथमाश्चरणाः क्रमेण विद्धाः स्युरिति प्रसिद्धपादवेधविषयमाह अशुमेति अशु-

राम.
२

भविद्वं पापग्रहविद्वमुदुनस्रत्रमशेषं समस्तं त्यजेत् शुभस्य शुभग्रहस्य वेधं चरणास्थितं असंपदि असंपत्तौ अन्यनक्षत्रालाभे सति
त्यजेत् अर्थादन्यनक्षत्रसंभवे सति शुभविद्वमपिन स्रत्रमशेषमेव त्यजेदिति तथा च श्रीपतिः ऋक्षं सौम्यग्रहैर्विद्वं पादमानं परित्य
जेत् क्रूरैस्तु सकलं त्याज्यमिति वेधविनिश्चय इति यत् क्रूरैरपित्यजेत्यादं केचिदुच्यते नीषिणा इति केषां चिन्मन्त्रं न नारदादिव ह
मन् विरोधान्नादरणीयमिति भावः एवं वेधदोषं निरूप्य दोषांतराण्याह दुतविलं वितं यन्न स्रत्रमशुभैः पापग्रहैर्गतं गम्य अ
धिष्ठितं च अशुभं अशुभौ च अशुभाश्च अशुभाः द्वैकशेषः एकेन अशुभेन द्वाभ्यां त्रिभिर्वा गतं गम्य भुक्तं भोग्यं अधिष्ठितं य

गतं गम्यमधिष्ठितं यदपि च त्रिविधा दुतदोषितं तरणितारकतोपि चतुर्दशं तदखिले पि खलं शुभकर्मणि १०
रविनखैर्मितमर्कं विधुं तु दोमुनिभिर्दुरखंडलमंडलः दुतवहाकृतिषड्भिर्न दंतिभिः क्षितिमुत्तादभिलतय
तं यदपि च नक्षत्रत्रिविधैर्भौमांतरिक्षैरद्वैतैः दूषितं दिव्यादुतानि ग्रहर्षजानि प्रत्यर्कादीनि भौमानि भूकंपादीनि आंतरिक्षाणि उ
ल्कादीनि एषामन्यतममद्वैतं यस्मिन् दिननक्षत्रे जातं यदपि च तरणितारकतः सूर्याधिष्ठितं नक्षत्राच्चतुर्दशं संध्योदितमित्यर्थः तरणोत्ता
रकं नक्षत्रं तरणितारकं कनीनिकायां नक्षत्रे तारकं तारकेति चेति विश्वः कनीनिकानेत्रतारातन्न स्रत्रमखिले पि शुभकर्मणि विवाहव्रत
वेधयात्रादौ खलं पापं स्यादिति प्रत्येकं संबध्यते १० अथ लज्जादोषमाह दुतविलं वितं अर्कः सूर्यः विधुं तु दतिव्यथयतीति विधुं तु
दोराहः तौ रविनखैर्मितं स्वाधिष्ठितं नक्षत्रात्क्रमेणाद्वादशविंशतितमं अभिसंमुखं लज्जयतः खंडमेव खंडलं खंडलं भागः छेदश्चे

वि. वृ. निक्षीरस्वामीनखंडलमखंडलं नखंडलं यस्यासौ तथा संपूर्णमंडलश्चंद्रः मुनिभिः समभिर्मितं अभिलक्षयति यत्तदुक्तं भवति संपूर्णमंडलं अ-
दी. १० लश्चंद्रः किल पूर्णिमांते भवति तत्र यन्नक्षत्रं नस्मात्सममचंद्रो भिलक्षयति तच्च कृत्स्नपक्ष्यासन्नं सदा स्यादिति हुतवहास्त्रयः।
आकृतिर्द्वाविंशतिः षड् सिद्धाः जिनाश्चतुर्विंशतिः दंतिनोष्टौ तैस्तुल्यनक्षत्रं स्वाधिष्ठितं नक्षत्रात् क्रमेण क्षितिमुत्ताड्यो ममार-
भ्यग्रहं अभिसंमुखं लक्षयति भौमादयः क्रमेण न्यादीनि लक्षयतीत्यर्थः ११ अत्र सर्वेषां संमुखं लक्षयने मेवोक्तं पूर्वस्मिन् चतुर्णां
पृष्ठलक्षणे चतुर्णां भिलक्षयने कथमुक्तं तत्र हेतुमाह हुतविलंबितं इत्येवं विधेद्युसदां ग्रहाणां अभिलक्षणे संमुखं लक्षयने सति

निग्रहः ११ इति सति युसदामभिलक्षणे यदनुलक्षनमुक्तं मृषिब्रजैः तदुदुपश्चिमपूर्वविभागयोरन-
धिकाधिकदोषविवक्षयो १२ उदुनि निर्देहितेषु भलक्षयानफलमस्ति वलस्य गलक्षया अशु-
यदनुलक्षनं पृष्ठतो लक्षनं मृषिब्रजैर्मुनिसंघैरुक्तं ब्रजमार्गेण सिध्यतीत्यस्य वक्रेण साधना योगादिति न्याये सत्यपि तत्तु-
दुपश्चिमपूर्वविभागयोः नक्षत्रोत्तरपूर्वार्धयोः न्यूनाधिकदोषविवक्षया हेतुना उक्तं एतदुक्तं भवति ग्रहनक्षत्राणि प्राङ्मुख-
निसंति तत्र पुरमेरिता लजा अग्रस्थस्य पृष्ठे लगति पश्चात्मेरिता अग्रभागे अतः अग्रलक्षया लक्षितं नक्षत्रस्य पूर्वार्धे अधिकदो-
षः उत्तरार्धे न्यूनः पृष्ठलक्षया तु पूर्वार्धे अल्पः उत्तरार्धे अधिकः स्यादिति अनेन हेतुना पृष्ठलक्षणे महर्षिभिरुक्तमित्यर्थः ग्रंथदत्ता-
नुलक्षितं नक्षत्रस्य अखिलस्यापि निषिद्धत्वाद्भिलक्षणे मेवोक्तं १२ अथ लक्षणायाः फलमाह हुतविलंबितं उदुनि नक्षत्रेषु भ-

ग्रहलत्रयानिर्दलिते सति तस्य नक्षत्रस्य यद्विहितं शुभफलं तन्नास्तिकया हेतुभूतया चलस्य गलत्रया गलतीति गलत्रस्य भा-
वो गलत्रात्तया निर्वलत्वेनेत्यर्थः अशुभग्रहेण लत्रितं यद्वनक्षत्रं तत्र ऊढयोः परिणीतयोर्दं पत्योः परमन्त्यर्थं असुतापकरणं प्रा-
णनापदं सन् धनसुतानतिस्वादयति अशुभलत्रितनक्षत्रे उद्वाहितयोः प्राणनापो धनसुताश्च नश्यंतीत्यर्थः १३ अथैकार्गल-
दोषमाह वसंतिलका ऊर्ध्वगता एकारे स्वातिर्यक् स्थिता भिरूयोदशरेखाभिर्विद्वा सती र्वार्जूरिकं नाम चक्रं स्यात् इहा-
स्मिन् चक्रे वक्ष्यमाणं शीर्षनक्षत्रमारभ्य सहाभिजितिभ्यश्चक्रे न्यस्ते सति सह अभिजिता वर्तमानं नक्षत्रं यावद्बुधो हिः प्राग्वत्तजा

भलत्रितमति तदूढयोर्धनसुतानसुतापकरणं परम् १३ विद्वात्रयोदशभिर्ऊर्ध्वगतैरेखा र्वार्जूरिकं त-
दिह शीर्षमतो भचक्रे न्यस्ते सहाभिजितितारकराजभान्वो रूक्तल्यर्क्षगम्यगतयोर्नयनार्गलेयं १४ ॥

रकराजभान्वोऽश्वेन्द्रसूर्ययोः कनीनिकायां नक्षत्रे तारकं तारकेति चेति विश्वः तारकाणां राजा तारकराजः यद्वा ज्यापोः संज्ञायामि-
ति ह्रस्वः स्वस्वनक्षत्रस्थितयोऽश्वेन्द्रार्कयोरेकरेखागतयोरियं नयनार्गला स्यात् परस्परदृष्टिपातलक्षणाः एकार्गलः स्यादित्य-
र्थः कथं भूतयोः तुल्यर्क्षगम्यगतयोः ऋक्षयोर्गम्यगते ऋक्षगम्यगते तुल्ये ऋक्षगम्यगते ययोस्तौ तथा एकतरस्य यावति
नक्षत्रगते तावति अन्यस्य गम्ये सतीत्यर्थः अनेन पादवेधः सूचितः तद्यथा प्रथमचतुर्थचरणयोरन्योन्यं किल वेधः तत्रैकत-
रस्य प्रथमचरणस्थस्य पादमात्रं गतमन्यस्य चतुर्थचरणस्थस्य पादमात्रं गम्यं स्यात् एवं द्वितीयतृतीययोरपि तथा च-

वि. वं. नारदेन महादोषेषु पठितं रवार्जूरिकं समाधिभमिति १४ अत्र शीर्षभं तो न्यास उक्तस्तच्छीर्षभं तथैकार्गलं फलं चाह रथोद्धताद अ.
 टी. ष्टयोगे सति तस्य दुष्टयोगस्य मितिः रूपसंयुता अर्धिता सती शीर्षभं भवति शेषमस्याः सा शेषिणी यदि सा शेषिणी भवति तदा सा द्वि.
 ११ १३।३० युक् शीर्षभं स्यात् दुष्टयोगाः व्याघातशूलपरिघमतिपातविष्कुंभगंडातिगंडवज्रवैधृताः तत्र व्याघातसंख्या १३ रू.
 पसंयुता १४ अर्धिता जानं ७ शीर्षभं एवं शूलदिषु तथा गंडो दुष्टयोगस्तस्य संख्या १० रूपसंयुता ११ अर्धिता ५।३० इयं शेषि
 णी जाता अतः सार्द्धं त्रयोदशयुता १९ जानं शीर्षभं मूलः एव मतिगंडेपि १७ मंगलमिति सार्गले विधौ सति मंगलं गलति अर्गलया
 शीर्षभं भवति रूपसंयुता दुष्टयोगमिति रर्धिता सति शेषिणी यदि च सार्द्धं विश्वयुद्धं गलं गलति सार्गले विधौ
 १५ त्यक्त्वा गतैष्यस्य परेतु हेतुसृजेति न सत्रमशेषमेव एकार्गलस्येव हि सा च भंगी संध्यागतं यद्गलहस्तं यं
 वर्तमानः सार्गलः एकार्गलगतयोश्च द्वार्कयोः सतोर्मंगलं नश्यतीत्यर्थः १५ अत्रैकार्गलविषये परमतमाह दंद्रवज्रा परेश्रीपत्यादयः
 तुल्यसंयुतगम्यगतयोरिति मंगलैष्यस्य हेतुं त्यः त्वा एकार्गलविद्धनसत्रमशेषमेवो जं नित्यजं नितेष्वा मयमाशयः हियस्यात्कारणात् संध्या राम.
 गतं संध्योदितं न सत्रं सर्वमेव गलहस्तं पति परिवर्जयंति सैव भंगी रचनायुक्तिः एकार्गलस्य गले हस्तेन नोदयंति गलहस्तं यंति ११
 कल्यादित्वाणि च यद्गलं संध्यागतं रविणा पादविद्धमपि सर्वमेव त्यजेत तद्देकार्गलस्य मपीत्यर्थः निष्पुनर्वस्वोर्न सत्रं ह
 द्दस्य न द्दतरेतरयोगेपि पृथक्त्वं ज्ञापकात् सर्वोपि द्वंद्वो विभाषया एकवत्स्यात् अतो गतैष्यस्यैकत्वं अथ कैश्चिन्नूर

षट् भांतरितम् समनिष्ठमिति विशेषितं तच्चांद्रजामित्रे परिणतमित्याह १६ उपजातिका भार्दमंतरं यस्पततथा क्रूरस्य षड्भांतरं सु
समनिष्ठमेवेति केषांचिद्विशेषवादः विशेषोक्तिः असौ यस्मान्पापाद्भांतरं मृगं अस्मान्पापाच्चतुः पंचलवेषु चतुः पंचाशदंशेषु चांद्र
जामित्रं पर्वणं सीत् परिणामति स्म चंद्रजामित्रेण परिणतः न स त्रिं हि चंद्रनिष्ठं प्रति राशौ नवनमांशाः तस्माद्भांतरं स्थितः क्रूरश्च
द्राश्चतुः पंचाशदंश एव भवति अतः परिणामे चांद्रजामित्रं मेवेदमिति कृत्वानायां विशेष इति भावः यमिरमिनम्यातां सक्तेति ई
दृशगागमश्च १७ अथ कैश्चित्त्वादेवेधेयुक्तिरुक्तानामनूद्यदूषयति उपजातिका विषादिनादिग्धेन परामृष्टेन शरेणा अ

ति १६ क्रूरस्य भांतरं मृगस्य मेवमनिष्ठमित्येष विशेषवादः पापाच्चतुः पंचलवेषु चांद्रजामित्रं मस्मान्स्व
लुपर्यणं सीत् १७ क्षतादनेदिग्धशरार्दितस्य शस्तं मृगस्यामिषमेव मन्ये क्रूरांश्चिवेधा यपदं वदंति ते नैव
र्दितस्य विद्धस्य मृगस्य आमिषं मांसं क्षतादने क्षतादन्यत्र शस्तं न हृद्यत्र पादे वेधः स एव पादोऽमुभद्विति एव मन्ये केचित् क्रूरांश्चिवेधाय
पदं विषयं वदंति ते नैव पदेन तेषां स्वपक्षहानिः स्यात् १८ एतदेव स्पष्टं वक्ति उपजातिका यथैकदिशि एकस्मिन् अवे शो शरेणा स
तो विद्धोऽपिरणः मृगः स्वैः असुभिः प्राणैर्विश्लेषं वियोगमायाति प्राणवियोगं प्राप्नोतीत्यर्थः तथा क्रूरस्यांश्चिवेधात्तारकाणां व
लरूपयोः संपन्नश्चेत् एतदुक्तं भवति यथा विषप्रदिग्धशरेणा विद्धमृगस्य मांसं क्षतव्यतिरिक्तं शस्तं न हृद्यस्मिन्पादे पापवेधः
स एव दुष्टइत्यन्ये वदंति तदुक्तं यद्यपि विद्धमृगस्य क्षतव्यतिरिक्तं मांसं शस्तं तथापि तस्य मृगस्य गता सुखमापन्नस्य वलरूप

वि. हं. संपन्नश्च। एवं तस्य पापवेधनस्य त्रस्यापि एवं गले पादुका न्यायेन तेषां स्वपक्षस्थापकपदेनैव स्वहानिरिति अनोयदुक्तं अशुभः विद्धम
 टी. शेषमुद्धृत्य जेदितितत्सम्यक् १९ अथ चंडायुधदोषमाह उपजातिकाहर्षणादीनां षण्णां योगानां अवसानस्य यन्न सन्नं तस्मिन्नेव
 १२ न सन्नेरे शं ईशस्य दमैशं चंडमुग्रं अरुं पतेत् चंडीशं चंडारुपातः स्यादित्यर्थः तत्फलमाह मंगलेति मंगलानां भंगस्तत्फलमयस्य।
 तत्तथा मंगलभंजकमित्यर्थः २० अथ चंडायुधसंभवार्थं योगनिर्देशात्तत्साहचर्येण दुष्टयोगानां वर्ज्यविभागान्ते तत्संगेन ग्रह
 णादुष्टकालं चाह उपजातिकागंगंडः शूलशूलः विविष्कंभः ववज्रः व्याव्याघातः अति अतिगंडः एतेषु योगेषु तेषामादिमात्क्रमे
 तेषां निजपक्षहानिः १८ विश्लेषमायातियथासुभिः स्वैरेणः शरैरौकदिशि सतोपि तथांघ्रिवेधादपि ता
 रकाणां कूरस्य नश्ये हलरूपसंपत् १९ यदंतगं हर्षणासाध्यशूलगंडव्यतीपातकवैधृतानां तत्रैव च।
 पाषट्शरत्रिजिनंदषट्का ६। ५। ३। ३। ६। घटिकास्त्यजेत् अत्राद्यक्षरग्रहणैव नामग्रहणं यथाह हज्जातके शकुवुकुसुचरा
 द्याहृदितोवीर्यवंत इति पारिघस्येदं पारिघं आदिमं ह्यंशे अर्द्धेत्यजेत् कुत्रचिन्न्यंशमिति पाठः सतु बहुवाक्यविरोधान्नादरणीयः
 इंदुभान्योः पर्वण्यतीते सति चंद्राकं ग्रहणानंतरं दिनसप्तकं त्यजेत् २१ अथ ग्रहणादिसंबन्धिनसंज्ञदोषमाह शालिनीयस्मि
 न् नृसेनसन्नेरे संहिके योराहुर्दृश्यते ग्रहणाभवेदित्यर्थः ग्रहणं सर्वोत्पातानामुपलक्षणं यदपि चित्रविधोद्धृतदोषितमित्युक्तत्वात्
 वादृत्य यवानारखेटयोर्भौमादिष्वन्यतमखेटयोर्भेदः भेदयोगः स्यात् तन्न न सन्नेरे आषण्मासं षण्मासं पयंतं लग्नेंदुभाजित

अ. १

राम. १२

नेंदूभजतीतिलनेंदुभाक्तस्मिन्ननेंदुभाजिलग्नस्ये चंद्रेवासनीत्यर्थः किंचिच्छुभंकर्मभाजिष्णुभाजतेतत्तद्भाजिष्णुशोभमा
ननस्यात् तद्यथा अश्विन्याग्रहणेजानेसम्यंशत्रयोदशभागान्तः मेषले ग्नेसतिअश्विनीलग्नस्थः स्यात् एवंभरण्यादि
ष्वपिचंद्रस्थनक्षत्रंदिननक्षत्रमितिप्रसिद्धं उक्तंचव्यवहारतत्त्वे उत्पत्तौस्त्रिविधैर्हंतग्रहणगंचामासषड्भूतार्थेति २२ अथोत्पा
तादिदोषमुक्तनक्षत्रस्यशुद्धिमाह उपजातिकाउत्पत्तास्त्रिविधाः पापग्रहारविभौमादयस्तेर्मुक्तं तदुक्ततदुत्पन्नदोषैस्त्यक्तं यत्र
क्षत्रतत्रदोषेषुसकलेषुशुभेषुकर्मसु अर्हयोग्यंस्यात् तदाकदायदिदुः आक्रम्यपुनर्भुजति दोषत्यागानंतरंचंद्रभोगेजानेसति

द्रोडनिचंद्रमैशमस्त्रपतेन्मंगलभंगलक्ष्म २० गंश्रुविवव्यातिषुषट्शरन्निनिनंदषट्काद्यटिकाः

कर्मण ह्यमांत्यजेत्यादिधमिंदुभान्वोः पर्वण्यतीतेदिनसप्तकंच २१ यस्मिन्नृदोषीदयंतसैहिकेयो

द्वितीयचंद्रभोगेषुद्धंभवतीत्यर्थः अथैतत्प्रसंगेनपातदोषमाह त्यजेदितिर्वीहोः समक्रांतितनूस्सकलेषुशुभकर्मसुत्यजेत्
क्रांत्योस्तनूस्वरूपेसमेचते क्रांतितनूचसमक्रांतितनू चंद्रार्केयोर्लवाद्येक्रांतीयावत्समेतावदित्यर्थः २३ अथतत्संभव
कालमाह उपजातिकाध्रुवनामाद्वादशयोगः तस्मिंस्त्रिभागशेषेनृतीयांशावशिष्टेसति सैंद्रेषड्विंशेयोगेन्यश्रेणतेचसा
ति चकारोवार्थे अस्यक्रांतिसाम्यलक्षणस्यदोषस्यसंभवीदानीं संभवः स्यात् तदासन्नेकालेभवेदित्यर्थः ध्रुवेव्यतीपाना
रव्यः सैंद्रेवैधतारव्यइति ग्रंथनिर्माणकालेद्वादशअयनांशा आसन् तदभिप्रायेणोदमुक्तं ततोयथायथाअयनांशा अधि

वि. वं.
टी.
१३

कास्तथातथातयोर्योगो न्यूनता चिंत्यातदानयनं श्रीगुरुणा केशवेनोक्तं विधायनां शानस्वभाजितास्तदीनाश्चसाहचिभुवोद्विप्रसाः ॥ अ.
तनुत्पयुस्योर्गतयोर्विलोक्यः यातोच्यतीपातकवै घृताख्यइतिचेदिंदुभावोः क्रांत्यनरमानार्धयोगाधिकंनदाएषदोषोनस्यातचंद्रार्कयोः १
क्रांत्यनरपावआनैकपाह्निन्यूनतावदेवचायंदोषइत्यर्थः तदानयनग्रंथकृताकरणकंठीरवेमदितंदिङ्मात्रमर्जोक्तं २४ अथनक्षत्र
शुद्धेः प्राशस्त्यमाहदुनविलंबितंमृगांकस्थमृमीदृक् तस्यामृगांकमृगीदृशः चंद्रनक्षत्रस्ययदिस्फुरददूषणभूषणकांतयःसुःअदू
षणं पापवेधादिराहित्यंभूषणं शुभदृष्ट्यादिकंकांतिः प्रकाशः अक्षीणत्वादिः स्फुरस्फूर्तौस्फुरंतिताः स्फुरत्यःपरिपूर्णाः ताश्चताअ

भेदस्तारारवेदयोर्यत्रवास्यात् आषण्मासंतत्रलपेंद्रभाजिभ्राजिष्णुस्यान्तोशुभंकर्मकिंचित् २२ उत्पातपा
पग्रहमुक्तमृसंयदींदुराक्रम्यपुनर्भुनक्ति तदातदहंसकलेषुकर्मसुत्यजेत्समक्रांतितनूरवीं होः २३ त्रिभा
दूषणभूषणकांतयश्चतास्तथा तदासुतनोर्वध्वाः करंअवाप्यकरग्रहणंकृत्वावरः भरेणसंभृतंपरिपूर्णां शुभरसंशुभोपभोगंअश्रुते
प्राप्नोति दोषरहितनक्षत्रेपाणिग्रहकृद्दूरः अतिशुभंप्राप्नोतीत्यर्थः २५ इतिश्रीसकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवसांवत्सरात्मजगणे
शविरचितायांविवाहचंद्रावनटीकायांविवाहदीपिकायानक्षत्रशुद्धिप्रकरणंप्रथमोऽध्यायः १ अथकालमीमांसाध्यायोव्याख्या
यनेनक्षत्रशुद्धेर्भुस्वत्वादादौतामभिधायेदायींराशिघटितंविषुस्तत्प्रसंगेनतावत्कालमीमांसानिरूप्यते तत्रादौजन्मराश्योरेव
घटितावलोकनेयुक्तिमाहरथोद्धृता अंगमस्तीत्येषामंगिनः तेषांशरीरिणांदृष्टं प्रसिद्धं जन्मलग्नं अंगंशरीरं पूर्वमुनयोमेनिरेम

राम.
१३

न्यतेस्म इंदुमंदिरं चंद्रगृहं जन्मनियश्चंद्रराशिः समनइति मे निरे तथा चाहः शौनकादयः शरीरं लग्नवशात्स्वदुःखं मानसं शशांकव
शादिति हियस्मात्कारणात्सौहृदं मित्रत्वं मनसोरेव ननु देहयोः न कुलसर्पयोरपि सौमनस्ये सति सहवासित्वदर्शनात् न स्मात्कारणादयं
मेलकः इंदुगेहयोश्चंद्रराशयोरेव स्यात् जन्मराशयोरेव घटितयोगेन ननु जन्मलग्नयोरिति सुष्ठु हृदयं यस्य सुष्ठु चतुर्द्वयं चेति वा तस्य भा
वः सौहृदं भावे अण् हृदयस्य हृदादेशः पूर्वपदादेर्द्विः बह्वसुष्ठु हृदयं यस्यासौ सुहृत् संहृदुर्हृदौ मित्रा मित्रयोरिति निपातः सुष्ठु
चतुर्द्वयं चेति वा तस्य भावस्तथाननुहृद्गमिं ध्वंते पूर्वपदस्य चेति पूर्वोत्तरपदाद्योर्द्व्यासौ हार्दमित्येव स्यात् छंदसि तु महते सौभगा

गशेषे ध्रुवनाम्नि चैन्द्रे अश्लेषगते संप्रतिसंभवोऽस्य मानार्धयोगाधिकमिंदुभावोः क्रांत्यंतरं चेन्न तदैष दोषः २४

स्फुरददूषणाभूषणकांतयो यदि भवंति मृगांकमृगीदृशः करमवाप्यवरः सुतनोस्तदा शुभरसंभरसंभृतमश्रु

येत्यादयः प्रयोगाः छंदस्येव तत्र सर्वविधीनां विकल्पविधानादिति प्रसादकारादयः यत्तु श्रीभागवते न तत्र सौहृदं धर्मसंतोषो भूतसौहृ
दं इत्यादिषु दृश्यते तदेपि संदिग्धं पुराणानामपि छांदसत्वात् विशेषेण श्रीभागवतस्य अतोभाषायां सौहृदमिति प्रयोगः कथं युज्य
ते यदि तु ग्रंथकृता प्रयुक्तस्तर्हि कथं चिह्ननिमानं चिंत्यते श्रीगण्डव्याख्यानसंज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वस्य सापितत्वात् उभयपद
वृद्धेरनित्यत्वमिति एवं वसुभेचलसौहृदयस्त्रियोद्धेष्या इति वराहोक्तमपि निवेदितव्यं १ ननु चंद्रराशयोर्मेलकस्तर्हितन्न वा शयो
रपि कथं न मेलक इत्याह २ योद्धना सौहृदं मित्रत्वं चंद्रराशिवशं चंद्रराश्यधीनमेवेति यदुक्तं तन्मूलमयोर्न वा शयोरपि कथं न

वि. दृ. स्यात् जन्मनियदाशौचं द्रः सजन्मराशिरित्युच्यते तयोश्चेन्मेलैको विलोक्यते तर्हि तदंतर्गतयोः सूक्ष्मयोश्चंद्रनवांशयोरपि कथं न मेल- अ.
 दी. कइत्याक्षेपः अपिः समुच्चये अत्रोत्तरं एवमस्त्विति चेदित्यध्याहारः एवं चेदस्तु भवतु तर्हि कर्कटे कर्कटराशिस्थे विधौ मकरांशगे म १
 १४ करनवांशस्थिते सति उत्तरायणं कथं न स्यात् अयं न हिराशिवशादेव न तु नवांशवशादिनिप्रसिद्धं अतो राशयोरेव मेलकइति २
 अथ राशिवशादेवायनमित्यत्र प्रमाणमाह यस्मात्कारणान्मासषडङ्गपमासपर्यंतं दक्षिणादक्षिणस्यादिशि दक्षिणाद्यच्च तद्धि
 तश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययं आदित्यः सूर्यः सति गच्छति तत्र स्मात्कारणान् इति संबंधविधमयनं श्रुतिर्जगौ जगाद यस्मात्कारणा

ते २५ इति श्रीविद्याहृदंदावनेन सप्तसुद्धिप्रथमोऽध्यायः १ अथ कालमीमांसाध्यायः जन्मस्वरूपमिदं मंग
 मंगिनां मे निरे मन इती दुमंदिं सौ हृदं हि मन सोर्न देहयोर्मेलकस्तदयमिंदुगेहयोः १ चंद्रराशिवशमेव सौह

त्सूर्यो मासषडङ्गदक्षिणादिशंगच्छति तस्मात्तत्र प्रमाणमयनश्रुतिर्जगादेत्यर्थः एवं स युक्तिकमागमप्रमाणमुत्का प्रमाणांतरमाह मूलसं
 क्रमेति नवांशपेक्षया मूलराशिः विवस्वतः सूर्यस्य मूलसंक्रमो राशिसंक्रांतिः तत्समांतत्सदृशीं कृतवोचसंतादयोपि स्वस्वमंगिस्वी
 यस्वीयरचनं चिन्हमिति यावत् विभक्तिधारयंति वसंते पुष्योद्गमादि ग्रीष्मे निदाद्यादि इत्यादीनियान्तरं तु चिह्नानि तानि राशि
 संक्रमवशेषु तत्र तदनुप्रत्यक्षं दृश्यते अतो राशिवशादेव मेलकइति सिद्धं ३ अथ युक्त्यंतरमाह रण्योद्धतादिनर्षस्य दिवसनसप्तस्य
 विरहे वियोगे सति करग्रहनक्षत्रालाभे सतीत्यर्थः तस्य करग्रहनक्षत्रस्य उदये क्षणेषु मुहूर्तेष्वपि करग्रहः किं नेष्यते धिष्येतस्मि

राम.
 १४

तस्यभस्योदयोवेतियस्मिन्धिष्येयच्चकर्मोपदिष्टतदैवत्येनमुहूर्तेपिकार्यमितिचकथितेपिदिननसत्रालाभेसतिनदुदयेनमुहूर्ते
नैवाकरग्रहोमहद्भिः कथंनेष्यते अपितुनेष्यतइत्यर्थः अतोखिलं समस्तं जगतः फलं स्थूलमेवमिति एवं च तर्हि सूक्ष्मफलस्य ग
तिमाह तद्विशेषयतीति तत्रस्थूलफलं सूक्ष्मतागतिः सूक्ष्मफलस्य गतिः विशेषयति विशेषं करोति सूक्ष्मफलं स्थूलस्य विशेष
तां करोतीत्यर्थः ४ तर्हि सूक्ष्ममेव फलं प्रमाणं कथं न स्यादित्याशंकायामाह स्वागता प्रतिबेलं तत्तदूहनविकल्पं समूहैः अव्य
वस्थितिः स्यादिति हेतोः मुनीन्द्रास्थूलमप्यनुसरंति केवलमणीयो न रमणीयमित्यन्वयः वेलां वेलां प्रतीतिप्रतिबेलं वीप्सा।

दं सूक्ष्मयोरपि न किं न वांशयोः एवमस्तमकरांशगेविधौ कर्कटेपि किमु नोत्तरायणं २ मासषड्मय
न च दक्षिणादित्यस्य तितदिनिश्रुतिर्जगौ मूलसंक्रमसमां विवस्वतः स्वस्वभंगिमृतवोपिविभ्रति ३
र्थे व्ययीभावः तस्यास्तस्यावेलाया ऊहनं दितर्कस्तस्य विकल्पान्नुत्पादयः तेषां समूहास्तैः कृत्वा अव्यवस्थितिरव्यवस्था स्यादि
ति हेतोर्मुनीन्द्रागर्गादयः स्थूलफलं वर्षमासतिथ्यादिकमप्यनुसरंति तत्र प्रवर्तते केवलमणीयः सूक्ष्मतरं फलं न रमणीयं
स्यात् अनिशयितमणुअणीयः सूक्ष्मफलस्यानवस्थानात् स्थूलेष्वपि प्रवर्तते इति भावः एतदपि स्पष्टयिष्यति ५ एवं चे
त्तर्हि सूक्ष्मफलमकिंचित्स्यात्तत्राह स्वागता भुवि पृथिव्यां वर्तमानं अयं भूयान् बहुतरो जनः जाता वेकवचनं एकधि
ष्यदिनः जोपि एकनक्षत्रतिथिजातेपि भिन्नफलभाक् विसदृशफलभागी भवतीति प्रत्यक्षं तेन कारणेन सूक्ष्मतापि

वि.हं.
दी.
१५

गरिष्ठागरीयसीस्यात् अपिः समुच्चयेतर्हि स्थूलं न्याज्यं स्यात्तत्राह साचेति साचसूक्ष्मतामूलं स्थूलं अनुरुध्य अनुसृत्य विधेया स्यात् । अ.
स्थूलानुसारेण सूक्ष्मतापि ग्राह्येत्यर्थः ६ कथं स्थूलमनुरुध्य सूक्ष्मता ग्राह्येत्येतदर्थं सूक्ष्मतायां अनवस्थानं प्रकटयति उपजातिकौ २
सूक्ष्मयोरपि न किं नवांशयोरिति नवांशः किल सूक्ष्म उक्तः नवांशादपि द्विरसां शोद्वादशांशः सूक्ष्मः द्वौ चरसाश्चतैः श्रंशः आदौ द्वांशः
तत्र तस्यास्मांश इति कृत्वा द्वादशांश एव सिद्धः यथा सूर्यनंदैर्हेतुं तस्यादायुर्मासादिकं स्फुटमित्यादिषु सूर्यहृतं सन्नंदहृतमिति व्याख्या
यतेन तु द्वादशाधिकनवशतैस्तद्दत्रापि अतएव बृहज्ज्ञानके चंद्रोपगद्विरसभागसमानरूपमिति तत्त्वबनसस्माद्द्वादशांशाद
किं दिनर्शविरहे करग्रहोनेष्यते तदुदयक्षणेऽपि स्थूलमेव मखिलं जगत्फलं तद्विषेययति सूक्ष्मता गतिः ४
अव्यवस्थिति रिति प्रतिबलं तत्र दूहन विकल्प समूहैः स्थूलमप्यनुसरंति कृतींद्राः केवलं न रमणीयमरणीयः
पित्रिंशल्लवस्त्रिंशांशः सूक्ष्मः ततोऽपि लिप्ता कला सूक्ष्मा इतीत्यनेन प्रकारेण अवलि सवाचां अवलि सवाकूपेण ते तथा एव मुक्त
वतामित्यर्थः पुरुषाणां दृक्दृष्टिः कस्यानियतौ समस्या समाधानं एतु गच्छतु समसनं समस्या कप एव सूक्ष्ममुक्तवतां दृष्टेर्न कुत्रा
प्यवसानमस्ति सूक्ष्मस्य अपर्यवसाधनादिति भावः ७ एवं सूक्ष्मकालानां कलने सति सिद्धांतमाह इंद्रवज्रासकिल कालस्यैक राम.
देशः अत्यंत सूक्ष्मः अतिदुर्लभः येन कृत्वा खिलानां प्राणिनां फलार्थिः फलसंपद्विदुराभेदे न शीला स्यात् भिन्नभिन्नेति यावत् १५
क्षिदिविदिभिदां कुरः सः सूक्ष्मकालः अस्माद्दशां वयमिव दृश्यं ते ते स्माद्दशः तेषां चर्मचक्षुषां दृग्विषयो दृष्टिगोचरो न स्यात् ।

दुर्ज्ञेयइति यावत् तथा च नारदः स्वस्थे तरे स स्वासीनयावत्स्यंदतिलोचनं तस्य त्रिंशत्तमो भागस्तत्परः परिकीर्तितः तत्पराच्छतशो भाग
स्मृतिरित्यभिधीयते ब्रुदेः सहस्रभागो यो लग्नकालः स उच्यते देवोपितं न जानाति किं पुनः प्राकृतो जनः सकालोप्यन्यकालो वा पू
र्वकर्मवशाद्भवेत् निमित्तमानंदेवस्तत्तद्दशाक्षशुभाशुभमिति सिद्धांतयनितस्मादिति तस्मात्सूक्ष्मकालस्याद्विषयत्वात् सर्व
जनानां व्यवहारसिद्धिः मूलानुकूला स्यात् मूलस्यानुकूला मूलानुकूला स्थूलानुसारिणी वत्सरमारभ्य नवांशपर्यंतमित्यर्थः अ
स्मात्साध्यत्वात् ८ अथानयोः स्थूलसूक्ष्मयोः समाधानमाह मालिनी इत्यनंतरोक्ते सति मूले स्थूलमध्ये यदि सूक्ष्मभावांशलः

भिन्नभिन्नफलभागभुविभूयानेकधिष्यदि न जोपि जनोयं सूक्ष्मतापिननुतेन गरिष्ठासाचमूलमनुरुध्य
विधेया ६ सूक्ष्मो नवांशाद्विरसांश एव त्रिंशत्तमस्तत्तद्वतोपि सूक्ष्मः ततोपि लिसेत्यवलिसवाचां दृगे तु क
व्विर्लाभश्चेत्स्यात् तत्र दशखिलं सर्वमपि सिद्धं फलितं स्यात् एवं स्थूलंतदंतर्गतं सूक्ष्मं च विलोकनीयमित्युक्तं अन्यथा बाधकमाह
नास्तीति चेन्मूलस्य स्थूललब्धिर्नास्ति तदा तदुभयलवनाशः स्यात् तस्य फलजान्तस्योभयलवौ स्थूलसूक्ष्मलक्षणौ यौ विभागौ
तयोर्द्वयोरपि नाशः स्यात् कस्मात् अणूनामपि सूक्ष्माणां दुर्गमत्वात् दुःखेन गम्यंते ज्ञायंते तानि दुर्गमाणि तेषां भावस्तत्त्वतस्मा
त् अतो नवांशपर्यंतं सूक्ष्मकालस्य मनुष्यगम्यत्वात् तत्पर्यंतं स्थूलान्तर्गतं सूक्ष्मं विचारणीयमिति सिद्धं अतो नवांशयोरपि
मेलकः स्यादिति नवांशमेलकस्य जने व्यवहारो नास्तीत्येतत्सप्रपंचं वक्ष्यति एतदुक्तं मयामनसि समाहितमित्याह परि

वि. च. णतिरिति तृतीयं कालमीमांसायाः कालविचारणे न नोस्माकं परिणतिः रूढा स्फुरिता कालस्य मीमांसाविचारणं मानतेः स्वार्थे सन्नत
 नः प्रत्ययांताद्वावे अच कालविचारणे क्रियमाणे अस्माकमयं बुद्धिपरिणामो रूढ इत्यर्थः ९ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्यश्रीकेश
 वसावत्सरात्मजगणेशविरचितायां विवाहवृंदावनटीकायां विवाहटीपिकायां कालमीमांसाध्यायो द्वितीयः २ एवं प्रासंगिकं का
 लमीमांसेन निरूप्य अधुना प्रकृतं मेलकाध्यायं निरूपयति तत्रादौ राशिमेतत्कं सोपपन्निकमाह उपजातिकावधूवराणां स्त्रीपु
 रुषाणां जन्मसंयोगजन्मराशयो द्विद्वादशः सख्यविधिः मैत्रविधिर्न दष्टः नलक्षितः पूर्वमुनिभिः द्वौ च द्वादशच द्विद्वादशतयोः प्र
 स्यान् नियतोऽसमस्या ० अन्यंतसूक्ष्मः सकिलैकदेशो येन तारिखलानां भिदराफलार्धिः नास्मादशां द्वाविषयः सत
 स्मान्मूलानुकूला व्यवहारसिद्धिः ८ इति सति यदि मूले सूक्ष्मभावां शलब्धिस्तदस्ति स्तमपि सिद्धं नास्ति चे
 न्मूलसंपत्तेर्भयलवनाशो दुर्गमत्वादणूनां परिणतिरिति रूढा कालमासयोनः ९ इति श्रीविवाहवृ
 रणो द्विद्वादशः एकस्य राशेः सकाशादन्यराशिर्द्वितीयस्तस्मादप्यन्यो द्वादश इत्यर्थः अत्र हेतुः व्ययेन विज्ञमितियतो व्यये सति
 विज्ञेयस्यात् व्ययो द्वादशस्थानं विज्ञेयं त्रय्यस्तत्र कुतो धनमिति अनेनैवात्र द्रिद्वत्त्वमिति फलं च सूचितं भवति एवं
 नपसीत्यादिहेतुना पंचनवेत्यादि पंचचनवच अष्टचषट्च पंचनवाष्टषट् तेषां पूरणाः पंचनवाष्टषष्टः पंचमनवमोष्ठमष
 ष्ट इत्यर्थः तयोऽसि सति अपत्यं न स्यात् तत्र ब्रह्मचर्यादिनियमविधानात् तपोनवमस्थानं अपत्यं पंचमं अतो न पंचमन

वमः सरव्यविधिः अत्रानपत्यतेति फलमपि सूचितं द्विषति शत्रौ सति आयुर्नैव स्यात् शत्रुसंनिध्ये कथमायुरिति शत्रुः षष्ठं आभ
युरष्टमं अतोष्टमषष्ठोन सरव्यविधिः अत्र नायुष्यमिति फलं च अर्थाच्छेषाश्चतुर्दशमनृतीयेकादशोभयससमाः शुभाः सकराणि
त्वे विशेषं वक्ष्यति १ अथास्यापवादं तारा मैत्रं चाह स्वागतायदाक्षेत्रयोराशयोः सुहृदभिन्नपतित्वं दृश्यते तत्रदा अखिलेषु द्विद्वाद
शादिषु अपि मेलः सरव्यं स्यात् मेलनं मेलः किंपुनः शुभेषु चतुर्थदशमादिषु सुहृदौ अभिन्नौ च सुहृदभिन्नौ तौ च तौ पती च त
यो भी वस्तु त्वं पत्योः सुहृत्वं एकत्वं चेत्यर्थः राश्यधिपांस्तु सुहृत्वं च वक्ष्यति तथा चोक्तं नवर्णशुद्धिर्न गणोन यो निर्दिह्यद्

दावने कामी मांसाः ध्यायो द्वितीयः २ अथ मेलकाध्यायः व्ययेन विज्ञेयं न तपस्य पत्यं नायुर्द्विषत्येव व
धूवराणां द्विद्वादशः पंचनवाष्टषष्टौ जन्मर्षयोः सरव्यविधिर्न दृष्टः १ दृश्यते सुहृदभिन्नपतित्वं क्षेत्रयो
शे चैव षडष्टके पि वैरेपि दूरे यदि वा त्रिकोणे मैत्रीयदिस्याच्छु भदो विवाह इति २ अथ तारा मैत्रं भीरुभादिति भीरुः स्त्री विशेषास्त्वं
गनाभीरुः कामिनी वामलोचनेत्यभिधानात् तस्यानसन्नमारभ्य वरतारावरनसन्न अचल पंचतृतीयाक्रमेण शोकषे विपदे स्या
त् द्वे द्वे कत्वे क्रीवत्वं अचलाश्च पंच च चत्रयश्च तेषां पूरणी तथा ससमी पंचमी तृतीया चेत्यर्थः ससमी शोकाय पंचमी वैराय तृ
तीया विपदे इति एतत्प्रथमं नवके एवं पुनर्द्वितीये तृतीयेपि केचिदेव मुभय भाभ्यामपीच्छति तथा चाहः पुंस्रसात्तृणयेद्या
वत् कन्यर्षे कन्यभादपि वरमं न वहच्छेषताराः सति परस्परमिति एतदन्यदेशेषु प्रसिद्धं ग्रंथकृतोक्तं तत्र देश एव २ अथै

वि.सं. कनसत्रे एकराशौ च विशेषमाह उपजाति कायदि नृनार्योर्वैरवधोः भिन्नराश्योः सतोर्न सत्रमेकं भवति अथवा अभिन्नराश्योः अ.
 टी. एकराश्योरपि भिन्नमृसं स्यात् अपि वार्थे तदानीविडा अनिशयितानृनार्योः प्रीतिः स्यात् तत्र नाडी दोषोपि नास्तीत्याह चेत्कृतिके ३
 १७ तिचेत्कृतिकारोहि णिवन्नदानाडी न स्यात् यथा कृतिकारोहि ण्योरेकनाडी त्वेपि एकराशौ सति नाडी दोषो न स्यादित्यर्थः अनेनै
 वगणदोषोपि निरस्तः एवं शततारकापूर्वाभाद्रपदादिष्वपि तथा च गर्गः एकराशिं विना नाडीयोगमादौ विवर्जयेत् न दोषस्त्वे
 कराशिस्थे भकूटे न्येषु मृत्युद इति भृगुरपि दंपत्योरेकराशिश्चेत् पृथग् संयदा भवेत् वसिष्ठोक्तो विवाहः स्याद्गणनाडी न चिंत

स्तदरिवलेष्वपि मेलः भीरुभाद्रचलपंचतृतीयाशोकवैरविपदे वरतारा २ न सत्रमेकं यदि भिन्नराश्यो
 रभिन्नराश्योर्यदि भिन्नमृसं प्रीतिस्तदानीं निविडानृनार्योश्चेत्कृतिकारोहि णिवन्ननाडी ३ पराशरः ॥

येदिति ३ एतद्बहुमतमुक्तामतांतरमाह उपजाति कायकौचनौकसराशी तथा एकनसत्रे एकराशौ एकत्र सत्यपीति अपिः
 संभावनायां नवीशभेदानसत्रचरणभेदात्सौमनस्यं सुहृत्वं पराशरः प्राह एकनसत्रे एकराशावशुभमिति बहुमतं प्रागुक्तं तत्रा
 पि चरणभेदे सति शुभमिति पराशरमतमित्यर्थः तत्राप्येकांशत्वे चरणैकत्वेपि वशिष्ठः सौमनस्यं प्राह एतद्बहुमतिष्यति अत्र
 नसत्रैको नाडी दोषो नास्तीत्याह नैकत्रेति द्वयोरपि न सत्रयोरेकत्र एकस्मिन् स्थानेपि दे गोलके सति किल निश्चयेन नाडी वे
 धो न स्यात् द्वयोर्व्यवहितयोः सत्येव वेधः स्यादेकत्वे तु न स्यादिति भावः नाडिरितीकारांतः कृदिकारादति न इति डी वंतोप्य

राम.
१७

स्ति ४ अथनाडीदोषाभावेन दृष्टान्तमाह उपजानिकायथाहि अग्निः आत्मननुस्वमूर्तिने जोरूपानदहति अपिच दर्शनीयो
रमणीयः पुरुषः स्वदृष्टेर्द्रष्टानस्यात् कर्मणि षष्ठी चक्षुष्मानपि द्रंष्टा स्वदृष्टिं न पश्यतीति तथा एकत्र पिंडे नाडीवेधो न स्यादि
ति पूर्वेषां न्वयः अथैकांशकत्वे दोषमाह एकांशकत्वे इति एकांशकत्वे चरणौ कत्वे सति तु भर्तृभार्या व्यवहारसिद्धिर्न स्यात् कु
तः समप्रभावात् समानसामर्थ्यात् अयं भावः नृनार्योरेकांशकत्वात् समानसामर्थ्यं तस्मिन् सति अयं भर्ता तदधीनेयं भार्येति स
र्वव्यवहारो गार्हस्थ्यादिरूपो न संभवतीति अत एकांशकत्वे सौमनस्यं न स्यादिति भावः ५ अथनाडीवेधमाह वसंततिलका क

प्राह नवांशभेदादेकंशराशयोरपि सौमनस्यं एकांशकत्वेऽपि त्रिसिद्धशिष्ये नैकत्र पिंडे किल नाडिवेधः ४
नाग्निर्दहत्यात्मेन नु यथाहि द्रष्टा स्वदृष्टेर्न हि दर्शनीयः एकांशकत्वेऽपि समप्रभावान्न भर्तृभार्या व्यव
हारसिद्धिः ५ रुद्रार्यमंद्रवरुणाद्वयमश्विनीचविश्वान्निवायुफणिनां युगमन्यभंच शेषाणि चेति नवक
द्राद्रा अर्यमाउत्तराफाल्गुनी इंद्रो ज्येष्ठावरुणः शततारका एतानि च त्वार्यारभ्य प्रत्येकं द्द्वयं एव मष्टौ अश्विनीचं एकाकिनी ए
व मेको नवकः विश्वं उत्तराषाढा अग्निः कृतिकावायुः स्वातीफणी आश्लेषा एव मारभ्य प्रत्येकं युगं एव मष्टौ अंत्यभं रेवतीच
एकाकिनी एव द्वितीयो नवकः शेषाणि पूर्वाफाल्गुनीचित्राधनिष्ठाभरणी मृगपूर्वाषाढानुराधा पुष्योत्तराभाद्रपदाः अयं तृतीयो
नवकः इति नवकत्रयं स्यात् वधूवरयोर्जन्मोदुनी जन्मनक्षत्रे एकपाते एकस्मिन् नवकमध्ये प्राप्ते न नाडी स्यात् किमर्थं वरव

वि. चं.
टी.
१८

धूनिधनायहयोरेकनाड्यामृत्युः स्यादित्यर्थः अत्ररुद्रादिदेवतानिर्देशेनतन्मन्त्रमाद्र्दिगृह्यते लोकेहिस्वामिशब्देसे
वकैप्रयुजानादृश्यते अतोदेवताशब्दस्तन्मन्त्रनिष्ठ्यादिषूपचर्यते तथाविधवृद्धप्रयोगदर्शनाच्चनागोद्वादशनाडी।
भिर्दिकुपंचदशभिस्तथा भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरातिथिमित्यादिनागः पंचमीदिग्दशमीभूतश्चतुर्दशीति ६ अ
थत्रिनाडिकाचक्राभिप्रायेण नाडीवेधउक्तः केचित्तुत्र्यंघ्रिभङ्गाघ्रिभोत्पन्नकन्यायाश्चतुः पंचेनाडीचक्रवेधमाहुः
तन्मतंदूषयति उपजातिकात्रपश्चद्वैच अंग्रयोयस्यत्रिंशद्घ्रितच्चतन्मन्त्रान्तत्रभवतीति त्रिंशद्घ्रिनक्षत्रभूतस्याः कुमा

अ.
३

त्रयमेकयातेजन्मोडुनीवरवधूनिधनायनाडी ६ प्रमीयमाणोपिमतेर्मुनीनां त्रिंशद्घ्रिनक्षत्रभुवः कुमा
र्याः नाडीचतुः पंचतयस्यपक्षोनक्षोदवीथीविषयत्वमेति७ अश्वेभाजोरगाहिश्वरवनकरिपवोमेषवो

र्याः क्रमान्नाडीचतुः पंचतयस्यचत्वारश्चपंचचतुः पंचतेवयवायस्यतच्चतुः पंचतयनाडीचतुष्टयं नाडीपंचकंचेति संख्या
या अवयवेतयप् तस्यपक्षः मुनीनां हारीतादीनां मतैः प्रमीयमाणोपि प्रमाणं प्राप्नुवन्नपि आगमप्रामाण्यं प्राप्नोपि शोदवी
थीविषयत्वं शोदस्यवीथीपदवोतस्याविषयत्वं विचारमार्गगोचरत्वं नैतिनगच्छति अंघ्रिभंकृतिकादिकं द्वांघ्रिभंमृगशी
र्षादिकं तथाचहारीतः अंघ्रिभेद्वांघ्रिभेकन्याजातायागरायेत्क्रमात् बन्धिभादिदुभान्नाडीचतुः पंचसुपर्वस्विति अ
स्यविषयमाहवृद्धगर्गः जांगलेचतुमालापांचाले पंचमालिकात्रिमालासर्वदेशेषु विवाहे ऋषिसंमतमिति एवंशो

राम.
१८

देक्रियमाणोसपहोत्रदेशेव्यवहारंनप्राप्नोतीत्यर्थः० अथयोनिमैत्रमाह स्वग्धराश्वसुरगः इभोहस्तीअजोमेषःउरगःसर्पः
पुनरहिःसर्पःश्वाशुनकःखनकरियुमूषकशत्रुर्माजार्ःमेषअजःपुनरोतुर्माजार्ःदिःदिवारंआखुर्मूषकःगौर्धनुःकालीम
हिषीव्याघ्रःप्रसिद्धःपुनःकालीमहीषीपुनःपशुरियुव्याघ्रःहरिणोमृगःपुनरेणोमृगःपुनःकीशोवानरःसिंहःप्रसिद्धःनुरगो
श्वःपुनर्मृगपतिःसिंहःछागोमेषःपुनर्मनं गोहस्तीद्वैकत्वेक्षीवत्वं एवंक्रमेणअश्विनीतःअश्विनीमारभ्ययोनिःस्यात्सा
योनिःसर्वैरनेष्टाकयोःवरयुवतिनृपामात्ययोःवरश्चयुवतिश्चवरयुवती नृपश्चअमात्यश्चनृपामात्यौवरयुवतीचनृपामा

तुहिरभ्युर्गोकाल्योव्याघ्रकालीपशुरिपुहरगौराश्वकीशाःक्रमेणहौवभूकीशसिंहौतुरगमृगपतिच्छाग
मानंगमेवंनेष्टायोनिःसर्वैरावरयुवतिनृपामात्ययोरश्विनीतः८ त्रियुग्मीरोहिण्यासहशिवयमर्सेनरिसु

त्थोचनयोःपृथक्पृथक्द्वित्वविवक्षायांनबहुत्वं अश्विनीतइत्यत्रतसिलादिष्वक्तत्वंसुचइत्यनेनपुंवद्भावेप्राप्तेउक्तपुंस्कत्वा
मावान्नरूपीप्रत्ययलोपःअत्रयोन्योर्वैरंलोकाज्ज्ञेयंगोव्याघ्रगजसिंहमित्यादिना ८ अथगणमैत्रमाहशिखरिणी त्रयाणांयु
ग्मानांसमाहाररूपीयुग्मी फल्गुनीद्वयंआषाढाद्वयं भाद्रपदाद्वयंचेतिरोहिण्यासहरोहिणीचेत्यर्थःशिवयमर्सेआर्द्राभरण्यौ
अयंनक्षत्रनवकोनरिमनुष्येभवेत्श्रुतिःश्रवणःस्वातीप्रसिद्धामित्रोनुराधा अदितिःपुनर्वसुःगुरुःपुष्यःकरोहस्तःअत्यं
रेवतीअश्विअश्विनीशशिभंमृगशिरा अयंनवकःसुरेदेवेभवेत्परंचित्राज्येष्ठाधनिष्ठाविशाखासूक्तकनिका

वि. वं.
टी.
१९

अ.
३

शततारकामघाश्लेषादतीदं नवकंदैत्ये भवेत् एवं गणत्रयं अस्य प्रयोजनमाह मृत्युरिति दनुजमनुजानां राक्षसमनुष्याणां
मृत्युः नृनार्यो रक्षोमानुषगणयोः सतो मृत्युः स्यादित्यर्थः निर्ऋतितनयानां राक्षसानां अनिमिषैर्देवैः सह स्वैरमतिशयितं
वैरं स्यात् क्षपरिणये विवाहे अर्थाच्छेषाणां मित्रत्वं ९ अथ स्वाभाविकं राशिवैरं तथा वश्यमैत्रं चाह शार्दूलविक्रीडितं
चापाजौ धनुर्मेषौ वृषभेण सह नित्यद्विषौ नित्यविरोधि नौ चापेन अजेन वा सह वृषभो नित्यं शत्रुरित्यर्थः एवं मुत्तरत्रापि कुं
भमिथुनौ कर्केण मेषस्त्रियाशौ लाग्नीतुला मिथुने सविषेण वृश्चिकेन शौलाग्नी इत्यत्र संख्या संख्यात संख्या राशी विवक्षितं

रे श्रुतिस्वाती मित्रादिति गुरुकरांत्याश्वि शशिभं परंदैत्ये मृत्युर्दनुजमनुजानामनिमिषैः सह स्वैरं वैरं नि
र्ऋतितनयानां परिणये ९ चापाजौ वृषभेण कुंभमिथुनौ कर्केण मेषस्त्रियाशौ लाग्नी सविषेण कार्मुकह

तौ अतो न बहुत्वं यथानिगमवाक्ये युग्मानियुगभूतानां षण्मुन्योर्वसुरंधयोरिति षण्मुन्योः षष्ठीसप्तम्योः वसुरंधयोरष्टमीनव
म्योः एवमत्रापि कार्मुकहरीधनुः सिंहो न केण मकरेण तद्वन्नित्यद्विषौ कुंभतुले दूषेण मीनेन एते द्विर्द्वादश षडष्टकयोर्मध्ये नि
त्यवैरिण उक्ताः शेषाणां मैत्रं अत्रान्यहेतुमाह शत्रूमंदसितौ इत्यादिसत्याचार्यमते यदधिपत्योः शत्रुत्वमस्ति त एवैते पठि
ताः शेषाः श्रेष्ठाः तथा च तद्वाक्यम् द्विर्द्वादशेषेषु षौ वृषभमिथुना वित्यादिषडष्टके च सिंहो मीनयुत इत्यादि ग्रंथकारस्त
सत्याचार्यमतमैत्रमसहमानो मुं हेतुं परित्यज्य राशयोरेव वैरं नित्यद्विषावित्यनेनावदत् न तु तदधिपतिवशेनेति ग्रंथ

राम.
१९

कारस्याशयः अथैवैश्वर्यमैश्वर्यशगादित्यादि सिंहविनान्ये सर्वे राशयः नृणां मनुजानां तुलामिथुनादीनां वशगाः स्युः वशमधीनं ग
कुं निने तथा तेषां नृणां भोज्याः लभ्याः जलचारिणो मीनादयः स्युः हरेः सिंहस्य च श्विकं विना सर्वे राशयः वशगाः स्युः शेषं वश्या
वश्यं लोकप्रसिद्धे ज्ञेयं १० अथेषां गुणदोषाणां निर्णयं विवस्वस्ता वन्नत्र किंचित्स्वकौशलं दर्शयति उपजातिका धुरिभा
रे मुखेति यावत् कुंभहर्षोः कुंभसिंहयोः राशिर्मेत्री स्यात् समसप्तकत्वात् तयोः राश्योः ग्रहौ स्वामिनौ शनिर्बिभर्तव्योः वि

रीनक्रेण नित्यद्विषोत्तदत्वं कुंभतुल्येष्वेषां वशगाः सिंहविनान्ये नृणां तद्भोज्या जलचारिणो हरिवशाः सर्वे
विना च श्विकम् १० स्याद्वा शिर्मेत्री धुरि कुंभहर्षोः करग्रहस्तद्ग्रहविग्रहेऽपि तस्यामपत्यां मृगराजमीना
वप्यादतौ तद्ग्रहयोः सुहृत्वे ११ पत्यो विरोधे सति भृत्ययोः स्यान्मे लोप्यमे लस्तदलं भमे न्या अत्रोच्य
ग्रहे वैरेऽपि करग्रहः स्यात् तस्यां राशिर्मेत्र्या असत्यां षडष्टकत्वात् मृगराजमीनौ सिंहमीनावप्यादतौ करग्रहेऽपि तत्र हे
तुः कस्मिन् सति तद्ग्रहयोस्तस्वामिनोः गुरुसूर्ययोः सुहृत्वे मेत्रे सति ग्रहमेत्रं सुरगुरु रित्यादिनावश्यं राशिर्मेत्रग्रहमेत्र
योरन्यतरलाभेषु भूमिनितात्पर्यार्थः ११ अथाक्षिपति दूद्रवज्जापत्योः स्वामिनो विरोधे वैरे सति भृत्ययोस्तस्मै वक्योर्मेत्रमेत्रे
सत्यपि अमेलं अमेत्रं स्यादिति लोकप्रत्यक्षं अतो ग्रहवैरे सति राशिर्मेत्रं न मुखमिति भावः अत्रास्मिन् विषये उच्यते उत्तरं द
यते एकस्य राज्ञः सेनानरयोः सेनासंबन्धिपुरुषयोर्मिथः परस्परं विग्रहादिरोधान् वधोघातः किं न स्यात् अपितु स्यात्

अ- ३

राम- २०

वि. चं
टी.
२०

दिव अतो राशि मैत्रं मुख्यमित्युक्तं १२ अथ प्रत्युत्तरं उपेन्द्र वज्रा स्वामिनि अपश्य नितयोः सेनानरयोर्वधो मिथं स्यात् स्वामिसमसं
न स्यादेवेति इति चेत्तर्हि ग्रहेश्वराणां राश्य धिपानां किमदृष्टमस्ति अपितु नैः सर्वे दृष्टमेव देवतात्वात् यत्र दशमं तृतीये इत्या
दिनादर्शनाद्दर्शनमुक्तं तत्फलार्थमेव वास्तवंतु ग्रहेश्वराणां किमदृष्टमस्तीति अतः कारणात्प्रभुसख्यस्वामि मैत्रमेव
धिकमिति चेत् नदासमसप्तकस्य कुंभसिंहा वित्यादिकस्य कागतिः प्रसंगमनिका कथ्यतामिति १३ सिद्धांतं रूपी गतिमाह
उपजातिका स्वभावमैत्र्यादिषु चतुर्षु मध्ये पूर्वपूर्वगमे पूर्वपूर्वालाभे सति परः परः उत्तरोत्तरः गवेध्यः अन्वेषणीयः आदौ राश्योः
स्वभावमैत्री समस सकादिका विलोकात्तदलाभे सत्योत्तद्राश्य धिपयोः सखितान् स्वग्रहसख्यस्यालाभे वशित्वं राश्योर्वश्यत्वं व
ते किं न मिथो वधः स्यादेकस्य सेनानरयोर्विरोधात् १२ अपश्यति स्वामिनि तद्वधश्चेद्ग्रहेश्वराणां
किमदृष्टमस्ति अतोधिकं चेत्प्रभुसख्यमेव ततो गतिः का समसप्तकस्य १३ स्वभावमैत्री सखि
श्यालाभे न्योन्यं भयोर्न सन्नयोर्यो निश्चिद्विः यो निवैराभावः चेत्तु युगपद्युतिश्चतुर्णामपिलाभस्तदाहस्ते त्रिवर्गी स्यात् त्रिवर्गे
धर्मकामार्थैरित्यमरः धर्मादयः करगताः स्युरिति एवं पूर्वपूर्वस्यैकस्य अलाभे सति उत्तरोत्तरलाभेन तदपवादः उक्तः चतुर्णां
मपिलाभे सति शुभं नयाणां द्वयोर्वालाभेन तत्संवल्य १४ अथ स्वाभाविकग्रहमैत्रस्यापितत्कालसख्येन न्यूनाधिक
तामाह इन्द्र वज्रा प्रसूतो जन्मकाले यस्माद्ग्रहात्पार्श्वयोः केन्द्रद्वयं पार्श्वकेन्द्रद्वयं तन्मर्यादीकृत्येत्यापार्श्वकेन्द्रद्वयं तत्र
गच्छंति न आपाश्वकेन्द्रद्वयं गारवपांथाः ग्रहाः खेभ्यो काशे पथंति गच्छंति ते खेपांथाः तेन ग्रहेण सार्धं मिथो मित्राणि स्युः

एतदुक्तं भवति जन्मकाले यस्मिन् राशौ यो ग्रहः स्थितस्तस्मात्पृष्ठवर्ति केन्द्रं दशमस्थानं भवति अग्रतश्चतुर्थं तद्वधित्वेन तदंतर्वर्ति ।
स्थानानि दशमैकादशद्वादशद्वितीयतृतीयचतुर्थानि एष्वन्यतमस्थाने स्थितौ ग्रहौ तौ तत्कालं मिथो मित्रे स्तः अन्ये तु शत्रव इति तथा
च वराहः तत्कालेन दशायवंधुसहजस्वांत्येषु मित्रं स्थित इति प्रसूतिग्रहणं तत्कालं सरव्यस्य जातकशास्त्रोक्तेः अतो न्यत्रापि तद्वि-
लोक्यमिति ज्ञेयं तदेवाह न्यूनामपि स्त्रीनरौ च भृत्यराजानौ च तेषां स्त्रीनराणां भृत्यराज्ञां च गृहवशेन यास्वाभाविकी मैत्रीतां एतत्त-
त्कालं सरव्यविशिष्टविशेषयति कथं भूतामपि न्यूनामपि किंपुनः संपूर्णां तथा हि स्वाभाविको यो मित्रं समः शत्रुर्वी सचेत्तत्का-

तास्वपत्योर्वशित्वमन्योन्यभयोनिशुद्धिः परः परः पूर्वगमे गवेष्यो हस्ते त्रिवर्गी युगपद्युतिश्चेत् १४ ॥

आपार्श्वकेन्द्रद्वयगाः प्रसूतौ तत्कालमित्राणि मिथः स्वपांथाः न्यूनामपि स्त्रीनरभृत्यराज्ञां तत्कालं सरव्यं

ले मित्रं भवति तदा क्रमेणाधि मित्रं मित्रं समः स्यात् चेत्तत्काले शत्रुस्तदा समः शत्रुरधि शत्रुरिति १५ अथ वर्णमित्रमाह इंद्रवज्राय
जनयाजनादीनि षड्गुणितानि येषां तेषां षड्गुणः विप्राः तेषां शासितदेवदैत्यौ अधिपौ स्तः शासिताः शिशिताः देवदैत्यायाभ्यां तौ गु-
रुशुक्रावित्यर्थः राजन्यानां सत्रियाणां समूहो राजन्यकं तस्याधिपती कुजाकौ स्तः विद्वद्भूयोः क्रमेण चंद्रवधौ विशां चंद्रः शूद्राणां वु-
ध इति संकीर्णानां संकरभवानां निषादादीनां पतिः शनिः स्त्रीनृषु बधूबरेषु वर्णमैत्री स्यात् तद्यथा राश्यधिपयोर्वर्णौ विलोक्यो-
तत्रोन्नतवर्णः पुरुषः शस्तः समवर्णो मध्यः हीनवर्णो धम इति एतदुक्तं यथक्तास्वदेशप्रसिद्धेः अन्यदेशे तु मीनाद्वास्त्रणपूर्वाव-

वि. चं. र्णो कन्योत्तमो वरः श्रेष्ठः मध्यस्थः समवर्णो नीचो हीनो द्वयः पुरुषद्वयं वर्णमैत्री केवलं गणमात्राय न तु मेलकं निर्णयाय अतो मेल
टी. क निर्णयानंतरमेवोक्ता १६ एवं राशिकूटमुत्कानदुपयोगिग्रहमैत्रे जातकोक्तमत्राह एतदारभ्यश्लोकाष्टकंदुतविलंबितं रवेः रविमा
२१ रभ्य एते सुहृदः अर्थादन्ये शत्रवः रवेः सुरगुरुर्मित्रं अन्ये शत्रवः चंद्रस्य बुधगुरुमित्रे शेषाः शत्रवः भौमस्य शुक्रबुधौ मित्रे अन्ये
शत्रवः बुधस्य रविर्व्यतिरिक्ताः मित्राणि रविः शत्रुः गुरोः कुजव्यतिरिक्ता मित्राणि कुजः शत्रुः शुक्रस्य रवींद्रव्यतिरिक्ता मित्राणि रवी

विशिनष्टिमैत्रम् १५ षट्कर्मणां शासितदेवदैत्यैराजन्यकस्याधिपती कुजा कौविट् शूद्रयोश्चंद्रबु
धौ शनिश्च संकीर्णपः स्त्री नृषु वर्यामैत्री १६ सुरगुरुर्ज्ञगुरुकविकोविदौ विरवयो विकुजा विरवी देवः
अशशिसूर्यकुजाः सुहृदो रवेर्यवनयुक्तिरियं नयवीयसी १७ इदमुदीर्य वराहविरोचनो निजमतेपिन

दृशत्रुशनेः शशिसूर्यकुजव्यतिरिक्ता मित्राणि शशिसूर्यकुजाः शत्रवः इयं यवनाचार्याणां युक्तिर्नयवीयसी न कनिष्ठास्थूलदूरयवेति
यं वादेशः यवनाचार्यमतमिदं महदित्यर्थः १७ कथमिदं महदिति संस्थापयति विरोचनः सूर्यः मिहिरोपिसूर्यः अतो वराहमिहिरः
इदं यवनमतं निजमते वराहज्जातकादावुदीर्य उत्कापिनदूषितवान् पुनर्वाक्यालंकारे अन्यमतं स्वमतेन हि निवेश्य यदि निवेशितं
दूषितम्यंतर्हि नो चेत्तर्हि तत्संमतमेवेति न्यायविदः वक्ष्यति च अतः कारणात्स वराहः इदं ग्रहमैत्री शास्त्रं यवनेषु यथा त
थै सत्यं बहु अतिशयितं जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तत इति मन्यत एव वराहो यवनशास्त्रं याथाार्थ्येन अतितरामन्यत एवेत्य

अ.
३

राम.
२१

र्थः १८ एतदेव भग्यंतरेणाह यस्मात्कारणान्त्वमनेस्वमतमध्ये निवेशितं निक्षिपं परमतं यदि न दूषितं तदा तन्मतं आहतं स्वी-
कृतमेवेति न्यायविदः तत्र स्मात्कारणात् नूनमित्यहं तर्के इतीति कथं सवराहः कलितकेवलसंत्यमतः कलितं लक्षितं
केवलं सा कल्पेन संन्याचार्यस्य मतं येन संन्यायवनपंक्तिषु यवनाचार्यवचनेषु अनिःस्पृहः निर्गतः स्पृहानिस्पृहः
न निस्पृहः अनिस्पृहः इति वराहोपि संन्याचार्यमतं सम्यगालोच्यापि यवनमतं स्पृहयत्येवेत्यहं तर्के इत्यर्थः १९ एवं चे-
न्न हि वराहो यवनमतं अल्पमतत्वं कथमुक्तवानित्याशंक्याह अयं मिहिरो वराहमिहिरः इदं यवनोक्तं ग्रहसुहृत्वं

दूषितवान्युनः सधुमन्यत एव यथा तथं जयति शास्त्रमिदं यवनेष्वपि १८ परमतं स्वमते विनिवे-
शितं यदि न दूषितमाहतमेव तत् कलितकेवलसंत्यमतः संन्याचनयुक्तिषु नूनमनिस्पृहः १९॥

ग्रहमैत्रमादिशान् सन्न बहुलं अवहूनामतमिति हृदि मनसि किं जगृहे धृतवान् यवनग्रहमैत्रमुक्त्वा केषां चिदेवं मतमिति कथं
उक्तवानित्यर्थः तथा च तद्वाक्यं जीवो जीवतु धौ सितेन्दुतनयो व्यर्का विभौ माः क्रमादौ दृक्का वि कुजेंदुवश्च सुहृदः केषां चिदे-
वं मतमिति अतो यवनमैत्रमवहुं समतमिति वराहस्याभिप्राय इति भावः अत्रोत्तरं उभयथेति तन्मते तस्य वराहस्य मते
महति पृथुतरे सति उभयथा उभयपक्षेपि समंतुल्यं स्यात् यतो यस्मात्कारणादयं केचन केपि भवेमस्याम वराहमतं म-
हत्तै न हि वयमपि महान्तो भवामेत्युभयत्र समं उभयोरपि मानुषत्वादिति भावः २० एतन्निरस्य पुनः संस्थापयति ।

वि. चं. स. कृ. ती. कु. श. लो. व. रा. ह. : बहुतरैः भूयिष्ठैर्यत्कृतं तदेव अनुससर्ति अनुसरति बहुमतानुसारमेव वक्तीत्यर्थः. सृगतौ अयं धातुपाठे वैदिकः. अ.
टी. धातुष्वेव ज्ञादिषु पठितः भाषायां भ्वादिष्वेव अनुससर्तीति कृतस्ये वचने भाषायां नुसरतीत्येव यङ्. लुकि नुससर्तीति तस्मादयं क.
२२ विप्रमादस्येव अतोत्रेदं पठितव्यं अनुससारतदप्ययथातथमिति इति चेत्तदपि अयथातथसत्यं न भवेति अत्र हेतुः पृथगिति यतः
पृथगपि द्विगुणे त्रिगुणे प्राप्ते सकृन्निगुणमिति यदुक्तं सा अवहृक्तिः अवहृन्नासक्तिः सा यथावर्गे तमस्वरुशि द्वेष्कारानवांशके
सकृद्दिगुणं वञ्चोच्चयोस्त्रिगुणितं द्विगुणत्वसकृन्निगुणमिति वर्गे तमादिष्वन्यतमगते वक्रोच्चयोरन्यतरगते च गृहे सति

किमवहुत्वमयं मिहिरोदिशानग्रहसु हृत्वमिदं जगृहेहृदि उभयथापि समंसति तन्मते महति केपि
भवेमवयं यतः २० बहुतरैः कृतमेव कृती स चेदनुससर्ति तदप्ययथातथं पृथमपि द्विगुणे त्रिगु

नस्यायुषः पृथग्दिगुणत्रिगुणस्य च प्राप्तौ एकवारमेव त्रिगुणं तदायुः कार्यमिति वराहेण यदुक्तं तन्न बहुसंमतमनो वराहोक्तमपि
न बहुसंमतमिति भावः तथा चोक्तं कल्याणवर्मणा बहुताडनसंप्राप्तायां करोत्येकवर्गणां वराहे मिहिराचार्यः सानदृष्टापुरातनैरि
ति अतो वराहोपि बहुसंमतमेव वक्तीति न किंतुकदाचित् स्वमनोरुचितमपि वक्तीत्यनोयवनोक्तं गृहमेव विषये केषांचिन्मतमि
ति वराहेणोक्तेऽपि तद्वाक्यस्याप्रामाण्याद्यवनोक्तमेव ग्रहमेव न हृदित्यर्थः एतन्नवांशचिंताव्याजेनापि सम्यक्संस्थापयिष्य
ति एतद्व्युत्पन्नः स्वपक्षस्थापनार्थं पाडित्यमात्रं वास्तवैतदिति वयं ब्रूमः यत उक्तं वराहेण बृहज्ज्ञातके सत्योपदेशो वरमत्र

राम.
२३

किंतु कुर्वन्त्ययोग्यवहुवर्गणाभिः आचार्यकत्वं तु बहु घनोयामेकं तु यद्भूरितदेवकार्यमिति अत्रैवं मतभेदे सति सत्योपदेशो वस्तुहि
किंतु अन्ये स्वतुंगवक्रवर्गोत्तमस्वगृहादिगते ग्रहे सति बहुवर्गणाभिर्यदायुः कुर्वन्ति तदयोग्यं अनवस्थादोषप्रसंगादिति भावः आचा-
र्यस्य कर्म आचार्यकं तस्य भावः आचार्यकत्वं आचार्यस्य सत्याचार्यस्यायमभिप्राय इत्यर्थः बहुवर्गणायां प्राप्तायां सत्यां यदेक-
मधिकं वर्गं तदेव कार्यमिति तद्यथा उच्चगतस्य उच्चगणो रूपत्रयं वक्रगतस्य चेष्टागुणोपिरूपत्रयं तत् घातमूलं स्फुटगुणोपि-
रूपत्रयं वर्गोत्तमस्वगृहादिगते आश्रयगुणोपिरूपत्रया सन्नः तत्स्फुटगुणयोर्घातमूलकर्मगुणोपिरूपत्रयं अतः उच्चवक्र-

रोसकृन्निगुणमित्यवहुक्तिरियं यतः २१ अभिदुरावधि यौ सृजतः शुभं शशिनवांशकयोरिति देवलः

तदपि चारुन चारुषितैः सुखे व्यवहरन्ति तथा वितथा शयाः २२ लवदशैव हिलग्नदृशं विना फल-

वर्गोत्तमस्वगृहद्रेष्काणादिगतेपि सकृन्निगुणमित्येव अतो वराहेण गर्गसत्यादिमतानुसारेण यदुक्तं तद्युक्तियुतं बहुमत्तं चेति अतो-
ग्रन्थकृता बहुतरैः कृतमेवेत्यादियदत्रोक्तं तत्र विचारणीयमिति २१ सुवराशिसख्यं प्रसंगेनोत्काडदानीं नवांशसंख्यस्यापि ग्राह्य-
त्वप्रतिपादितत्वात् तत्कथं नोक्तं तद्विषयमाह जन्मकालेशशिनवांशयोश्च द्रगतनवांशयोः अभिदुरौ नभिदुरं ययोस्तावभिदुरौ-
सुहृदौ भिदेर्भावे कुरच् अघियौ शुभं सृजतः कुरुत इति देवलो मुनिः प्राह तदपि चारु रमणीयं यतः कालमीमांसयेव प्रतिपा-
दितं तथा तेन प्रकारेण जनाः वितथा शयानव्यवहरन्ति वितथमसत्यमाशयो येषां ते तथा असत्याभिप्रायाः कैः आर्द्रयत-

वि. वृ. टी. २३
रूपितैः कुपितैर्मुखैः अयुक्तं मनसि रवीकृत्य किंचित् कुपितमुखेन व्यवहरंतीत्यर्थः यद्वा अवितथाशयाः यथार्थमनोभावाः मनस्येवमेवास्ति परं तु तादृशैर्मुखैस्तथानव्यवहरंति लोके अप्रसिद्धिभयादिति भावः २२ सर्वदेवलादिमते सन्त्यपियेन वांशसख्यव्यवहारं न कुर्वन्ति तेषामनिष्टमाह यदैव विदः करग्रहे लग्नदशं विना लवहशान वांशदृष्टेव फलममंसतलुडि मन्त्यते स्म ते पिशुशिन वांशसखित्वपराङ्मुखाः किंस्युः तथा हि उदयगतं न वांशः स्वेशदृष्टो युतो वा न भवति यदि मृत्युः स्यात्तदानीं वरस्येत्यादीनि न वांशदृष्टेव लग्नफलं मन्यते लग्नफलं न वभागे इत्यंशस्य मुख्यत्वात् तस्यैव मेलकार्थं च द्रन वांशयोः सख्यं कथं न मन्यन्त इति तेषामनिष्टं अ

ममंसतयेपि करग्रहे २२ श शिन वांशसखित्वपराङ्मुखाः किमलमस्तु गतानुगतं जगत् २३ इति विवाह
वृंदावने मेलकाध्यायस्तृतीयः ३ अथ न वांशचिन्ताः ध्यायः नवलवाधिपती उदयास्तयोरनिमिषार्चित्तो

येदमलमस्तु दूरंति षुतुतत्कथं जगद्दिश्वंगतानुगतं गतमनुगतं गतानुगतगतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिक इति कश्चिदि
त्यज्ञानाद्भवहरत् तथैवान्यस्तद्दुन्योपीत्यंधपरंपरावदिति भावः २३ इति श्रीसकलागमाचार्य श्रीकेशवसावत्सरात्मजगणेशवि
रचितायां विवाहवृंदावन टीकायां विवाहदीपिकायां मेलकाः ध्यायस्तृतीयः ३ अथ सूक्ष्मलग्नादिफलं विवसुलावन वांशचिन्ता
निरूपयति तत्रादौ करग्रहोक्तं न वांशोपपत्तिव्याजेन यवनोक्तग्रहमैश्वर्यं संस्थापयति तथा हिलग्नं किल भर्तृस्थानं तत्रत्यो न वांशोपि
सममं जायास्थानं तन्न वांशश्च तयोः सख्येवरवध्वोः सख्यं अतः सूक्ष्मयोरुदयां शास्तांशयोः स्वामिव शात्सख्ये सति वधूवर

अ.
३

राम-
२३

योरधिमेनंस्यात् अतोयेषांनवांशानामेवंघटने नएवनवांशास्तुलाध रादयःपूर्वेःपठितास्तेचयवनोक्तग्रहमैत्रस्यैवस्वीकारा-
 त् घटनेअतोयवनोक्तमेवग्रहमैत्रप्रमाणमिति सिद्धांतंमन सिमत्वापूर्वोत्तरपक्षौरचयतिनवलवेत्यादिनाश्लोकप्रवेन
 अत्राध्यायेसर्वाणिद्वतविलंबितानि उदयास्तयोर्लग्नतत्समगतयोर्नवलवयोरधिपती अनिमिषार्चितचांद्रमसायनौ
 यदिस्तःअनिमिषा देवाःतेरर्चितोबृहस्पतिःचंद्रमसोनंतरापत्यं चांद्रमसायनोबुधःनैतच्चतुरस्रं अनंतराप्रत्येककर्म
 विधानात् केचिदपत्यमात्रेपिअणादीनि कुंतितदपिननडादिष्वपाठात् पृथग्निधानादर्शनाच्च एवसन्नितस्यैदमित्याद्य-

द्रमसायनौ वरपतिंवरयोःसमवैरिणौयदितदिष्टफलेष्वपिफलगतः१ तदुदयद्विपदांशनियाम
 कोयवनसौहृदमाद्रियतांजनःइतरथाकथमस्तुकरग्रहस्तनुफलंहिलवानवलंबतः२ अथरिपू

पिनिरस्तं यत्तुप्रायश्चित्तस्मृतौचांद्रायणमितिप्रयोगः तदेवंसुत्यादितं चंद्रस्य अयनमिवायनं चरणांयस्मिन्कर्मशितच्चांद्रायणं
 संज्ञायांदीर्घःएवंसोमायनादि अतोग्रंथकृता अनंतरापत्येचांद्रमसायनइतिप्रयुक्तस्यगतिमात्रंचिंत्यते चंद्रमसइदंचांद्रमसं
 चांद्रमसं अयनंउत्पत्तिस्थानंयस्यासौचांद्रमसायनोबुधःनौगुरुबुधौयदिसमवैरिणौस्तःतत्तदावरपतिंवरयोर्वरबध्वोःपतिंवृ-
 णुतेयतिंवरा संज्ञायाभृतृजिधारिसहितपिदमइतिखःखित्वान्मुम् इष्टफलेषुशुभफलेषुफलगतानिःफलतास्यात् एत-
 दुक्तंभवतिलग्ननवांशःकिलवरस्पस्थानंतत्सममाशोबध्वाःअतस्तदधिपयोर्मेत्रेसन्नितयोःशुभंतत्रयदालगनेधनुरशःतदास्

वि. दं. टी. २४ समे मिथुनांशः अनयो रधिपती गुरुवधौ नौ सत्याचार्यमने शत्रुमंदसिता वित्यादिना मिथः समवैरिणौ भवतः अतो ब्रवरवध्वोः ॥ अ. ४
शुभं न स्यात् तस्माद्भुजं शो न ग्राह्य इत्यनिष्टं प्राप्तं १ अतो यवनमैत्रं ग्राह्यमित्याह तत्र स्मात्कारणाद्भुजः यवनसौहृदं यव
नो दिनमैत्रमाद्रियतां स्वीकुरुतां दगतौ तुदादिः कर्त्तरिल्लोट सौहृदमित्यस्य गतिः प्राग्वत् कथं भूतो जनः उदयद्विपदां
शनियामकः उदये लग्ने द्विपदां शो न र राश्यं शस्तं यच्छतीति तथा कर्त्तरि वृणा लग्ने द्विपदां शस्वीकारं नियममिव नमैत्रं
ग्राह्यमित्यर्थः अन्यथा त्वेदोषमाह इतरथेति इतरथा द्विपदां शानगीकारे करग्रहः कथमस्तु अपितु मास्तु तत्कथं द्विपदां

यदि नो भयससमौ तदपशः कलशस्य किमागतं द्विपदां दधतो यशुभं क्षताय दिव्यानि मिषौ कि
मुपेक्षितौ ३ अमनुजा विनिचेत्किमुशोनको नवलवंक्षमादतवान्मुनिः शुभग्रहे द्विपदास्तलवः

स्मात्कारणात्तनुफलं लग्नफलं लवान् अवलं वते आश्रयते लवाधीनं लग्नफलमिति अयं भावः लग्नफलं नवभागे इत्युक्तत्वात्
वांशो मुख्यः सच द्विपदस्य भाव्यः तथा चोक्तं प्राग्लग्नो द्विपदग्रहः कुर्यादिन्यांशको दयो नाशमिति अतो द्विपदां शादन्य नवांशे वस्तु ध्वो
र्नाशविधानात् करग्रहः कथं स्यात् अतो द्विपदां शानियमे सति उदयास्तांशाधिपयोर्मैत्र्या भाव्यं साच धनुर्द्वारांशे यवनोत्तया सभ्य राम.
ते अतो यवनोक्तमेव ग्रहमैत्रं आद्रियतामिति २ अत्राप्यन्यस्यांशं कामनूद्य दूषयति अथ प्रकारान्तरे अथ उभयससमौ नरि २४
पूस्तः समससकयोः सदा राशि मैत्री अस्त्येव चतुर्दशमवत् अतो धनुर्मिथुनयोर्मैत्रं सदा स्तीति यदीदं तदा कलशस्य द्विपदां

नरतां दधते विभ्रतोप्ययशः अशुभत्वं किमागतं कुं भेहि उत्तरार्धे मनुष्य उदयास्तां शयोः सदा समसप्तकत्वान्नैवं अतः कुं भांशः
 कथं न गृहीत इति अत्रोत्तरं अशुभं सतेपि अशुभं सतापापग्रह भवनत्वं कुं भोहि पापग्रह भवनमनो नोक्त इति अत्र प्रत्युत्तरं एवं
 चेत्तर्हि वृषानिमिषौ वृषमीनौ किमुपेक्षितौ कथं परित्यक्तौ वृषमीनौ सौम्य भवनत्वेपि कथं त्यक्ताविति ३ अत्रोत्तरं प्रत्युत्तरं
 णितौ वृषमीनौ अमनुजौ मानुषौ न भवतः तदुदयद्विपदांशं नियामक इत्युक्तत्वात् इति चेत्तर्हि शौनको मुनिर्द्वेषमीनं नवलवचं
 कथमादृतवान् स्वीकृतवान् ग्रहसितं वदनाचमीनां श इति मीनो हि जलचरः कथं शौनकेन गृहीत इति अत्रोत्तरं समीनः।

सचेद्भवतु तत्र किमस्तु तुलाभूतः ४ हिचरणाः शुभभंचनवांशकस्तदयमेकतरः परिगृह्यते इदमसंग
 तमंगतवेरितं जगति नैकवशात् किल सौहृदं ५ खचरयोः सखितायदि कारणं ध्वनितसानितरां यव

शुभग्रहद्विपदास्तलवः शुभग्रहं द्विपदश्च अस्तलवो यस्य स तथा मीनस्यास्तांशः कन्या असौ शुभग्रहं द्विपदश्च अतो मीनांशः शौन
 केन आदृत इति अत्र प्रत्युत्तरं इति चेत्तर्हि तुलामृतः किमस्तु तुलाधारस्य हि अस्तलवो मेषः स शुभग्रहद्विपदश्च न भवति अतः क
 स्मानुलाधरः स्वीकृत इति ४ अत्रोत्तरं प्रत्युत्तरं यदेवमुक्तं त्वया तर्हि अयमेकतरो नवांशो हिचरणाः शुभभंचनपरिगृह्यते उदयनवां
 शास्तनवांशयोरेकतरो नवांशो मनुजः सौम्यग्रहं च गृह्यते न तु हावपीत्यस्माकमाशयः द्वयोरेकस्य निर्धारणेतरप तुलाभूतौ हि अ
 स्ते शौमेषः न योस्तुलामेषयोरेकतरस्तुलाधरः असौ हिचरणः शुभभंचास्ति अतस्तुलांशो गृहीत इत्यर्थः अत्रोत्तरं अंगेत्यव्ययं संबो

अ-
४

राम-
२६

वि. २६ धिपयोः सत्यपि मैत्रे कथं त्यज्यते अशुभर्हात्वादिति चेत्तन्न वृषांशस्य सत्यपि मैत्रे त्यागात् अमनुजत्वादिति चेत्तर्हि शौनकेन
मीनांशः कथमादृतः शुभग्रहद्विपदास्तलवः सचेत्तदपिन तर्हि तुलांशः कथमाद्रीयत इति त्वयैवोच्यते उदयास्तांशयोरेकतरा-
स्तादृशो गृह्यत इति चेत्तदपिन जगति नैकवशात् किल सौहृदमिति त्वयैवोपन्यस्तत्वात् अथ चेत्तद्वेदमभिप्रेतं उदयद्विपदा-
शनियामक इति तदपिन जगति नैकवशात् किल सौहृदमिति त्वयैव स्मारितत्वात् अस्तांशोपि द्विपदो भाव्यः अथ परिशेषात्प्राग-
ग्नेद्विपदगृहात्कुर्यादन्यांशकोदयो नाशमित्यागमवत्त्वादिति त्वयैव वक्तव्यं तर्हि स्माकं फलितं मनोभिलषितं आगमस्य क-
थं तुलाशादिषु कारणतस्वीकर्तव्यः किमर्थं कारणान्तरं ग्रहमैत्रं कल्पनीयं कल्पनालाघवात् शौनकेन मीनांशस्य अमनुज-
त्वेपि स्वीकाराच्च अतो न वांशोक्त्या यवनमैत्रं शास्त्रस्य संस्थापनं न संयुज्यते किमनेन न वलवाधिपती इत्यादिना ग्रंथसंदर्भेण
अतएव बराहः ज्योतिरागमसिद्धिप्रतिपत्तौ न योग्यमस्माकं स्वयमेव विकल्पयितुं किंतु बहूनां मतं वक्ष्ये इति अतो वराहेण य-
वनमनेकेषां चिदेवं मतमित्युक्तं सत्योक्तं ग्रहमैत्रं बहुमतमतः सर्वजनेषु प्रसिद्धतरं यवनमैत्रं त्वेकदेशीयमतो महद्भिरुच्ये-
क्षितं किमर्थमत्र ग्रंथं कृतो भिनिवेशः किमपराद्धं च सत्यादिभिः उच्यते ग्रंथकृद्भिः स्वगौरवार्थं किंचिदपूर्ववक्तव्यं वृथैव महता-
मप्युक्तिः किंचिदुपणीयेत्यलं बहुक्त्वा अथेषां मध्यं शानां विशेषमाह अस्तपतीति अस्तांशः तस्य पतिस्य द्विषन् शत्रुः सर्व-
शत्रो यस्य न वांशस्य स तथा उदयास्तांशाधिपयोस्तात्कालिकशत्रुत्वे सति स न वांशस्याज्य इत्यर्थः तुलादिषु हि उदयास्तांशा-
धिपयोः स्वाभाविकशत्रुत्वाभावात् विशेषान्तरमाह बलबंधेति बलेन बंधः पतिर्यस्य न वांशस्य स तथा यस्यांशस्य पतिः ॥

स्थानादिवलेर्यदिहीनः तदा तमपित्यजेदित्यर्थः ८ अथोदयास्तशुद्धिमाह लवपतिः लवलग्नयोस्त्रिवसुव्ययवित्रगः पतिमृतिंकुरु
ते अंशाधिपतिरंशोऽङ्गनादात्तीयाष्टमद्वादशद्वितीयस्थितो भर्तृमृतिंकुरुत इत्यर्थः इयमुदयशुद्धिः अथास्तशुद्धिः नवलवेति
नवलवादस्तं सप्तमं तस्य पतिः तदस्तभयोस्तयोर्लवलग्नयोरस्तभे सप्तमं भवनेतयोः तथा तद्वत् त्रिवसुव्ययवित्रगः मृगदृष्टे
ध्वा असूत्र्यतिहंति नवलवान्सप्तमाधीशोनवांशसप्तमाङ्गनादात्तीयाष्टमद्वादशत्रिवसुव्ययवित्रगस्तदावधेहंतीत्यर्थः ननु पूर्वैर्यवना
दिभिर्नवांशाधीशस्य नवांशदृष्टौ लग्नदृष्टौ च सत्यामुदयशुद्धिरुक्ता कथमत्रौक्तं त्रिवसुव्ययवित्रग इति उच्यते षष्ठं द्वितीय

बंध्यपतिंत्यजेत् ८ लवपतिः कुरुते लवलग्नयोः पतिमृतिं त्रिवसुव्ययवित्रगः नवलवास्तपतिः

पतिहंत्यसूत्र्यगद्वादशश्च तदस्तभयोस्तथा ९ उभयद्वक् फलदावलदाढ्यतो लवदग्दहते किय

भवनेद्वादशमेकादशं न पश्यति स्वस्थानाद्दीप्त्यंते ग्रहास्तथा न्यानि भवनानीत्यत्र ग्रहस्थानाद्युदेकादशं तस्माद्ब्रह्मस्तीयाएव
भवेति एवं यत् षष्ठं तस्माद्ब्रह्मोष्टमस्य द्वितीयं तस्माद्वादशः यद्वादशं तस्मात् द्वितीय इति अतो यदुक्तं त्रिवसुव्ययवित्रग इति तद्ब्रह्म
दर्शनमेवेति न विरोधः अथान्यैः केवलमत्रादृष्टेर्बोदयशुद्धिरुक्ता युतः स्वनाथेन दिलोकि तोवानवांशको लग्नगतो नराणां
निहंत्य निष्ठा नितथापमृत्युकलत्रसंस्थश्च नितं विनीनामिति तदस्ताभे लग्नदृष्ट्या वा पश्यद्यदांशाधिपतिर्विलग्नलग्नेयवास्या
दुदयांशशुद्धिः अस्तांशनाथः स्मरं भविलग्नान्त्यश्येस्तदास्तांशविशुद्धिरुक्तेति ९ अत्र तु लवलग्नयोरिति योगपद्युक्तं तत्क

वि. वं.
टी.
२७

यमित्याह उभयस्य दृक् उभयदृक् नवांशस्य लग्नस्यापि यादृष्टिर्नित्यर्थः साफलदास्यात्कस्मात्तु वलदादृष्टः वलस्य दृढत्वात् अ-
लग्नं हि शरीरं अंशस्तु तदेव यव रूपः उभयदर्शने सति सम्यक् फलमिति अतो लवदृक् अंशदृष्टिः कियदूनतामुद्दहते धारयति किं
परिमाणमस्येति कियत् कियच्च तदूनं च नस्य भावः कियदूनता केवलमंशदृष्टिः किंचिन्मूलफलमित्यर्थः नतस्मादतः कारणाद्विहा-
स्मिन्निवाहे केवललग्नदृशः फलं शक्यं लितमर्धितं यवने श्वरैः कलितं लक्षितं शकलं संजातमस्येति सकलितं अंशदृष्टिं विना केव-

दूनतां तदिह केवललग्नदृशः फलं शक्यं लितं कलितं यवने श्वरैः १० स्पृशति किञ्च कदाचिददृश्यतां म-
वयवो वयविन्यवल्लोकिते अमतकेवललग्नदृशानतन्मतमनर्कसहसमुपास्महे ११ ननु नवांशकमंशपति
निजं कलयतीह विलग्नविलोकने यमवल्लोकयते सतनोः पृथग्यदितदिष्ट फलाय जलाजलिः १२ अथ ग-

लाया लग्नदृष्टेः फलमर्धितं यवनेः प्रोक्तमित्यर्थः १० अमुमुक्तमेवांशयुक्तादृढयति यस्मात्कारणात् अवयविनिविलोकिने सति
अवयवः कदाचिददृश्यतां किं स्पृशति अपितु अवयविन्यवल्लोकितेपि कदाचिदवयवोप्यदृश्यतां स्पृशत्येवेति द्वौ न त्रौ प्रकृता राम
र्थव्रूतः दृष्टेः प्यवयविनि कदाचित्कश्च न तदवयवो न दृश्यत इत्यर्थः तत्र स्मात् कारणादमतकेवललग्नदृशानमता केवललग्न- २७
दृष्टेः पांतेषां मतं न अतर्कसहं अपितु तर्कसहमेव तर्कसहते तर्कसहं वयं समुपास्महे अनुसरामः येषां केवललग्नदृष्टिर्न-
मता अपितु उभयदृक् संमतानेषां मतं तर्कसहं तद्वयं मन्यामह इत्यर्थः यदुक्तमुभयदृक् फलदेति ११ तत्र केवललग्नदृष्टिं म-

न्यमानः पर आक्षिपति ननु इत्यहो इह विवाहे अंशपतिर्लग्नविलोकेनेति निजं नवांशं कलयति यश्च तत्तस्य लग्नात् तत्वात् अन्य
थात्वे अनिष्टमाह यमवलोकयते इति नवांशपतिर्नवांशमवलोकयते सद्यदित्तनोः सकाशात् एव गच्छति तदा तदिष्टे फलमाप्नोति
स्य लग्नस्य दृष्टफलं नवापि संमतं तस्मै जलांजलिः स्यात् जलांजलिदानं मृतस्यैव अतो लग्नफलं गतमेवेत्यर्थः तनुफलं हि
वानवलंबते इति नवापि संमतं नवांशाधीनं लग्नफलमिति तस्य मज्जनमेव स्यादित्यनिष्टप्रसंजनं १२ अत्राप्यनिष्टमुभय
दृष्टिं मन्यमानः स्वयमाह ननु अहो स नवांशश्चेत् अपृथगस्तिलग्नान्तर्गतस्य वास्ति तदा तनुं लग्नं पश्यता अवलोकयता अ

स्ति स चेन्ननुपश्यता तनुमसावधिपेन निरूपितः हृदयहारदशेव मृगीदशः प्रणयिना तरलस्तरलद्युतिः १३॥

तनुपतिस्तनुमस्तमथास्तपोयदि न पश्यति न श्यति तत्कृतं इति परः परमत्र मते पते ल्भवतरोचतरोद्र

धिपेन लग्नस्वामिना असौ नवांशो निरूपितो दृष्टव्यः स्यात् रूपमवलोकने चुरादिः केन क इव प्रणयः प्रीणनं तदस्यास्तीति प्रणा
यी प्रियः तरलोहारमध्यमणिः कथं भूतेन प्रणयिना मृगीदशः अंगनाया हृदयहारदशा हृदये हारस्तं पश्यतीति हृदयहारदक
तेन तथा कथं भूतो मध्यमणिः तरलद्युतिः तरलाच्चंचलाद्युतिर्यस्यासौ तथा प्रियेणांगनाया हारे दृष्टे सति तदंतर्गतो मध्यमणि
र्हृदयेति तथा लग्नं पश्यता तदधिपेन तदंतर्गतो नवांशोऽपि दृष्टव्यः अतो नवांशयति नानवांशो दृष्टव्य इति यत्त्वयो
च्यते तद्वर्धमित्यनिष्टप्रसंजनं अतश्च प्रागुक्तकालमीमांसनाच्च नवांशपतेर्लग्नदृष्टिस्तदंतर्गतं नवांशदृष्टिं च विलो

वि. वृ. २५
 केपेति सिद्धं १३ ननु लग्नपतिना लग्नं द्रष्टव्यमस्तपतिनास्त लग्नमित्येतदपिकेषां चिन्मतमस्ति तदपि दृश्यति यदि तनुपतिस्तनुं न पश्यति अथ अ-
 भस्तपो लग्नान्समाधीशोस्त लग्नान्समं न पश्यति तदा तत्कृतं लग्नकृतं अस्त लग्नकृतं च शुभं न पश्यति इति परः कश्चिदाह वत अहो अस्मिन् ४
 तेलवतरो लवस्त रुरिव नरुस्तस्मिन्नरोद्रः उग्रः शाणोद्धतः अशनिः खड्गः परंपतेत्यरिमित्यव्ययमुत्कृष्टार्थे अस्मिन्मते नवांश
 दृष्टोपरि अत्यर्थं रौद्राशनिपातो भवेन्नवांशफलोच्छेद इत्यर्थः एवं स युक्ति का मुदयास्त शुद्धिमुत्काः धुना जन्म राशि लग्नाभ्या
 मंशा संशुद्धिमाह लग्नं च भंच लग्नभेज नने लग्नभेज न्न लग्नजन्म राशी तयोर्मृति शां सितुः अष्टमस्थानाधिपतेः मृति गंतस्य ना
 भ्यामष्टमस्थितग्रहस्य च राशीनां नवांशकाः यदि विवाहकाले तनुगता लग्नस्थितास्युः तदा वधूरतिलका अभर्तुर्का सतीति
 वाशनिः १४ जनन लग्नभयोर्मृति शांसितुर्मृति गंतस्य च राशिनवांशकाः तनुगता यदि तन्ननु ते वधूरतिलका
 तिलकाय जलांजलीन् १५ व्यलिवृषं जननर्क्षं विलग्नयोर्भवतमष्टममभ्युदितं त्यजेत् सितपुलस्तिम
 लकाय भर्त्रे जलांजलीन् तनु ते विस्तारयति ददातीत्यर्थः तिलकः शृंगार तिलकः नास्ति तिलको यस्याः सा भतिलका विधवे
 त्यर्थः तिलक इव तिलकस्ति स्नकः भर्त्रे नियावत् मृतभर्त्रे स्वयमेवांजलिदानेन वध्वा अनपत्य तापि सूचिता एतदेतं भवति राम.
 कस्यचिज्जन्म लग्नं दृष्टः जन्म राशिः कर्कः तयो रष्टमभवने धनुर्धरकुंभौ तयो रधियती गुरुशनी एतौ नित्यौ कदाचित्त्रधनं २५
 भेवाकश्च नग्रहः स्थितः स चेच्छुक्रः तेषां गुरुशनिशुक्राणां राशयो धनुर्मीनमकरकुंभतुला वृषाः एष्यन्त्यतमस्य नवांशो यदि
 तस्य विवाहे लग्नगतो भवति तदा परिणीता स्त्री अनपत्या विधवा भावेति एवं वध्वा अपि जन्म लग्नाज्जन्म राशेश्च १५॥

अथाष्टमलग्नदोषं तदपवादं चाह जननसर्विलग्नयोर्जन्मराशिजन्मलग्नयोरष्टमं भवनमभ्युदितं उदयंगतं विवाहेत्यजेत् ।
जन्मराशेर्जन्मलग्नाद्वा अष्टमं लग्नं त्यजेदिति तात्पर्यार्थः कथं भूतं व्यलिवृषं वृश्चिकवृष व्यतिरिक्तं वृश्चिकवृषावष्टमावपि न
त्याज्याधिन्यर्थः अनहेतुमाह सितपुलस्तीति तयो रलिवृषयोरीशता स्वामिना तनुसमायोहि लग्नाधिपतिः स एव अन
रिति इति हेतोः सितपुलस्त्योर्मते दूषणं न समेति न संगच्छते तन्नुरिति राशेरप्युपलक्षणं सतंदुक्तं भवति वृश्चिकोष्टमो मे
षस्यैव भवति यो वृश्चिकस्याधिपः स एव मेषस्य स एव वृषोष्टमस्तुलाया एव तयो रधिपतिरेक स एव अत एकाधिपतित्वा
त् वृषवृश्चिकयोरष्टमत्वेन दोष इति केचित्सुहृत्वपिन दोषमाहुः सषकुली रवृषालिमृगांगना जननराशि विलग्नगृहाष्ट

तेन तदीशता तनुसमेति समेति न दूषणं १६ चरलवं चरवेशमगमुत्सृजेन्मृगतुलाधरगे मृगलक्ष्मणि युव
निरन्न भवेत्कृतकौतुकामदनवत्यनैव जनोन्मुखी १७ ॥ ८८ माः शुभफला भृगुणा कथितास्तयोरधिपती सुहृदौ हि य
रस्परमिति १६ अथ चरत्रयसंनिपातदोषमाह चरलवं चरनवांशं चरवेशमगं चरराशिलग्नस्थितमुत्सृजेत् परित्यजेत् कस्मि
नसति मृगलक्ष्मणि मृगतुलाधरगे सति मृगः शशः लक्ष्मलाक्ष्मणयस्यासौ तथा तस्मिन् चंद्रे मकरस्थे तुलास्थे वेति चरामेष
कर्म तुलामकराः तत्र कर्मेषु स्थिते चंद्रे विवाहनसत्राभावान् मृगतुलाधरग इत्युक्तं अत्र फलमाह युवतिरिति अ
त्र योगे कृतकौतुका युवतिः सदनवती सती अनवत्यजनोन्मुखी भवेत् कौतुकं विवाहकं करं कृतं कौतुकं यस्याः सानया

वि. चं. विवाहितेत्यर्थः ननवः अनवः पुरातनस्तस्य जननं त्रीन्मुखीन्सुकामदनातीसती पूर्वभर्तृपरित्यागे उत्कंठिता परपुरुषगा-
 मिनीत्यर्थः केचित्तु वर्गोत्तमे सति नैष दोष इत्याहः वर्गेति मेवरगृहे न चरो न वांश इति अतस्वाहुरन्येपि कर्कलगेन्य-
 वामेषे घटांशो यदि दीयते तु लायां मकरे चंद्रे वैधे व्यंलभते न देति १७ अथ चतुर्थं द्वादशलगतस्य दोषतदपवादं चाह-
 तनुश्च जन्म च तनुजन्म नो तपोस्तनुजन्म नोः जन्मलग्न जन्मराशयोः सुखगृहं चतुर्थं भवनं तनुगतमित्यनेतिः सुखहत्सुख-
 नाशनं स्यात्कैः सुखकर्तृभिर्गृहैः अवलताशवलैः कालाच्चेति सप्तम्यर्थे तृतीया अवलानां भावः अवलता तथा शवला

सुखगृहं सुखहत्तनुजन्मनोरवलताशवलैः सुखः कर्तृभिः अपितयो व्ययभं व्ययभं कृचेदिगतवाधनकाधन

कारिणः १८ अशुभकृत्खलगाः खलुयोशको जनुरनेह सिनेह सितांशुगे ॥ मलिनास्तैर्वलरहितैरित्यर्थः अर्थोत्सुख

कर्तारोग्रहाय दिवलिनः स्युस्तदा जन्मलग्नराशिभ्यां चतुर्थलग्नं न सुखहत्स्यादिति अपीति तयोर्जन्मलग्नजन्मराशयोः व्ययभं
 द्वादशभवनमपितनुगतं तदा व्ययभं कृत्स्यात् व्ययभं न कीति व्ययभं कृत् व्ययनाशनं तदा कदायदा धनकारिणो ग्रहाः विद्युत-
 वाधनकाः स्युः विगतं वाधनकं येषां ते तथा वाधारहिताः निर्दृष्टा इत्यर्थः यदा नारोग्रहाः दोषरहिताः स्युस्तदा जन्मलग्नराशौ
 द्वादशलग्नं व्ययनाशकरं स्यादित्यर्थः अर्थोदेते निर्वलास्तदा सतद्वयकरं स्यादिति तथा च वर्गः चतुर्थं द्वादशेका-
 लगे बहुगुणान्विते इति अपि चाकार्ययोगवलात् द्वादशचतुर्थे इति १८ अथ जन्मगृहवशेन नवांशस्य दोषान्नरं न दंपव-
 दाद्यन ३

जनुषः अनेहाजनुरनेहास्तस्मिन्जन्मकालेअंशकः अशुभकृत्स्वल्गोभवतिअशुभं करोतीत्यशुभकृत् सचासौस्वल्गः अ
शुभकृत्स्वल्गः तंगच्छतीति अशुभकृत्स्वल्गः जन्मकालेदुष्टकारिपापग्रहोयस्मिन्नवांशेस्तिसनवांश इत्यर्थः इहास्मिन्नवांशे
सितांशुगेसितांशुचंद्रंगच्छतीतिसितांशुगः तस्मिन्सितांशुगे तनुगते लग्नगतेपिअपि वार्येयुवयोषितोर्वरवध्वोः शिवंशुभेन
स्यात् वरवध्वोर्जन्मकालेदुष्टकारिपापग्रहोयस्मिन्नवांशेस्तिसनवांशोयदिविवाहकालेचंद्रगतोवाभवेत्तदा अशुभकृत्स्या
दित्यर्थः इत्यादिकस्याशजनितदुष्टस्यापवादमाह वलवत् इतिवलवतः वलयुक्तास्त्वतोऽंशत् क्वचिद्वयनस्यात् चेज्ज्ञातको

तनुगतेपिशिवंयुवयोषयोर्वलवतोलषतो नभयंकचित् १९ अनुजनुर्मृतिमोमृतिपश्चयः सतनुगस्त
नुतेनशिवंकचित् इतिविवक्तिरियंफलदासदासइहसिध्यतिचेत्समयः स्फुटः २० ॥ ॥ ॥

क्तेनअधिपयुतोदृष्टोवेत्यादिप्रकारेणवलवानंशराशिरुदायस्यकस्याप्यंशजनितस्यदुष्टस्यभयंनस्यादित्यर्थः १९ अथ
जन्मकालिकग्रहवशेनदोषांतरमाह जनुरनुक्रम्यअनुजनुरव्ययीभावः अथवा अनुगतोजनुः अनुजनुः अत्यादयः क्रांताद्य
र्थे द्वितीययेतितत्पुरुषः पुवत् जनुर्जननजन्मानीत्यमरः जन्मकालानुक्रमेणयोग्रहोमृतिगः जन्मलग्नादष्टमः यश्चअन्मल
ग्नमृतिपः अष्टमस्थानाधीशः सग्रहोयदिविवाहकालेतनुगतोलग्नगतस्तदाशिवंशुभंकचित् तनुतेनकदाचिच्छुभंक
रोतीत्यर्थः इतीयंजन्मकालवशेनयाउक्ताविवक्तिः विवेकः विवेचनं विवक्तिः सासदानदाफलदास्यात् तदाकदाचेत्सज

वि. चं.
दी.
३०

न्मकालो विवाहकालश्च इह काले स्फुटः सिध्यति यदा घटी पलात्मिकः स्फुटो जन्मकालो विवाहकालश्च साधितः स्यात्तदैवेदं
सूक्ष्मफलविवेचनं स्यान्नान्यथेत्यर्थः २० इति श्रीसकलागमाचार्यवर्य श्रीकेशवसांबन्तरात्मजगणेशविरचितायां विवाहचं
दावनेदीकायां विवाहदीपिकायां नवांशं चिंताध्यायश्चतुर्थः ४ एवं लग्नेन वांशशुद्धिमभिधाया धुना ग्रहबलशुद्धिमाह त
त्रादौ लग्नाद्रवेः शुभाशुभस्थानान्याह अत्रापि द्रुतविलंबितवृत्तानि अरिः षष्ठ्यपराक्रमस्तृतीयं लाभएकादशं विनाशोष्ट
मं एषु गच्छति तथा लग्नादिषु वर्तमानो रविः मृगदृशां स्त्रीणां शयसंग्रहे पाणिग्रहे अविश्रमसौख्यसुतार्थदः स्यात् नास्ति

अ.
४

इति विवाहचंदावनेन वांशचिंताध्यायश्चतुर्थः ४ अथ लग्नवलाध्यायः अरिपराक्रमलाभविनाश
गोरविरविश्रमसौख्यसुतार्थदः मदनमूर्तिशयः शयसंग्रहे मृगदृशामशनिः शनिराहुवत् ॥९॥

विश्रमो विश्रान्तिर्यस्य तदविश्रमं तच्च तत्सौख्यं च तददातीति तथा पंचशास्त्रः शयः पाणिरित्यमरः शेषेष्वष्टसु स्थानेषु दु
ष्टद्वयसिद्धं तत्राप्यतिदुष्टस्थानद्वयमाह मदनमूर्तिशयः अशनिः स्यात् अतिदुष्टः स्यादित्यर्थः मदनमूर्ति
नमूर्तिर्लग्नं तत्र शोते सौमदनमूर्तिशयः स समस्थो लग्नस्थो वैत्यर्थः अशनिरिवाशनिः खड्गः घातक इति यावत् श
निराहुवत् यथेषु स्थानेषु शनिराहुतथैव विरिति शनिराहो रपीदमेव फलमिति भावः अनराहुशब्देन केतुश
गृह्यते तस्यापि तद्रूपत्वात् यतो वक्ष्यति च वृत्तपातमपरे स्वपाततो राहुरेतीत्यादि अतएव स्पष्टमाह श्रीपतिः प्राग्गता

राम.
३०

द्विनंदनेनशिरिनास्वर्भानुनाचंक्रमादिति १ अथचंद्रस्यत्रयस्तृतीयं धनं द्वितीयं लाभसकादशंसुखंचतुर्थं एषु शशीभः स्यात्तरे
 षेष्वाशुभः तत्राप्यतिदुष्टान्याह निधनेति निधनमष्टमं मूर्तिर्लभं रिपुः षष्ठं सख्यति गर्हितोतिदुष्टः सतत्पसंगेन दोषांतरमाह अशुभद
 अशुभश्च शुक्रश्च अशुभश्चैतयोः सर्वासतथाराजाहः सखिभ्यश्च पापयुक्तः शुक्रयुक्तो वेत्यर्थः असूत्र्याणान्खनति प्राणना
 शको भवतीति अर्थादुधयुक्तो गुरुयुक्तो वा शुभः दोषांतरमाह दिनकरोति दिनकरो न करः शंसुखं न करोति दिनकरेण ऊनाः
 करारश्मयो यस्य स तथा अस्तगत इत्यर्थः २ अथ भौमस्य अवनेर्जातो अवनिजो भौमः त्रिभवारिषु बृद्धये भवति शेषेषु न व

त्रिधनलाभसुखेषु शुभः शशीनि धनमूर्तिरिपुष्वति गर्हितः अशुभ शुक्रसखः सखनत्यसूत्रदि
 नकरो न करो न करोति शं २ अवनिजस्त्रिभवादिषु बृद्धये मृत्तिकरो मृत्तिमूर्तिमदाश्रितः ॥ ० ॥

सुदुष्टः तत्राप्यतिदुष्टानि मृतीति मृत्तिरष्टमं मूर्तिर्लभं मदः सप्तमं सतानि आश्रितः एषु स्थित इति यावत् मृत्तिकरः स्यात् इहा
 स्मिन् भौमेन भोयु जिसति न भसायुनकीति न भोयुक्तस्मिन् भोयुजिदशमस्येति वधूश्च्युतनयासतीतनयामिषशुक् स्यात्
 च्युतस्य तोनयो ययासा तथा अन्यायमार्गवर्तिनीतनयस्यामिषमांसं भुनक्तीति तथा अस्यायवादमाह जीवदृशं विना तस्मि
 न दशमस्ये भौमे गुरुणा दृष्टे सति नायं दोष इत्यर्थः ३ अथ बुधस्य हिमो शुजो बुधद्वादशगृहं विरहप्येष्ट्ये कृत्य शेषेषु सप्तमव्य
 तिरिक्तेषु वेश्मसु स्थानेषु वेश्मगृहसु ताः पुत्राः अर्थाद् द्विविणेतत्प्रदः सप्तमाष्टमयोस्तु अतिदोषमाह सनियतमिति स बुधः स

वि. वं.
टी.
३१

करे गितमृत्युगः वधूवरं यमकरे नियतं विदधाति करोति मकरेण इंगितं चेष्टितं यस्य समकरे गितो मदनः स समं मृत्युरष्टमं
तत्र गतो वधूवरं यमहस्ते विदधाति मारयतीत्यर्थः ४ अथ गुरोः अंत्यं द्वादशमदः स समं ताभ्यामन्यानि अनंत्यमदानि
तेषु द्वादशसप्तत्यतिरिक्तेषु स्थितो गुरुः मुदं हर्षं श्रियं लक्ष्मीं च सृजति ददाति तत्राष्टमे महादोषमाह कालगृह इति का
लो मृत्युः तद्गृहमष्टमं तत्र स्थितो गुरुः गृहभंगदः स्यात् गृहभार्या तस्या भंगो मृतिस्तत्प्रदः स तत्प्रसंगेन गुरोर्दीर्घांतमाह अशु
भकृदि ति मकरेऽपि स्थितो गुरुः करग्रहे अशुभकृत् स्यात् नीचराशिस्थितत्वात् दोषांतरमाह नमृगेति मृगराजः सिंहस्तत्र

अ.
५

इह न भोयुजि जीवदृशं विना व्युत्तनया तनया मिषमुग्रधूः ३ व्ययगृहं विरह्य हि मां शुजः सकलवेषम
सुखे मसुतार्थदः समियतं विदधाति वधूवरं यमकरे मकरे गितमृत्युगः ४ गुरुरनेत्यमदेषु मुदं श्रियं स
जति कालगृहे गृहभंगदः अशुभकृन्मकरेऽपि करग्रहे नमृगराजगतो जगतो हितः ५॥ ७ ॥

गतो गुरुः जगतो विष्वस्य करग्रहे न हितः न शुभः ५ अथ शुक्रस्य सहसहजं तृतीयं एकदेशग्रहणेन नाम ग्रहणात् सप्ततः शत्रुः
पक्षिमी स्तनं मरणमष्टमं मन्मथो मदनः सप्तमं राघुप्रथमदेवगुरुः गुरुभीति कृत् स्यात् प्रथमा देवा दैत्याः पूर्वदेवाः सुरदिप
इत्यभिधानात् तेषां गुरुः शुक्रः गुरुभीतिर्महाभयं मरणादितत्कारी भवेत् शेषगृहेष्वष्टसु स्थानेषु महोत्सवा न्वाहयन्ति
प्रापयति ददातीत्यर्थः तत्र द्वादशे विशेषः व्ययगत इति सशुक्रो व्ययगतो द्वादशस्थः मत्तांतरादन्ये यामते समतां मध्य

राम
३१

त्वंवहति तथा च न द्वाकं केप्याहुरंत्ये शुभदौ सिने ज्या विनिश निराह के नूनां फलं रवि विदित्युक्तमेव एवं प्रातिस्विकं भावफलमुक्त्वा
 धुना कर्तरी लक्षणं विशेषफलं जामित्रफलं चाह ईतनुर्लग्नं रोहिण्या मित्रं रोहिणि मित्रं रोहिणी भर्ता चंद्रः ज्यापोः सज्ञाया
 मित्रिह स्वः तयोर्लग्नं चंद्रयोः खलकृता पापग्रहकृता दुरधरा वधूं विधुरां विधुतां कुरुते दुरधरा जातके प्रसिद्धा उभय
 स्थितेर्दुरधरेति लग्ना चंद्राद्वा द्वितीयद्वादशस्थयोः पापग्रहयोः सनौः पापग्रहकृता दुरधरा स्यात् सान्न कर्तरीत्युच्यते सा
 वधूवां कुरुते अथ जामित्रदोषः श्रुतीति तयोस्तनुरोहिणि मित्रयोश्चुनिश शंशयं चाशदशं इत प्राप्ता समपुण्य पापग्रहं

सहस्रपत्न निमीलनमन्मथे प्रथमदेवगुरुर्गुरुभीतिकृत् वहति शेषगृहेषु महोत्सवं जयगतः

समतां समतां तरात् ई खलकृता तनुरोहिणि मित्रयोर्दुरधरा विधुरां कुरुते वधूं ॥ ८८ ॥ त्यजेत् कित् किमिव

अपुण्यमिव लग्नं चंद्रो वायस्मिन्नवांशे स्तितस्माच्चतुः पंचाशत्तमेन वांशे यदि पापो स्तितं पापग्रहं पातकं तं दूरं त्यजेदित्यर्थः ७
 अथ गुरुशुक्रयोर्वाल्यादिदोषमाह सुरगुरुर्भृगुश्च गतेष्वयोरुदयास्तयोः सप्तदिना निक्षिपति शुभमिति शेषः कास्तेनैरंतर्ध
 द्वितीया गुरुः शुक्रो वा स्वोदयादनंतरं सप्तदिना निवालः अस्तात्प्राक् सप्तदिना निवृद्धः क्षिपति प्रेरयति नाशयतीत्यर्थः ईशा
 स्मिन् युगे युग्मे गुरुशुक्रयुगले गलदोजसि स्थानादिबलहीने अस्तंगते नीचस्थिते चेत्यादिसूचितं ८ एवमन्तांतरां साम्ये
 न बालत्ववृद्धत्वे उत्काहनादिकपरत्वेन तयोः सयुक्तिकं विशेषमाह अंगिरसो बृहस्पतेः शिशुजरत्वं क्रमेण दशचतु

वि. वृ. देशग्रहानि स्फुटं स्यात् शिशुश्च जरच्च शिशुजरंतौ जौनो जीर्णो जरन् पीत्यमरः तयोर्भावः शिशुजरत्वं दशदिनानि बालत्वं च अ.
दी. ३२ तुर्दशवृद्धत्वमिति अत्र स्फुटमित्युक्तेः पूर्वसाधारण्येनोक्तमिति सूचितं उशनशः शुक्रस्य शिशुजरत्वं पश्चिमेष्वग्निमांश-
शिक्रमेण दशपंचचअहानि स्यात् पश्चिमोदये दशदिनं बालत्वं अस्ते पंचदिनं वृद्धत्वमित्यर्थः अपश्चिमपूर्वदिशि नि-
दशाहं स्यात् त्रयश्च दशच त्रिदशच तानि अहानि त्रिदशाहं संकालनैरंतर्यै हि तीया अहः शब्दात् दृष्टं रात्रान्हा

श्रुतिशारांशमितं स्मरभेत योर्ग्रहमुपपन्नं मपुण्यमिव न्यजेत् ७ क्षिपति सप्तदिनान्युदयास्तयोः
सुरगुरुश्च भृगुश्च गतौष्ययोः इह युगेपियुगस्य करग्रहस्फुटनमंगलदोगलदोजसि च शिशुजरत्व
महान्युदयास्तयोर्दशचतुर्दशचो गिरसः स्फुटं उशनसो दशपंचच पश्चिमगतिवशान्निदशाहम

हाः पुंसि त्रिदिनं बाल्यं दशदिनं वृद्धत्वमित्यर्थः कस्माद्गतिवशात् शुक्रस्य वक्रमध्यस्य पश्चिमास्तपूर्वोदयश्च भवति अतोर्कस्य प्रा-
गतित्वाच्छुक्रस्य पश्चिमगतित्वाच्च गतियोगेन तदंतरवृद्धत्वे सति अल्पदिनैरेव शुक्रस्यो रज्ज्वलता स्यात् अतो न बालत्वं वृद्धत्व
मल्पदिनमुक्तं पश्चिमोदयपूर्वास्तौ तु मार्गगतावेव भवनः अतस्तत्र गत्यंतरे गतंतरवृद्धौ सत्यावह दिनैरु रज्ज्वलता स्यादतस्ते वैतुदिन
मुक्ते अतो न हेतुर्गतिवशादिति एवं लग्नाद्ग्रहवलान्युक्तानि तत्र केणामवश्यकत्वं तदाह ९ शुभणिः सूर्यः जीवोगुरुः लवोदयो
शिशुस्तौ लवोदयशसिनौ अंशपतिलग्नपतीतेषां चतुर्णां सुदुपतेष्वं द्रस्य इति पंचवली विना चलभुवां फलानि विरिं वि-

कमलासनः तेन कृतान्यपि शुभविरिंचिपरिणमंति पंचानां चलानां समाहारः पंचवलीचलाचंचलाभूर्यासां ताश्चलभुव
स्त्रियः तासां फलानि विरिंचिः कमलासन इत्यमरः तेन कृतान्यपि शुभविरिंचितानि शुभविरिंचि शुभनाशकानि प्रथमाव
हेवचनं रिचविरेकेकर्तारिचिप परिणमंति परिपच्यंते यत्र लग्नेद्युमणिजीवादीनां पंचानां चलनं लभ्यते तदा स्त्रीणां सर्वा
णि फलानि ब्रह्मकृतान्यपि शुभनाशकत्वरूपं परिष्कृतं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः १० अथ द्वादशबुधगुरुशुक्राणां मन्तान्तरमाह व्य
यगृहं द्वादशस्थानं यदि बुधभार्गवजीवयुग्मं भवति यद्येकोपिव्ययस्थानेन भवेत्तदा नरनीरजनेत्रयोः नरो वरः नीरजं कम

द्युमणिजीवलवोदयशसिनामुदुपतेरिति पंचवलीं विना परिणमंति फलानि चलभुवां फलविरिंचि
विरिंचिकृतान्यपि १० व्ययगृहं बुधभार्गवजीवयुग्यदिनतत्कुलमित्रजनेष्वपि कृपणतो नरनीरजनेत्र
योरिति नशक्रमते क्रमते क्रमते मतिः ११ ॥ ॥ संतद्वत्तेत्रेयस्याः सावधूः वरवध्वोः कृपणता स्यात् केष्वपि कुलमित्रज
नेष्वपि कुलमित्राणिकुलपरंपरागतमित्राणि यद्वा कुलपुत्रभ्रात्रादिमित्राणिसुहृदः ते च ते जनाश्च तेष्वपि किंपुनरन्त्येषु इदं क
स्य मतमित्याह इतीति इत्येवंविधेशक्रमते इदं मतविषये अस्माकं मतिर्न क्रमते न चलति एवंविधे इदं मतं स्माकं बुद्धिः प्र
वर्तते इत्यर्थः तथा च रेणुविवाहपटले बुधभार्गवजीवानामेकोपि यदि न व्यये तदौदार्यं न दंपत्योः पुत्रपित्रिति थिष्वपीति
॥ ११ ॥ इति श्रीसकलाचार्यवर्यश्रीकेशवसांवत्सरात्मजगणेशविरचितायां विवाहचंदावनटीकायां विवाहदीपिकायां

वि. ३३ लम्नावलाध्ययः पंचमोऽध्यायः ५ एवं लग्नवलमुक्ताधुनावधुवरयोश्चंद्रवलविचार आरभ्यते तत्रादौ मन्तांतरमनूद्य दृष्य
यति अत्राध्यायेरयोऽतश्च तानि कन्यकाया वितरणदानं तस्मै कन्यादानाय पुरुषो वरः पुरुषाः पुरुषानेरादृत्य मरः पात्र
मानं पात्रमेव पात्रमानं इति हेतोस्तस्य वरस्येदं बलं दृष्टो रिदमैदं चंद्रवलं केचित्कोविदा वुधाः सन्सुधीः कोविदो मरः
मरः न वितरंति न ददंति वरः पात्रमानमिति हेतोर्वरस्य विवाहे चंद्रवलं नावलोकयमिति केषांचिन्मते तदा केषांचनाधि
कारेन राणां च विवाहे गर्भं शोधन इति तेषामुपहासमाह कोविदामिति तेषां मनस्तन्मनः किलकः विदाकरोतु विचारयतु

अ.
६

इति विवाहचंद्रावने लग्नवलाध्ययः पंचमः ५ अथ चंद्रवलाऽध्यायः कन्यकावितरणाय पुरुषः
पात्रमानमिति नैदं बलं केचिदस्य वितरंति कोविदाः कोविदो किल करोतु तन्मनः १ ईदृशं यदि
ततः प्रतिग्रहग्राहिणोऽस्य किमभिप्रपंचितैः सांशनाडिगणयोनिशुद्धिभिर्जन्मलग्नभवनव्ययाष्टमैः २

न कोपि तेषां नानसंतसंबजानं त्वित्यर्थः विदां कुर्वंस्त्वित्यन्यतरस्यामिति आमूलोदो लोपः लोडंतः कृजोतु प्रयोगश्च तेन विदा
मित्यो मंतमव्ययं अतो न योर्व्यवधानेऽपि प्रयोगो घटते यथारघुकाव्ये तं पातयां प्रथममासपपातपश्चादिति १ एवं ये
मन्वानास्तेषामनिष्टमाह ततस्तस्मादुक्तहेतोः यदीदृशं यानमिति हेतोर्वरस्य चंद्रवलं दद्यादिति तदास्य प्रतिग्रहग्राहि
णो वरस्य सांशनाडीत्यादिभिः अभिप्रपंचितैः सविस्तरं प्रतिपादितैः किंपचि विस्तारे प्रतिग्रहं गृह्णातीति प्रतिग्रहं

राम
३३

ग्राही अंशश्च नाडिश्च गणयोनिश्च तेषां शुद्धयः ताभिः सह वर्तमानानि तानि तथा जन्मनिलग्न भवने ताभ्यां व्ययाष्टगन्ति
था अयं भावः यत्त्वयोच्यते वरः प्रतिग्रहग्राहकस्य पात्रमात्रं अतोऽस्य नैदवं बलं एवं चेत्तर्हि वरस्य पराशरः ग्राह
नवांशभेदादित्यादिनां शुद्धिः नाडीयोनिगणानां शुद्धयश्च जन्मलग्नजन्मराशिभ्यां द्वादशाष्टमगतानि लग्ननवां
शादीनि संप्रपंचकं प्रतिपादितानि द्रव्यादीनि वरस्य त्वपापि गृह्यते तर्हि स चंद्रबलकथनगृह्यते इति तस्यानि
ष्टं किंच २ अस्य श्लोकद्वयस्य एवमादीत्यनेन संबंधः लग्ने भवेत्लाभिकः नवलवो नवांशः यदि स्वामिनानि

लाभिको नवलवः पुमंतस्तु स्वामिनाय दिनयुक्तवीक्षितः संगमं दिशति दीर्घनिद्रया पत्युरिंदुतनुका
मगो ग्रहः ३ चंद्रमस्य पचयात्परिच्युते चारुगोचरचरैः परैरपि कर्तुं गयति शुभं स भगुरं निर्दिशत्यसित
जाधिपेन युक्तो वीक्षितो वा न स्यात् पुंसः अंतः पुमंतः अंतो वसानं किंच संगममिति इंदुश्च तनुश्च इं शौनकादयः ४॥
दुतनुताभ्यां कामगः स समगः जा मित्रस्थितो ग्रहः पत्युर्भर्तुं दीर्घनिद्रया मरणेन सह संगमं समागमं दिशति ददाति दिश
दानं भर्तुं मरणं कुर्यादित्यर्थः ३ चंद्रमसीति चंद्रोऽपचयात्तद्वदेः सकाशात्परिच्युते बलहीने सति कर्तुं वरस्य अशक्त
शुभं उत्तरकालीनं शुभं उत्तरः काल आपतिरित्यमरः स भगुरं स भजनं भजे भौ वै कुरः विनश्यदिति यावत् श्रीसित
शौनकादयो मुनयो निर्दिशंति कथयंति कैरपि परैर्भौमादिभिर्ग्रहैश्चारुगोचरचरैरपि चारुश्चासौ गोचरश्च तत्र

वि. वृ. चरन्ति ते तथा गोचरे शुभस्थानस्थितैरपि अयं भावः चंद्रे स्त्रीणां त्वादिनावलहीने सति अन्यग्रहाणां गोचरबललाभे सत्यपि वरस्यो नर
 टी. कालीने सर्वशुभफलं नश्यतीत्यसि तशोनकादयो जगुः उक्तं च नैः न कुर्वीतास्तगे चंद्रे दुःस्थिते जन्म राशितः क्रूरग्रहयुते न ह नृणां
 ३४ लान्यस्त्रिलान्यपीति ४ इत्याद्यनिष्ठप्रसंगेन तन्मतं दूषयति नृणां सवमादिफलवादिनः सवमादीनि फलानि पुरुषाणां हि
 नितसकंचंद्रवलं कथं नेच्छेतीति तेषामनिष्ठं अतस्ते एव वरस्य चंद्रवलं स्वीकर्तव्यमित्यर्थः यदुक्तं नैः पुंसो रविवलंग्राह्यमिति त
 त्स्वीकरोति भानुरपीति येषामन्तं यन्मतं यन्मते उक्तं यः यन्मतोक्तं यः तासु यन्मतवचनेषु नृजन्मतः नरस्य जन्मराशेः सका
 शाद्भानुरूपचये भाव्य इत्यध्याहारः गोचरे हि भानुरूपचयस्थान एव शस्तः तन्नोस्माकमपि इष्टं संमतमेव तथा च तद्वाक्यं
 सवमादिफलवादिनो नृणामैदवं बलमुशंति किं न ते भानुरप्युपचये नृजन्मतो यन्मतोक्तिषु तदिष्टमेव नः ५
 योनिः स्त्रीणां शिशिरकिरणश्चिन्नभानुश्च पुंसां इत्यादि अत्र यदुक्तं स्त्रीणामेव चंद्रवलं तन्निराकृतं यदुक्तं रविवलमिति तदस्मा
 कमपीष्टमिति भावः अतो वरस्य वध्वा अपि गोचरेण चंद्रवलं च ग्राह्यमिति सिद्धं वस्यति च योषितां गुरुयतंग गोचर इत्या
 दि ५ एवमनिष्ठप्रसंगेन तन्मतं निरस्य युक्तं तरेणापि पुनर्दूषयति त्रिवर्गपतिना नरेणाशशिवलं न समाप्यते कन्याया च
 त्वासमाप्यते लभ्यते त्रिवर्गपतिनेति हेतुगर्भं धर्मार्थकामानां स्वामिना पुरुषेण कन्याद्वारा यदि चंद्रवलं प्राप्यते तर्हि
 हविवाहसमये यत् गोमहीमहिष्यादि दीयते तर्हि तद्वलं तेषां गोमहीमहीष्यादीनां यच्चंद्रवलं ततस्य वरस्य दिशदेहि

अ. ६

राम. ३४

धेनुः महीसेनवाटिकादिमहिषीप्रसिद्धा आदिशब्देनदासीदासशय्यादीनां ग्रहणं यदि पान्नमात्रमिति हेतोः कन्यायाय चंद्र-
बलेन देववरस्य तर्हि गवादिकं दीयते तस्यापि यच्चंद्रबलेन देविघरस्य भवेदित्यतिप्रसंगः यद्वाऽयमन्वयः चेन्निवर्गयति
नानरेण शशिवलेन समाप्यते न प्राप्यते यदि कन्यया समाप्यते तर्हि इह विवाहे यद्गवादिकं दीयते तस्य वादेस्तद्वलं तस्य चंद्रस्य
बलेन दिशेत्यतिप्रसंगः ६ यच्च परमते योनिः स्त्रीणां शिशिरकिरण इत्यादि तदनूदूषयति इंदुश्चंद्रमाः इंदुवदुवदनानुगं व-
लं यच्छ्रुतिददाति इंदुरिव वदनं यस्याः सा इंदुवदनानां अनुगच्छतीति इंदुवदनानुगं अंगनानुसारं यत् इंदुः युवतिग्रहः

न निवर्गयति नानरेण चेत्कन्यया शशिवलेन समाप्यते दीयते यदि ह गोमहीमहिष्यादि तर्हि दिशतस्य
तद्वलम् ६ इंदुरिंदुवदनानुगं बलं यच्छ्रुतीह युवतिग्रहो यतः तन्मृणामपि कथं षडष्टगः खंडयेत्ययमसू-

स्त्रीग्रहः तस्मात्तद्वलं स्त्रीणामेव न तु नराणामिति चेत्तर्हि अयं चंद्रमाः प्रसूतिषु जन्मकालेषु षडष्टमः ॥ प्रसूतिषु ॥
सन्मृणां पुरुषाणामपि असूत्राणाम् कथं खण्डयति अयमर्थः चंद्रमा स्त्रीग्रह इति कृत्वा विवाहे स्त्रीणामेव चंद्रबलेन ग्राह्यं
तर्हि तेनैव हेतुना जन्मकालेषु षडष्टमे चंद्रेण मृणामपि न कार्यं तच्च तेषामप्यस्ति अतो वरस्यापि चंद्रबलेन ग्राह्यं
निसिद्धं ७ एवं न केवलं पुरुषं फले जान्ते केन चंद्रः स्वीकृतः किं त्वन्येष्वपीत्याह होरया जान्ते केन हि मरुशि मरादतः स्वी-
कृतः केषु मुनयानां फादिष्वपि पुंस्फलेषु योगेषु पुंसां फलेषु तेन तथारविवर्जं द्वादशैरनफा चंद्राद्द्वितीयैः सुनफा

वि. वं.
टी.
३५

दूत्यादिषु चंद्रयोगेषु अन्येष्वपि चंद्रकृतेषु राजयोगादिष्वपि जातकेन पुरुषफले चंद्रः स्वीकृत इत्यर्थः अतो वरस्यापि चंद्र
वलं विलोक्यमिति सिद्धं अथ कृष्णपक्षे के चित्तां वलिपसीमादुस्तद्विषयमुपन्यसति अत्रिरिति बहुले कृष्णप्राप्ते
पितारकापते चंद्रस्य वले सति तारकां वलीयसी अत्रिर्मुनिराह कृष्णपक्षेपिन केवलं तारावलीयसी किंतु तारकापति
वले सति अतः कृष्णपक्षे चंद्रवलाभावे सति तारावलं न प्रमाणमिति मुनेरो शयः ८ अथ मन्तान्तरं दूषयितुं मुपन्यस्यति
विकलं वर्षा शरीरं यस्यासौ विकलवर्षा शरीरं वर्षा विग्रह इत्यमरः तस्मिन् विकलशरीरे प्रोषिते प्रवासे प्राप्ते वा प्रियेभ

अ.
६

होरयापि हिमरश्मिराहतः पुंस्कलेषु सुनफानफादिषु अत्रिराह बहुले पितारकां तारकापतिवले वली
यसीम् ८ प्रोषिते विकलवर्षे णि प्रिये तोलिलिः स्त्रियमियेषका र्थिणी अस्तु किंतु न पतिः प्रतीयतां

नैरिसति तोलिलिर्मुनिः स्त्रियं कार्यिणीं दूषयरोहन् कार्यं विद्यते यस्याः सा कार्यिणी सान्यथा घटयितुं पटीयसी ९॥
णी कार्यं कर्त्री अत इति ठना विनिमल्यर्थे इतिः कृत्स्न्यया तस्य निषेधेपि क्वचिद्विधानात् कृष्णपक्षे चंद्रस्य हीरा शरीरत्वा
त् वनस्य न्यादिषु प्रोषितत्वाच्च तत्पत्न्यास्ताराया सववलं मुख्यमिति भावः एतदभ्युपेत्य दूषति अस्तु किं त्विति तारकाका
र्थिणी अस्तु तर्हि किंतु सा तारा अन्यथा प्रकारान्तरेण यति प्रतीयतां भर्तुं रभिप्रेता है परीत्यं घटयितुं न पटीयसी न समथा
तिशयेन पदुः पटीयसी सा स्वयं कर्त्री भवतु परंतु भर्तृ प्रतिकूलकार्येन हमेत्यर्थः अतः कृष्णपक्षे चंद्रवलाभावे तारावलं

सिद्धं
१५

राम
३५

अथ अतिकृष्णपक्षेन चंद्र इत्युच्यते तद्विषयमाह सचंद्रमाः बहुले कृष्णपक्षे केवलं कौर्यमेति अमावसन् सन्नैव न
श्यति तमांशुरस्य भावः कौर्यं अतिशयेन नश्यति तमां आख्याता तमद् अमेच तदंतमव्ययं कृष्णपक्षे चंद्रः कुर
त्वमेव प्राप्नोति सीरात्वात् दर्शे तु वर्तमानश्चंद्रो नातितरां नश्यति किंतु अदृगोचरे सव अतो नष्ट इत्युच्यते यद्वा
अमावसन्निति पाठः तत्र अमेत्यव्ययं सहाय्यं अमासाकं समं सहेत्यभिधानात् सूर्येण सहवसन्नित्यर्थः एष च
द्रः तत्र अमायां अमा समीपे च यदि नास्ति अतितरां नष्टो भवति तत्रेदाज विषुजन्मकोलेषु तत्कृता तेन चंद्रेण कृता

कौर्यमेति बहुले स केवलं नैव नश्यति तमां अमावसन् नास्ति चैष यदि तत्र तत्कथं तत्कृता जनिषुरि
ष्टरौ द्रता १० पार्श्वगे निजपतौ कुटुं विनी दुर्वले पित दभीष्ट कार्यं कृतं तारका पिशशिनो नुकूलता
रिष्टरौ द्रता कथं स्यात् रिष्टस्य रौ द्रता उग्रत्वं रिष्टस्य अतिशयिता यदि संभवे भवति पक्षपाति नी ११ ॥ ॥
तत्र चंद्रस्य सर्वथा अभावस्तदा तज्जनितमत्युग्रमरिष्टं कथं स्यात् अतोऽमायां नैव नश्यतीति किंतु प्रकाशहीन
स्तिष्ठतीति ग्रहगणिते प्रत्यक्षमप्यस्ति यदि स नष्टो भवति तदा तत्कृतं सूर्यग्रहणं कथं स्यादित्यादि १० अथेसि
द्धान्तमाह दुर्वले पिनिजपतौ स्वभर्तृ रि पार्श्वगे समीपवर्तिनिसति कुटुं विनी कुटुं वनिर्वाह कात्यत्नी तदभीष्ट का
र्यं कृत्यात् तस्य भर्तु र्य दभीष्टं कार्यं तदेव करोति ननु तत्प्रतिकूलं एवं तारका पिशशिनश्चंद्रस्यानुकू

वि. दं.
टी.
३६

लतासंभवेनुकूलत्वालाभेसतिपक्षपातिनी अनुकूलत्वं विलोक्यमित्यर्थः अनः कृष्णपक्षेपि चंद्रवलसद्भावेनाराबलंग्रा
ह्यमिति सिद्धं तथाचाहः चंद्रस्यसर्वदावलमसितेनाराबलंग्राह्यमिति ११ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्ये श्रीकेशवसांवत्सरात्म
जगणेशविरचितायां विवाहचंद्रावनटीकायां विवाहदीपिकायां चंद्रवलाध्यायः षष्ठोऽध्यायः ६ अथ केचिद्ब्रह्मत्वेराहो नम
न्यंतेतदर्थस्वकौशलं दर्शयेन्नराहसताध्यायं वदति तत्रादौ वराहोक्तमार्गमग्रामाप्येनदूषयति सतदारभ्यत्रयोदंशरथो
द्धतवृत्तानि यद्वाराहमिहिरोनराहु रित्याहाराहर्नास्तीति ब्रूते कथंभूते उच्चकैस्तांडवितवाहुः उच्चैरेवोच्चकैः अन्ययसर्वना
म्नामकचू प्राकृटे रित्यकचू तांडवं नृत्यविशेषः तांडवं जातं ययोस्तौ तांडवितौ तौ वाहू यस्यासौ तथा उच्चैर्नर्तितवाहुः

अ.
७

इति विवाहचंद्रावने चंद्रवलाध्यायः षष्ठः ६ अथाराहसताध्यायः यद्वाराहमिहिरोनराहुरित्याहतांडवितं
सोपहासमिदं विशेषणं अत्रास्मिन्विषयेतत्प्रत्ययविमाथिनीसंहितास्मृतिसहायिनीश्रुतिर्वहति तस्यपंथास्त
त्यथः अर्कपूरब्धुः पथामानसदस्यप्रत्ययः तं विमथ्याति तथा तेस्यवराहस्ययोमार्गस्तस्यभंगंकर्त्रीसंहिताश्चतयश्चताः सहायाः
संतिअस्यासौतथासंहितास्मृतिसंहिताश्रुतिर्वहति प्रसिद्धास्तीति यावत् राहर्नास्तीति वराहेणयदुक्तं तत्संहितास्मृतिश्रुतिभिरा
गमेर्विरुद्धमिति भावः तद्यथावराहेणवसस्यस्वच्छायेत्यादिनाएवमुपरागकारिणमुक्तमिदं दिव्यं दग्भिराचार्यैः राहुरंकारणम
स्मिन्नित्युक्तः शास्त्रसद्भावादितियोसावसुरोराहुरित्यादिनाचग्रहणोराहर्नकारणमिति प्रतिपादितं तद्विरुद्धाः संहिताजिह्मव

राम.
३६

लेदिपरितःस्तिमिरनुदोमंडलंयदिसलेहमिति अशनिभयसंप्रदायीपाटलिकुसुमोपमोराहुरित्यादयः स्मृतयश्चसर्वभू-
मिसमंदानेसर्वेष्वहसमाहिजाःसर्वगंगासमेतोयंराहुप्रस्तेनिशाकरो इतिसर्वेषामेववर्णानांस्मृतकंराहुदर्शनमित्यादयः श्रुतयश्चतत्र
माध्यंदिनीश्रुतिःस्वर्भानुर्हतोआसुरिःसूर्यतमसाविव्याधेति अथर्वश्रुतौहंसोपनिषदिचसोहं घनमितिघनमितिक्लिलिक्लिले
स्यराहोःशिरमाकादयनिभाकिन्नयाप्यावेकायारजनीरूपापाप्यानकरीदुराधर्षयतिकर्षयतिघृणीविरश्मिविरेचयति पृथ्वी
माकादयनिदीप्तिमाकादयनियुनिमाकादयतीत्यादयःसतत्त्वकौशलदर्शनायग्रंथकृतःपांडित्यमात्रंयतोराहुर्नस्तीति वरा-

संहितास्मृतिसहायिनीबहृत्यन्नतत्यथविमाथिनीश्रुतिः१ नैर्ऋतीदिगियमस्यदिकपतेर्ध्यानदानवलिभिः

फलासये वेश्मन्चास्यशशभृद्धिमंडलक्रांतिमंडलंमिथश्चतुष्यथं२॥॥ होनब्रूतेकिंतु ग्रहणोत्तोनकारणमिति

कादकइत्यर्थःअस्यस्मृत्यादिविरोधोपिनैवपरिहृतःयोसावसुरोराहुस्तस्यबरोव्रह्मणापुरातनसःआप्यायनमुपरागेदत्तहताशे-
नतेनभवितातस्मिन्कालेसान्निध्यमस्यतेनोपचर्यतेराहोरित्यादिनाचअथवराहोक्तिःसम्यगेव१अथराहोरस्मिन्त्ये प्रमाणं
तराण्याह अस्यराहोर्दिक्यतेर्दिशाधिपतेरियंप्रसिद्धानैर्ऋतीदिक् अस्ति प्राच्यादिशारविसितेत्यादिनाराहोर्नैर्ऋतीदिक्प्र-
सिद्धानिच अयं ध्यानदानवलिभिःफलासयेअभीष्टफलसिद्धयेभवति तत्र ध्यानंघट्टयामलादौकरालवदनःखड्गचर्ममा-
लीवरप्रदहन्यादि दानंगोमेदादिवलयःपूजाकृष्णपुष्पोपहाराद्यैस्तैः फलासयेभवतिसभिःप्रसारोराहुरस्तीतिभावःननु

वि. वृ.
टी.
३७

यथान्येषां ग्रहाणां क्रान्तिवृत्ते मेषादिग्रहेषु भ्रमणमस्ति तद्दस्य नास्तीति चेन्न ब्राह्मोः वेश्मचेति अस्य राहोः शशभृदि मंडलक्रान्ति
मंडलमिथश्चतुष्यर्थं वेश्मचास्ति चत्वरः पंथानः समाहृता इति चतुष्यर्थं हि गोः क्लीबत्वं पूर्ववदप्रत्ययः विमंलं विक्षेप
मंडलं नामैकदेशेन नामग्रहाणां शशभृतः विमंडलं चक्रान्तिमंडलं चेतयोर्मिथः परस्परं चतुष्यर्थं शशभृदि मंडलमिथश्चतुष्य
र्थं चंद्रस्य शरत्तृत्तक्रान्तिवृत्ते तोयः संपातश्चतुष्यर्थं रूपस्तदेवास्य स्थानमित्यर्थः तच्चलनेन अस्यापि चलनं सिद्धं तदेव चंद्र
स्य शरपातस्थानग्रहगणिते प्रसिद्धं ननु दिक् देशकालावरणादिभेदान्न क्वादको राहु रिति ब्रुवंतीति ग्रहगणिते प्रत्यक्षं त
द्विरुद्धाः स्मृत्यादयः सन्ति २ अतस्तत्समाधानमाह सराहुरंधकारचरतां वहन्महीच्छायया सह सोममंडलं विशति अंध

अ.
७

सौधकारचरतां वहन्महीच्छायया विशति सोममंडलं दीपिता परदलं दुमंडलच्छायया सह च सूर्यमंडलं ३॥

कारे चरतीति अंधकारचरस्तस्य भावस्तथा भूच्छाया किलांधकाररूपिणी सोप्यंधकारचरः अतस्तत्साहित्येन चंद्रमंडलं विशति
आच्छादयतीत्यर्थः दीपितेति अंधकारचरतां वहन्सं दीपिता परदलं दुमंडलच्छायया सह सूर्यमंडलं च विशति दीपि तमप
रदलं उपरिस्थितदलं यस्य तत् दीपिता परदलं तच्च तद्दिग्दुमंडलं च तस्य छाया तथा दर्शे किल चंद्रस्योर्ध्वदलं प्रकाशं अतो
ंधकाररूपस्य चंद्रमंडलांधो भागस्य छायाया सह सोप्यंधकाररूपः सूर्यमंडलं प्रविश्य छाया दयतीति अनेन गोलगणितस्य
स्मृत्यादीनां च विरोधः परिहृतः तथा चोक्तं गोलो ध्यायः राहुः कुंभमंडलगः शशांकशशांकगः आच्छादयतीति विंशति ३॥

राम.
३७

ननुशरवृत्तक्रांतिवृत्तयोः संपातोक्तं राहुरस्तीति तत्राह पतनं पातः वृत्तयोः शरवृत्तक्रांतिवृत्तयोः पतनमेव पात इत्याहुर्गालविदः य
तो वृत्तयोः संपातस्ततः पात इत्युच्यते अत्र पाते स्थितो राहुः आपतंतं आगच्छंतं अमृतद्युतिं चंद्रमसमीक्षते गृहीतुमवलोकयते किलेत्पत्ता
मेतमेवागमं विशेषणद्वारेणाह सुधेति सुधा अमृतं सुधा च स्नानदानहवनंच तेषामंशो विभागस्तत्र लालसस्तत्परः अत्र संपाते स्थितो
राहुरमृतांशो ग्रहणानि भिन्नस्नानादीनां मंत्राश्च ब्रह्मवरप्रदानान्मम भविष्यतीति चिंतयन्मृतद्युतिं गृहीतुमीक्षत इति भावः
चंद्राहि अमृतद्युतिः राहुश्च सुधालालसः अतस्तं गृहीतुमीक्षत इति युक्तं रविग्रहेऽपि चंद्रायासां निध्यमस्त्येव ब्रह्मवरप्रदा

वृत्तयोः पतनमेव पात इत्याहुर्न किल राहुरीक्षते आपतंतं ममृतद्युतिं सुधास्नानदानहवनां शलालसः ४
सैहिकेयगृहतामुपेयुषोर्दूरगो वियतिवृत्तपातयोः ग्रासमेति न रविर्न चंद्रमा गृह्यते सत्त्वलुपार्धगस्तयोः ५॥

नादिकं ब्रह्मपुराणादौ प्रसिद्धं अत आगमात्तत्र संपाते राहुरस्तीति भावः एतदेवोक्तं वराहेण यो सावसुरो राहुस्तत्र वरो ब्रह्मणो पुराज्ञसः
आप्यायनमुपरागे दत्तं हुतो शनतेन भवितेत्यादि ४ एवं चेन्न हि प्रतियर्वणिग्रहणं कथं न स्यात्तत्राह सिंहिकाया अपत्यं सैहिकेयौ रा
हुस्तस्य गृहं न स्य भावः तां सैहिकेयगृहतां उपेयुषोः प्राप्तयोः उपेयतुरित्युपेयिवांसौ तयोरुपेयुषोः दूणगतौ उपेयिवा ननाश्वा
ननूचानश्चेति क्लृप्तं तो निपातः वृत्तपातयोः शरवृत्तक्रांतवृत्तसंपातयोर्दूरगोरविर्वियति आकाशे स्थितः ग्रासं नैति न प्राप्नोति न च
चंद्रमा ग्रासं गतिं तयोर्वृत्तपातयोः पार्श्वगः समीपवर्ती सरविश्चंद्रश्च खलु निश्चितं गृह्यते राहुणेति शेषः यद्वा कर्मकर्तारिरूप

वि. वृ. रतदुक्तं भवति शरवृत्तक्रांतिवृत्तयोर्हो किल संपातो एक चंद्रपातस्थानं द्वितीयस्तत्समं चेति ते ह्यपि राहुस्थाने एकं राहो अ
टी. रपरं केतोश्चेति तयोर्दूरगोरविश्चंद्रो वाग्रासं नैति शरवाहुल्यात् शरो हिराहुचंद्रविंशमध्ययोरंतरं अतो मानेक्या धीदूने
३८ शरे सत्ये वग्रहणं न त्वधिके रतद्वह गणिते प्रसिद्धं ५ एवं गणितेन राहुसंज्ञा वं प्रतिपाद्य अधुना संहिता जातकाभ्यामप्या
ह सराहुः सूर्यवद्भावगोचरफलेन हीयते यतो सो राशिवृत्तवसतिः राशिवृत्ते क्रांतिवृत्ते वसतिः स्थानं यस्य सन्यासूर्यो हिका
तवृत्ते स्ति तत्र राहुरपि चंद्रपातत्वात् अतः संहितासु सूर्यस्य दशानि भावफलानि तादृशानि राहोरप्युक्तानि अतो रा

राशिवृत्तवसतिः ससूर्यवद्भावगोचरफलेन हीयते रिष्टभंगजननैकनायको हो रिकैरपि सकेन की
र्त्यते ६ एष शेषखगयाततुल्यतां नैति चंद्रविपर्वगर्वितः जातकादिषु यथेदुमं दिरात्किं तथानफलम

हो भावगोचरफलसंज्ञावाद्वाहुरस्तीति भावः एवं जातके पिरिष्टभंगे निराहुः रिष्टभंगजननैकनायको भं न्यराशितः ७
गश्च जननं च भंगजनने रिष्टस्य भंगजनने तयोरेकश्चासौ नायकश्च स तथा होरां विदंति ते हो रिकाः तैः कैः कीर्तितः अपितुरा राम
हुः सर्वैर्जातकविद्धिः रिष्टभंगस्य रिष्टजननस्य च एकस्यैव कर्ता कीर्तितः स व तद्यथा राहुश्चतुष्टयस्थो मरणाय निरीक्षितो ३८
भवति पापैरित्यादीनां रिष्टजननानां अजवृषभक किल मेरुस्ति राहुः समस्तपीडाभ्यः इत्यादीनां च कर्ता ग्रहांतरानपे
क्षसकस्यैव कीर्तितः अतो सावपि जातके नापि स्वीकृत इति भावः ६ न च सौ किल चंद्रपातस्तस्य चेद्ब्रह्मत्वं तर्हि भौमादिषु

तानामपि कथं न ग्रहत्वमिति तत्राह सप्तचंद्रपातः शेषस्वगानां भौमादीनां ये पातास्तनुल्यतां नैति न प्राप्नोति यतो यं चंद्रविष-
वर्गवितः चंद्रविषवर्गा गवितः चंद्रविषहरा कर्तृत्वेन गर्वप्राप्तः यतस्तस्य संनिहिता वेव चंद्रार्कौ प्राप्तां प्राप्नुतः नृ-
तरेषां अतो सावन्यपातसाम्यं न प्राप्नोतीत्यर्थः किंच जातकादिषु जातकसंहितास्वरशास्त्रयामलादिषु यथाह
मंदिराच्चंद्रराशेः फलनेषां भौमादीनां राशितः फलनास्ति अतो यथा सर्वत्र फलानि चंद्रराशेस्तथा तत्पानराशेः अपि
अतश्चासौ शेषपातसाम्यं नैति ७ एवं प्रथमे संपाते राहुस्थितिमुत्काहितीये पितृस्थितिमाह चंद्रस्य शरवृत्तकोति
वृत्तयोः संपात एव चंद्रपातस्तदा हो स्थानमिति किलोक्तं तस्मात्पृष्ठभांतरे द्वितीयः संपातस्तमपरं वृत्तपातं राहुरेति गच्छ

वृत्तपातमपरं स्वपातनो राहुरेति समयात्स्वयं भुवः मंदिरं तदपितस्य तद्गतस्य ज्यते जगति दिव्यरिषु वत्
ति तत्राप्यस्ति तल्लोके केतुरुच्यते तदपिराहोः स्थानं कस्मात्स्वयं भुवो ब्रह्मणः समयात् वरस्य संकेतात् समयाः शथथा च
रकालसिद्धांतसंविद् इत्यमरः संपातद्वयस्यासमीवर्तिनो चंद्रार्कयोर्ग्रहणसंभवः अतो ब्रह्मवरप्रदानात् संपातद्वये पिराहो
वस्थिति रागमसिद्धा तद्गतस्तस्मिन् द्वितीयसंपाते गतो राहुर्जगति इह लोके दिव्यरिषु वत्यज्यते दिवि भवं दिव्यं तच्च तद्विष्टं च
तद्गत् दिव्या न्यरिषु निनसन्न जानितेषु मुख्यं दिव्यं केतुः अतो न दिव्यरिषु शब्देन केतुर्गृह्यते हि तापसंपाते गतो राहुरेव लो-
के केतुना म्नात्यज्यत इति भावः यतो ब्रह्मपुराणादिषु विष्णुना सुदर्शनं चिन्नराहोः शिराराहुरपरं केतुरित्युक्तं अत एकमे

वि. ३५ वशीरीरं हि धाभूतं राहुकेतुसंज्ञमिति ननु राषशेषखगेत्यादिना यदुक्तं सर्वग्रहेषु मध्ये फलदातृत्वे चंद्रस्य मुख्यत्वात् तस्यापि
टी. ३५ फलदातृत्वं न हि तदुच्चस्यापि तत्कथं न भवेदित्यनूद्य परिहरति शीतगोः उच्चफलदं किलास्तु किंच तत्पातवत् केन हेतुना
गतिवशेन यथा प्रागुक्तं चंद्रस्य फलदातृत्वमुख्यत्वात् तस्यातस्य फलदातृत्वगतिः सद्भावात् तद्वत्तदुच्चस्यापि गतिः सद्भावा
त्फलदातृत्वं किलास्त्विति भावः इति चेदस्तु न हि किंतु हियस्मात्कारणात् तदुच्चं विरिंचिना ब्रह्मणा ग्रहपदे ब्रह्मणो न निवेशि
तं न स्थापितं उच्चस्य ब्रह्मवराभावान्न फलदातृत्वमिति भावः ॥ एवं चंद्रोच्चस्य फलदातृत्वमागमाभावान्निरस्य गोलयुक्त्यापि

पातवद्गतिवशेन शीतगोरुच्चमस्तु फलदं किलेति चेत् अस्तु किंतु न हित निवेशितं राहुचंद्रहपदे विरिंचि

ना ॥ किंच गोलगणितानि यन्मही मध्यकेंद्रमधिकृत्य ते निरे ॥ ६६ ॥ दूषयति किंच युतयं नरेणापि दूषणमस्ति

यत्तु गोलगणितादीनि कक्षावृत्तादीनि मही मध्यकेंद्रमही मध्ये वृत्तस्य मध्यं किल केंद्रमुक्तमिति सिद्धं तोक्तेः तत् अधिकृत्य
प्राथम्येन धृत्वा ते निरे विस्तृतानि कर्मकर्तारिरूपं यतः सर्वेषां कक्षावृत्तनाडिकावृत्तादीनां मध्यं भूगर्भस्य सततं तत्तस्मि
न् भूगर्भस्थितो नरः पातवर्त्मनि पातमार्गं स्थितं स्फुटं शिनिनं व्युच्चहेतुमीक्षते पश्यति अपिरेवार्थं विगतः उच्चहेतुर्द
सौ तथा उच्चस्य हेतुं विना पीत्यर्थः सतदुक्तं भवति फलभंग्या कक्षावृत्तस्य भूगर्भमध्यं प्रतिवृत्तस्य मध्यं भूगर्भादित्यफल
ज्यांतरे तत्र प्रतिवृत्ते मध्यमचंद्रस्तदुच्चं च तन्मध्ये चंद्रकेंद्रं कक्षावृत्ते नु स्फुटं चंद्रः तत्रैव तत्पाताः अतः च चंद्रस्य कक्षा

अ.
७

राम.

३५

बलयेहि पातइति अतो भूगर्भस्थो दृष्टा कक्षावृत्ते स्फुटचंद्रे पश्यति तत्रैव तस्यातश्च अतो नयोरेकवृत्तचारित्वाच्चंद्रवशेन तस्यातस्यापि
फलदातृत्वं ननु च स्य अत उक्तं व्युच्चहेतुमिति सततग्रंथकृतोक्तं जमाना व्यामोहनमात्रं वास्तवं तु नैतत् तथा हि यद्यपि प्रतिवृ
त्तस्य नीचोच्चवृत्तस्य वा यदुच्चस्थानं तदेवोच्चमित्यस्ति तथाप्युच्चहेतुं विना कक्षावृत्ते स्फुटचंद्रदर्शनं कथं स्यात् स्फुटचंद्रस्य क
रणमुच्चं भवत्येव उक्तं च सूर्यसिद्धांते अदृश्यरूपाः कालस्य मूर्तयो भगवता श्रिताः शीघ्रं मंदो न यानाच्च ग्रहाणां गतिहेतव इत्यादि
अतो व्युच्चहेतुमिति यदुक्तं तन्न चतुरस्रमिति प्रतिभाति अतएव युक्तं तरेव पश्यति अर्कमर्कजेत्यादि १० अथ यदुक्तं गतिवशेन

तद्गतः शशिनमीक्षते स्फुटे व्युच्चहेतुमपि पातवर्त्मनि १० अत्र येन विकलादलार्धमप्यन्हियांति फ

लमस्तु किंततः तावदेव फलगौरवं गतिर्यावतीत्यधिफलः कलानिधिः ११ ॥ नृदृढयन अन्यपातानां फलदातृ
त्वासंभवं प्रतिपादयन् चंद्रस्य फलगौरवं दृढयति अत्र ये भौमादीनां पाताः विकलादलार्धं विकलायादलं न दध्मपि अन्हिदिवसेन
यांति न गच्छन्ति तेभ्यः फलं किमस्तु अपि तु नास्तु न हिते वर्षशतेनापि कलामात्रं चलंति अतो यावती गतिस्तावदेव फलगौरवं यथा
यथा गतिरधिकान्ता तथा फलगौरवं अल्पकालेनैव फलवैफल्ये चिन्त्यात् इति हेतोः कलानिधिश्चंद्रमाः सर्वग्रहेभ्योधिफ
लः अधि अधिकं फलं पस्यासावधिफलः अन्यग्रहाणां गतियोगोपि चंद्रगति समो न स्यादतो सावधिकफल इति भावः तथा
चोक्तं एकनस्तु ग्रहाः सर्वे एकतः शशलांकुनः ततो धिकतरश्चंद्रस्तस्माच्चंद्रपरीक्षयेदिति ११ अत्र यः संपातः सरधरा

वि. वं. हरित्यर्थे प्रमाणान्तरफलमाह किंच प्रमाणांतरमप्यस्ति जिष्णुजो ब्रह्मगुप्तः सोमः प्रसिद्धः सोमको मुनिः मयो मया सुरः आदिश
टी. न्देन पिता महवसिष्ठादीनां ग्रहणां ननु सनेतां त्रिकाः शास्त्रप्रणेताः राहुपातयोर्नामनी पर्यायेणैव विदधुः पातपर्याये राहुश
४० वं प्रयुजते घटकलशवत् तथा चोक्तं कुमुदिनीपतिपातो राहुमाहुरिहैके पितमेवेति अतो यः पातः स एव राहुरिति सोमरोमकादीनां
मुनेर्वृतसंपातस्य राहुरित्यर्थः १२ ननु पातस्य राहुर्भवतु उच्चस्य फलदा तृत्वाभा किमायातं तत्र ह्युच्चहेतुर्निर्णकारणमुपन्यस्तं
तदपि सूक्ष्मदृष्ट्या विचार्यमाणे संदिग्धमित्याशंकां मनसि धृत्वा तन्निरासे युक्त्यंतरमाह तदुच्चं यदि पृथग्भवेत्फलदा तृत्वे स्वतंत्रं

किंच गोलगणितेषु जिष्णुजः सोमरोमकमयादयोपि च पर्यायेण ननु राहुपातयोर्नामनी विदधुरेव तां त्रि

काः १२ अर्कमर्कजकुजार्थतुंगतां किं नयंति यदि तत्पृथग्भवेत् ॥ ११ ॥ भवेत्तर्हि सोमरोमकादयः अर्कजकुजार्थतुंगता अर्क

किं नयंति आर्योगुरुः अर्कजकुजार्थाणां तुंगतस्य भावस्तथा शनिभौमवृहस्पतीनां शीघ्राच्च सूर्यस्येति कथं वदंतीति यद्येषां सूर्य
स्य शीघ्रोच्चं तदा तस्य फलदा तृत्वे पृथक् न स्यात् ततस्मात्कारणादियं कल्पना उच्चं हि कल्पना मात्रं मंदफलानि साधनायेति राम.
उक्तं च गोलाध्याये यः स्यात्प्रदेशः प्रतिमंडलस्य दूरे भवस्तस्य कुतोच्चं संज्ञा सोपि प्रदेशश्च लनीति तस्मात्प्रकल्पितानुगगतिम् ४०
निज्ञैरिति अत उच्चस्य कल्पना मात्रत्वात् न फलदा तृत्वं तर्हि पातोपि शरसाधनाय कल्पना मात्रं कथं तस्यापि फलदा तृत्वं भवेदित्या
शंकायामाह उच्चमुच्चरन्निति उच्चोपि न फलमुच्चरन् कथं यन्कोपि न म्रुतः शिपितं फलं यस्मिन् न तत्र तथा उच्चस्य फलं कुत्रा

पिनश्रुतं तस्यफलश्रवणाभावात्कल्पनामात्रत्वमितिभावः अतःपातस्यग्रहत्वंयुक्तं उच्चस्यफलदातृत्वाभावेग्रंथकृताकिंमं
र्थमेतावत्प्रपंचितंपर्यवसानेनआगमस्यवन्नतः प्रथमतस्तत्तत्रागमाभावः कारणंकथंनचकथ्यमिति १३ ननुदिनादेराधि
पत्यंतस्यपातस्यकथंनस्तीति नत्राह शालिनीवृत्तंअहोराहोरात्रवर्षाधिपत्यंनस्ति अहोरात्रवारःवर्षेवत्सरः नौना
सहोरादीनामुपलक्षणंतेषांस्वामित्वेराहोर्नास्तीतिसत्यंसत्यमेवेति व्यंग्योक्तिः तथापिसर्वव्योमगानां अधीशोपुष्यवंतौ
चंद्राकौ यस्यराहोः क्षायापिनष्टिचूर्णयति पिषपेष्मणेनस्यराहोः स्वामितायाविनष्टिः विनाशः कालेनकुत्रापीति सकयो

कल्पनातदियमुच्चमुच्चरनकोपिरोपितफलंनचश्रुतः १३ राहोर्नाहोरात्रवर्षाधिपत्यंसत्यंसर्वव्योमगानाम
धीशो यस्यक्षायापुष्यवंतौपिनष्टि कालेनस्यस्वामितायाविनष्टिः १४ प्रतिदिनंरवचरः प्रचरन्फलंकिम

त्पापुष्यवंतौदिवाकरनिशाकरावित्यमरः ग्रहाधीशोचंद्राकौ यस्यक्षायामात्रंविह्वलयति न ॥ पियर्कृतिचारफलोहिंसः
स्यस्वामित्वंनस्तीतिवक्तुंनशक्येनेअतः पारंपर्येरादिनवर्षादीनामप्याधिपत्यंतस्यास्येवेतिभावः १४ अथगतियशात्फलमिति
प्रतिपादयन् राहोर्गतिमुद्रावेप्रमाणमाह द्रुतविलंबितंरवचरः प्रतिदिनंप्रचरन्सन् किमपिफलंयच्छति हियस्मात्कारणात्
त्सरवचरः चारफलचारेणागत्याफलंयस्यासौतथायस्मात्प्रचरः चारफलइत्युच्यते तस्माद्यथायथायोग्रहः किञ्चिच्चलति
तथाफलंयच्छतीत्यर्थः सराहुः ग्रहणक्रसगएवास्तिग्रहो नहस्त्रेस्थितएवास्तिक्रत्यकइतिप्रकृतिकत्वं विपक्षेप्रत्यक्षबाध

वि. वं. माहसचेदिति सराहुः चेद्ग्रहणसंगोनास्तीति हि उपपन्नवः किंचित् किंचलति उपपन्नवो ग्रहणं सतदुक्तं भवति ग्रहणो राहुसान्निध्यमस्ये अ.
टी. वेति प्राकप्रतिपादितं ग्रहणे हि किंचित् प्रतिमासं सार्धं कभागप्रमाणेति षण्मासे नवभागैः पृष्ठतश्चलत्येव तत् सकं ग्रहणं यस्मिन् स
४९ त्रेहृत्तत्परं तत्पृष्ठनस्य त्रेतत्परमपि तत्पृष्ठनस्य त्रेदिति प्रत्यसंदृश्यते अतो ग्रहणचलनसैव राहुगतिः ग्रहणे वश्यतः
त्सान्निध्यात् अतश्च राहोर्गतिः सिद्धावात् ग्रहत्वं फलदातृत्वं च सिद्धं १५ एवं राहोर्ग्रहत्वादिकं संस्थाप्यानयेद्यत्कृत्केतोरपि ग्र
हत्वं संस्थापयति द्रुतविलंबितं यदादिवि आकाशे तत्परं तस्य राहोः परं पश्चिमकायः उदयं सति तदा केतुरपि प्रतिवासरं चरतीति

ग्रहणक्रसगसवसचेन्न किंचलति किंचिदुपपन्नवस्य तत् १५ उदयमेतियदादिवितत्परं चरति
केतुरपि प्रतिवासरं भवति न ग्रहस्य गतिं विना जगति कर्मविपाकवदावदः ॥ १६ ॥ ६ ॥

स्यात् सतदुक्तं भवति तृत्तपातमपरमित्यादि नाराहोः षड्भांतेरेयो द्वितीयः संपातस्तस्य ग्रहं सकेतुरिति प्रतिपादितं तत्संनिधावपियह
हणतदपि प्राग्वच्चलति अतः केतोरपि गतिः सिद्धा गतिः सिद्धौ सत्यां ग्रहत्वं फलदातृत्वं च साधयति भवतीति गतिं विना ग्रहस्य न भ
वति कथं भूतः जगति दूहजने कर्मविपाकवदावदः कर्मणो विपाकसं वदतीति कर्मविपाकवदावदः पचादित्वादच्च चरिचलि
पतिवदीनां चादित्वमभ्याक्राभ्यासस्येति हित्वमभ्यासस्यात्वं च यस्य हि गतिरस्ति स एव ग्रहो भवति अतो सौ पूर्वकर्मविपाकजनि
तस्य शुभाशुभस्य सूचको भवेत् तस्मात् केतोरपि ग्रहत्वं फलदातृत्वं च सिद्धं १६ ननु ग्रहणो नमस्य प्रत्यसंदृश्यते सकथं ग्रहो भवे

दिनिपरमतांशकाभोजराजेनदूषितेत्याह द्रुतविलंबवितं उपरागेग्रहणेपरागतं प्रासंतमउपप्लवोरिष्टमेवेति परिहरंतित्यजंति सकिं
 ग्रहः सग्रहसवनभवनीति तथाहि चंद्रार्केयोग्रहणे स्वाभाविकदीप्तेरवरोधकं प्रत्यसंयत्नमोदश्यते तदुत्पातसंवेत प्रकृतेरन्यत्वं
 मुत्पात इत्युक्तत्वात् परिवेषादिवत् अतस्तत्तमउत्पातसंवेति परिहरंति आचार्या इति यन्मतं तत्तमणिस्थवच्चसि विवृण्वता
 मणिस्थवाक्यानां विवरणं कुर्वता भोजमहीभुजा भोजराजेन अतस्तत्तम अक्षिद्युत तस्मिन्नुत्पातं कर्मणिलड् सतन्मतं मणिस्थ
 वाक्यविवरणे भोजराजेन निराकृतमित्यर्थः तद्यथा उत्पातो हि गणितागतान्मोपलभ्यते ग्रहणं हि सम्यग्मूलभ्यते अतो नोत्पातः

परिहरं स्युपरागपरागतं तमउपप्लवसवसकिं ग्रहः इति मणित्यवच्चसि विवृण्वता मतमतस्तमभोजमहीभु
 जा १७ अथाप्यसौ केवलवासनायां नायानि सिद्धिं तदपि प्रियं नः अवासनं किं न सुरद्युरात्रमर्कायनाभ्यां भव

किंच उत्पातो हि दोषविशेषेण यत्र च न दृश्यते चंद्रग्रहणं तु सर्वदेशे अतश्च नोत्पात इति गणितागतप्रत्यसं ॥ तैव भेजे १८ ॥
 आगमश्च ब्रह्मणो वरप्रदानादिग्रहचारे तत्कलकथनं च लोकप्रसिद्धिश्च राहुकृतं ग्रहणं स्यादा गोपालांगनादिसिद्धमिदमिति ब्रह्म
 गुप्तः अन्यापि पुरस्तादुक्ता युक्तयश्च इत्यादि प्रमाणैस्तन्मतं भोजराजेन निराकृतमिति भावः १७ नन्वागमप्रामाण्येन राहोः सिद्धिर
 स्ति परंतु दिग्देशकालावरणादिभेदैर्गोलवासनायां सिद्धिर्नास्तीति तत्राह उपजातिका अथापि यद्यपि असौ राहुः केवलायां स
 कस्यामेव गोलवासनायां सिद्धिर्नायानि तदपि नोस्माकं प्रियं मास्तु गोलवासनायां सिद्धिः तत्कथं अर्कायनाभ्यां सूर्यस्योत्तर

अ.
७

वि. वृ. दक्षिणायनाभ्यासुराणां देवानां द्युरात्रमहोरात्रं । अवासनं वासनाबाह्यं भवता त्वयैव किं न भेजे किं न स्वीकृतं अपि तु स्वीकृतमेव द्यु
टी. दस्य व्ययं दिनवाचकमिति क्षीरस्वाम्यादयः सतदुक्तं भवति मेरुगतानां देवानां नाडिकामंडलं क्षितिजं तस्मादुपरि स्थिताः क्रांति
४२ वृत्तं मेघादयः षट् राशयो दृश्याः तुलादयः षट् अधः स्थिताः अदृश्याः अतो मेघादिषट् राशिस्थितेर्के देवानां दिनं तुलादिस्थिते
रात्रिरिति द्युरात्रं गोलवासनासिद्धं शिशिरपूर्वमृतुत्रयमुत्तरं ह्ययनमाहुरहश्चतुर्दशपरमित्यादिना पुराणदिषु उत्तरायणं
दिनं दक्षिणायनं रात्रिरित्यागमस्य विरोधभयादि देवासनाबाह्यमपि द्युरात्रं त्वयापि स्वीकृतमंतोस्माभिरप्येकमिदं अ

सिद्धान्तपक्षस्तु परं दिनार्धांश्चानिशांश्च त्वरतो दिनश्रीः एवं पुराणगणिते च साम्यमकार्यनाभ्यां स

दसत्फलेषु १९ कर्क गते कर्के हि सुरायराहः फलं पुराणत्रिवदाहुरस्य ९९ वासनमागतभयां स्वीकृतमिति भावः

॥ १८ ॥ अथानयोर्विरोधं परिहरति उपजातिका सिद्धान्तपक्षस्त्वयं सिद्धान्तस्यायमाशय इति दिनार्धांश्चानिशांश्च त्वरतो दिन
श्रीर्दिनलक्ष्मीर्दिनमेवेति यावत् एवं सत्यकार्यनाभ्यां सकाशात् स दसत्फलेषु विषये पुराणगणिते च साम्यस्यात् सतदुक्तं भवति
गणिते किल कर्क संक्रमेदिनार्धतत्परं रात्र्युत्तरवत्त्वाद्वा त्रिरित्युच्यते एवं मकरसंक्रमं निशांश्च तत्परं दिनोत्तरवत्त्वादिनमेवेति त
था च सिद्धान्ते विरोधपरिहारः दिनं सुराणामयनं यदुत्तरं निशेत्तरं सां हि तिकैः प्रकीर्तितं दिनोत्तरवत्कैर्दिनमेव तन्मते निशात्
था तत्फलकीर्तनाय तदिति १९ अथैतदेव स्पष्टयति उपजातिका व्याख्यातप्रायमेतत् ह्यस्मात्कारणात् कर्क गते अर्के

राम.
४२

सतिसुराणां देवानां अपराहः स्यात् अहः अपरं अपराहः दिनोत्तरार्द्धं अस्य फलपुनः फलं नुरात्रिवराहुः नक्रं मकरं गते अर्के
सति संध्या देवानां अपररात्रं स्मरंति रात्रेः अपरं अपररात्रः अहः सर्वेकदेशेत्यच् रात्रान्हाः पुंसीति पुरुषे एतत्परं एतस्मात्परं वास
रवत्स्मरंति संहिताकारादयः अस्य दृष्टीकरणार्थं एतदृष्टान्तमन्यत्राप्याह २० उपजाति ककिलेन्यहंतर्के अतश्च हेतोः दशमीष्व
पि प्राक्पूर्वकापालिको वेधविधिरुक्तः निशार्धादिनार्धपर्यंतं प्राक्पाले दिनार्धं निशार्धपर्यंतं पश्चिमकपालं ग्रहगणिते प्रसिद्धं
तयोः कपालयोर्भवः कापालिकः अयं भावः दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणोदयः वैष्णवैस्तनकर्तव्यतद्दिनैकादशीव्रतमित्यादि

नक्रगते चापररात्रमेषामेतत्परं वासरवत्स्मरंति २० अतश्च कैश्चिद्दशमीष्वपि प्राक्कापालिको वे
धविधिः किलोक्तः मासोन्यएव नियमव्रतादौ पितृभ्योऽपि निशार्धे सति पूर्णिमा स्या २१ ॥ ७ ॥

वाक्यैररुणोदये दशम्याविद्धैकादशी यथा वैष्णवैस्तन्यज्यते तद्वत्कैश्चिन्निवादिन्यसंप्रदायिभिरर्धरात्रे दशम्याविद्धैकादशीत्य
ज्यते अर्धरात्रादुपरि उत्तरदिनप्राप्तेः तद्वाक्यं च अर्द्धरात्रेपिकेषां चिद्दशमीवेधदृश्यते अथ धर्मशास्त्रेऽपि न्याशां चार्तवा
दिषु केचिदर्थरात्रादुपर्युत्तरदिनमिच्छन्ति अतश्च विष्टिरंगारकश्चैव व्यतीपातश्च वैधृतिः प्रत्यरिर्जन्मनश्च नमध्यान्हा
त्परतः शुभमित्यादि वाक्यानामवकाशः अपि च मासोन्यइति एवमनेनैव हेतुना पूर्णिमा स्यापि न्ये निशार्धे सति निय
मव्रतादावन्यो मासः स्यात् पितृणामिदं पितुर्यत्नं नियमाः चातुर्मास्ये शाकदधित्यागादयः व्रतानि कार्तिकव्रतादी

वि. चं. नितेषामारंभः पूर्वमासस्य पूर्णमासीमारभ्यैव यतस्तत्र पितृणां निशां धेतथा हि चंद्रस्योर्ध्वभागे वसंतः पितरः स्वमस्तकोपरि द
 टी. शैः सूर्योपश्येति अतस्तत्र दिनां धं सर्वं पूर्णमास्यां सूर्यस्य अधोर्ध्वस्थितत्वादर्धरात्रः कृष्णपक्षादेः सूर्योदयः शुक्लपक्षार्धस्तमयः
 ४३ इति पित्र्यमानस्य वासनायां सिद्धांते प्रसिद्धं २१ अथ राहुसद्भावे प्रमाणान्तरमाह द्रुतविलसितं तत्र स्मादिति हेतोः सराहुर्विद्यतस्य
 परैरन्यैर्हेतुभिः किं अन्ये हेतवस्तिष्ठन्तु तमेव हेतुमाह रुधिरैति रुधिरविंदुवपु र्येथा तथा येतामसकीलककेतवो विलसन्ति ते स्व
 पितृराहुसमर्थनहेतवः स्युः रुधिरस्य विंदवो यस्मिन् तद्रुधिरविंदुतच्च तद्रूपं ततश्च वपुः शरीरं तामसकीलकाश्च ते केतवश्च
 तदिति विद्यत एव स किंपरैरुधिरविंदुवपुर्विलसन्तिये तद्रुहतामसकीलककेतवः स्वपितृराहुसमर्थनहेतवः २२
 यः पर्वगस्तस्य गतिर्न दृष्टास्यैव ग्रहत्वेऽपि महत्प्रमाणं विलोमगामी विधुपातसवनस्माद्गोराहुरिति प्रतीतः २३
 ते तथा स्वश्चासौ पिता च स्वपिता तस्य समर्थनं संस्थापनं तत्र हेतवस्ते तथा तामसकीलकारख्याये केतवस्ते राहुमुतादस्युक्तत्वात्तेषां
 केतूनां पिता राहुरस्तीत्यर्थः तथा चोक्तं वराहसंहितायां सप्तजानलानुरूपाः त्रिशूलताराः कुजात्मजाः षष्ठिः नाम्ना च कोकुमारस्ते
 सौम्याशा संस्थिताः पापाः त्रिंशत्त्रिधिकाराहोस्ते तामसकीलका इति रम्याताः रविशशिगाहृश्यंते तेषां फलमर्कवच्चोक्तमिति
 ॥ २२ ॥ राहोर्ग्रहत्वं प्रागुक्तप्रमाणेन भंग्यंतरेण दृढयति उपजातिकायः पर्वगो ग्रहणगोराहुस्तस्य गतिः साक्षान्न दृष्टा किं
 त्वनुमानेन ग्रहणक्रद्गएवेत्यादिना अतोगतिरस्तीत्यनुमानसिद्धं सैव गतिर्ग्रहत्वे महत्प्रमाणं हियस्मात्कारणादेव विधुपा

अ. ७

राम. ४३

तोराहर्विलोमगोमीसदावक्रचारीअस्ति यथा चंद्राकौसदानुलोमगामिनौ तथैवायंसदाविलोमगामीति तथाचभूपालः राहुकैतं
सदावक्रौशीघ्रगौशशिभास्कराविति तस्माद्गोराहुरितिप्रतीतः प्रत्ययप्राप्तः सतदाकंप्रथमरुतो नभवतीतिप्रतिभाति प्रतिदिनं
स्वचरइत्यादिना योनिरुक्तापत्तिः नदिति विद्यतइत्यनेनाध्यासमाप्तिप्रतीतेश्च २३ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवस्त
त्सरात्मजगणेशदेवज्ञविरचितायां विवाहवृंदावनेदीकायां विवाहदीपिकायां राहुसत्ताध्यायः सप्तमः ७ अथषडुर्गादिफल
नि विवक्षुस्तावत्तन्वादिभावानयनं जानकेशास्त्रीयमप्यत्रसौकर्यार्थमाह नवशालिनीवृत्तानि लग्नादर्कचंद्रात्रिखंडं

इति श्रीविवाहवृंदावनेराहुसत्ताः अध्यायः सप्तमः ७ अथषडुर्गाध्यायः कृत्वालग्नादर्कचंद्रात्रिखंडं भू
योव्यक्षैस्तद्द्वीभिर्विलग्नं चक्रार्धेनेतेचतत्कालसंवजाये यातामस्तमध्यान्हलग्ने १ ॥ ६ ॥

त्वातस्यघटीभिर्भूयः पुनर्व्यक्षैर्लग्नं कार्यं तद्यथा लग्नमेवसूर्यप्रकल्प्य अयनांशान्दत्वात्तस्माच्चरं कृत्वा रात्रिदलं कार्यं
तमिष्टकालं प्रकल्प्य तस्मात्सायनांशलग्नात् लंकोदयेर्भोग्यादिकं कृत्वा लग्नं कार्यमिति अर्थात् चतुर्थे लग्ने स्यात् तद्दे लग्ने च
क्रार्धेनेषडान्युने कार्ये संवते तत्काले अस्तमध्यान्हलग्ने क्रमेण जायेयाता उत्पन्ने भवेतां १ लग्नं तु र्याच्चतुर्थे लग्नाच्छोध्यं
तुर्यमस्तात्समेलग्नच्छोध्यं अस्तमध्याह्नमलग्नाच्छोध्यं मध्यमैंद्रीविलग्नच्छोध्यं इंद्रस्येयमैंद्रीपूर्वादिक् तत्रवि
लग्नं तदेवलग्नमित्युच्यते तस्मान्मध्यं शोध्यं शेषाणां चतुर्णामपि पृथक् पृथक् व्यंशान् आद्येषु लग्नादिषु हि द्विवारं दद्यात्

वि. वृ. एवमुना प्रकारेण भावाः स्युः तद्यथा लग्नं चतुर्थोद्दिशो ध्यतस्य त्र्यंशं लग्ने दत्त्वा द्वितीयभावो भवेत् पुनरपि तमेव त्र्यंशं द्विती-
 टी- यभावे दत्त्वा तृतीयभावो भवेत् सवंतुर्यमस्ताद्वि शो ध्यत त्र्यंशे तुर्योद्दिर्दत्त्वा पंचमषष्ठौ भावौ स्तः सवं मष्टमनवमो-
 ४४ दयः सतयोः दलैक्यं संधिः स्यात् तद्यथा द्वादशभाव लग्नयोरैक्यं दलं तन्मध्यवर्ती संधिः स्यात् सवं लग्नं द्वितीययोर्द्वितीयतृती-
 ययोरित्यादि २ अथ ग्रहफलानां भावकल्पनवशात् तारतम्यमाह संधौ स्थितो ग्रहो निःफलः शुभफलो न्य शुभफलोऽपि भा-
 वभागेऽस्तुत्यखेटः सम्यक् परिपूर्णा भावपंक्तिं भावफलं व्यनक्ति प्रकटयति ददातीति यावत् संधेः सकाशाद्नाधिक्यमाप्तः

लग्नं तुर्योत्तुर्यमस्ताद्वि शो ध्यं मध्यादस्तं मध्यमैर्द्वी विलग्नान् शेषत्र्यंशान् द्विर्द्विराद्येषु दद्यादेवं भावाः संधिरे-
 तदलैक्यं २ संधौ खेटो निःफलो भावभागेऽस्तुत्यः सम्यक् भावपंक्तिं व्यनक्ति संधेरूनाधिक्यमाप्नोति गतैष्यवाधी।

नां संध्यातिस्वपाकं ३ नां गीकारो भावजानां गुणानां तद्दोषाणां तत्त्वतस्त्यागसवः॥ प्राप्तास्वेदगतैष्यभावाधीनां स्व-
 पाकं संध्याति संधेरूनां ग्रहो गतभावजं फलं अधिकस्त्वेष्यभावजं फलं ददातीत्यर्थः तत्पदं पादोर्ध्वमिति त्रैराशिकेन कल्प्यं-
 मनेन विधिना यत्र भावे स्थितो ग्रहस्तत्फलं भावजं लग्नराशेः सकाशाद्यावति राशौ स्थितो ग्रहस्तत्फलं स्वाभाविकं ३ अन्तोर्ध्व-
 भेदे सति निर्णयमाह भावेन भावकल्पनायां ये जाना गुणान्तेषां गुणानां गीकारः न स्वाकारतस्माद्भावकल्पनवशाद्येदोषास्तेषां
 दोषाणां तत्त्वतः सा कल्पेन त्यागसवः अत्र प्रथमस्योदाहरणं भावेति स्वाभाविके लग्नान्समः सप्तसप्तः सूर्यो भावव्यक्तौ स।

त्याभावकल्पनया अष्टमंगतोपित्याज्यसव सप्तसप्तयोश्चाः यस्यासौ तथा सतदुक्तं भवति सूर्यः किल सप्तमोदुष्टः अशुभः
 शुभः स्वाभाविकेन सप्तमः सूर्यः यदि भाववशादष्टमो भवेत्तदा सौ शुभोपित्याज्यसव ४ अथ सयुक्तिकं द्वितीयोदाहरणमाह
 यस्मात्कारणादोषः पाक्षिकोपि प्रत्याख्येयस्या गुणस्तु यः सम्यग्व्यापी सोऽनुगम्यः अनुसरणीयः सम्यग्व्याप्नोतीति सम्यक्त्वद ज्यः
 पी सर्वसंमतः पक्षांतरगतोपि दोषस्त्याज्यो गुणस्तु सर्वसंमत एव ग्राह्य इत्यर्थः तस्मात्कारणात्पंचमोपि भार्गवः अंशेर्भोगैर्गृह
 भावाद्गृह भावभागेभ्यः अधिकः सन् भूत्यै शुभाय न स्यात् अयं भावः पंचमः शुक्रः किल शुभः षष्ठो शुभः भावाद्दुभयतोऽपि संधीत

भावव्यक्तावष्टमत्वं गतोपित्याज्यो लग्नात्सप्तमः सप्तसप्तः ४ प्रत्याख्येयः पाक्षिकोपीह दोषः सम्यग्व्या
 पी योगुणः सोऽनुगम्यः यस्मादंशेर्गृह भावाधिकः सन् न स्याद्भूत्यै भार्गवः पंचमोपि ५ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

दंतवर्तिनोऽंशस्तेन द्वावस्य अतः पूर्वसंधेः सकाशादंशे रधिको ग्रह उत्तरभावस्थितो भवेत् अतः स्वाभाविकेन पंचमः शुक्रो य
 दि भाववशेन षष्ठो भवेत्तथापित्याज्य सवेति अथ लग्नात् द्वटिकाज्ञानं विवक्षुस्तदर्थं तावत्संक्रांतिज्ञानमात्रेण सूर्यज्ञानं लग्ना
 शाज्ञानं चाह ५ अंतर्मध्ये वासराः अंतर्मध्ये वासराः संक्रांत्योरंतर्वा रास्ते तथा तैर्द्युर्दृष्टादिनगणाद्यद्वादि राश्यादिलब्धं त
 त् मेषादि राशिभिर्भिर्युक्तं भानुः स्यात् तद्यथा संक्रांतिमारभ्य दृष्टदिनपर्यंतं योगतो दिनगणः स पूर्वसंक्रांति मार
 भ्य उत्तरसंक्रांतिपर्यंतं ये मध्यवर्तिनो दिवसास्ते र्भक्तः तस्माद्राश्यादियल्लब्धं तत्संक्रांतिवशेन गतराशिभिर्युक्तं रा

वि. चं
टी.
४५अ.
८

श्यादिको भानुः स्यात् अथ लग्नां शतानं भक्ता इति लग्नस्य भुक्ता येन वांशास्ते दिग्भिर्निघ्राणमैर्भक्तास्त्रिंशदंशाभागा भवेयुः तद्यथा
यथोक्तविधिना लग्नशुद्धिर्न वांशशुद्धिर्च विचार्य अजमृगाननतौलीत्यादिवक्ष्यमाणोक्ता लग्नादिमंशमारभ्य दृष्टनवांशात्पूर्वं
नवांशाभुक्तास्ते दशघ्रास्त्रिभक्तास्तत्लग्नराश्याधोभागाः स्युरिति राश्यादिलग्नं स्यात् ६ अथाभ्यां कालमाह रात्रौ भानुर्भाधयुक्
षड्वाशियुक्तः दिवानु यथा स्थित एव सायनाशः अथ नांशसहितो वारात्रौ च अर्था लग्नं च सायनांशं कार्यं तत्त्वर्कांशाः क्रमेण भुक्त
भोग्याः एथक्स्वोदयघ्राः त्रिंशद्भक्ताः फलादि स्यात् अथ हितं भोग्यं च तद्यथा तनोर्लग्नस्य भुक्तभागालग्नोदयेन गुणिताः त्रिंशद्

संक्रांत्यंतर्वासुरैर्यद्युचंदास्त्रयं भानुर्भादिमेषादिमिश्रं भक्तारामैर्लग्नभुक्तानवांशादिग्भिर्निघ्रास्त्रिंशदं
शा भवेयुः ६ रात्रौ भानुर्भाधयुक् सायनांशस्तत्त्वर्कांशाः स्वोदयघ्राः एथक्ते त्रिंशद्भक्ता भुक्तभोग्याः फलादि
तादृक्कालोर्मध्यगः स्वोदयाढ्यः ७ तत्कालार्कन्यूनलग्नांशपिंडो भक्तः पंचशोणिभिर्भुक्तहोराः ॥ ६ ॥

क्ताः फलादिभुक्तं स्यात् एवमर्कस्य भोग्यभागाः अर्कोदयेन गुणितास्त्रिंशद्भक्ताः फलादिकं भोग्यं स्यादिति तादृक्कालः स्वोदयाढ्योर्मध्यगः
स्यात् तदिदं दृश्यते सौतादृक् सचासौ कालश्च तादृक्कालः फलादिभुक्तभोग्यकालः स्वोदयेर्मध्यवर्तिभिरुदयेराढ्योर्मध्यगः
लग्नार्कयोर्मध्यवर्ती कालः स्यात् ७ अथ लग्नकालमुत्कालग्नान्कालहोरा माह सचासौ कालश्च तत्कालः तत्कालिक
तेन न्यूनतश्च तत्लग्नं च तस्य अंशाः तेषां पिंडः समूहः पंचशोणिभिः पंचदशभिर्भुक्तः भुक्तहोराः स्युः तदीशाः तासां होराणां मी

रान्
४५

शाभास्वदादयोवरमारभ्यसंख्यायेरन्गणयेरन् कर्मशालिङ्ग. भास्वानसूर्यः शुक्रः प्रसिद्धः सोमः धः इन्द्रश्चन्द्रः शौरः शनिः आर्योः
 रुः भौमः प्रसिद्धः ८ अथ पापहोराभंगमाह सौम्यग्रहहोराशुभोपापहोराशुभेतिस्पष्टमर्थसिद्धं च सौम्यवर्गैः अधिकतस्मिन्सौम्य
 वर्गाधिके लग्ने सति क्रूराः पापहोरामोघाः फलाः स्युः गृहादीन् दुर्गान् च हस्यति तत्र चतुरधिकाः सौम्यवर्गाश्चेन्सुस्तदा सौम्यवर्ग
 कर्ममिति स्पष्टं किंच वारे रात्र्यां च क्रूराहोरामोघाः स्युः सौम्यवारे सदा रात्रौ क्रूरवारे सत्यपीत्यर्थः तथा च गर्गः क्रूरवारे क्रूरहोरा
 शस्ता इह मंगले नातिदुष्टाशुभे वारे रात्रौ स्वल्पफलामतेति वैद्यनाथः न लग्नं सच्चतुर्वर्गदुष्यते कालहोरयेति सतत्संगेन

भास्वच्छुक्रज्ञेदुसौरार्यभौमाः संख्यायेरन्वारतस्तेतदीशाः ८ होराः क्रूराः सौम्यवर्गाधिके सुल्गेनेमोघाः
 सौम्यवारे च रात्र्या पापारिष्टं निःफलं शक्तिभाजां स्यात् षड्वर्गैर्लग्नगैः सद्गहाणां ९ ॥ ६ ॥

अन्यस्य पापजनितस्याशुभफलस्य भंगमाह पापारिष्टमिति पापारिष्टं पापग्रहजनितमरिष्टं अशुभं निःफलं स्यात् कस्मिन्सति
 शक्तिभाजां बलिना सद्गहाणां सौम्यग्रहाणां षड्वर्गैर्लग्नगैः सति ९ एवं कालहोराणां भन्तान्तरमुक्त्वा सर्वसंमतं वक्ष्यन् वदर्थं तावद्वा
 रप्रवृत्तिमाह उपजातिका चरार्धदेशान्तरं च ग्रहगणिते प्रसिद्धं तत्र चरार्धमेव चरमुच्यते देशान्तरयोजनानि स्वचतुर्थ्यां शोमि
 तानितत्पलानि स्युः तेषां चरार्धपलानां देशान्तरपलानां च क्रमेण युगवियोगो कार्यो कस्मिन्सति याम्योत्तरगोलगैः अर्के सति या
 म्यगोले योगः उत्तरगोलगो वियोग इत्यर्थः तत्र योगे सति तैः पलैर्दिनवारकर्तुः प्रवृत्ति रव्युदयात्परापूर्वस्यात् वियोगे सति प

वि. च. ४६. अतोदक्षिणगोले सदा पूर्ववार प्रवृत्ति उत्तरगोले पश्चादिति दिनस्य दिवसस्य वारस्य कर्त्ता वारस्य वेनित्यावत् इय
दी. मुक्तावार प्रवृत्तिर संगता वासना वा ह्यत्वात् सप्तर्षि वाराहादिव च न विरोधाच्च तथा हिलं कायां सूर्योदयात् सर्वदेशे किल वार
प्रवृत्तिः लंकायां यत् स्थितिजतदन्यदेशे उन्मंडलं उत्तरगोले स्वस्थितिजादूर्ध्वमुन्मंडलं दक्षिणे त्वधः तदंतरं चरमेव अत उत्त
रगोले मध्यरेखायां स्वादयादुपरि चरपलैर्वार प्रवृत्तिः दक्षिणे तु पूर्वमध्यरेखां स्वदेशोदययोरंतरं देशान्तरपलामितैः पलैः रेखा
याः पश्चिमदेशोऽर्ध्वमुदयः पूर्वदेशे त्वधः अतोनेन विधिना चरदेशान्तरयोः संस्कारवशादूर्ध्वमधो वा वार प्रवृत्तिरिति अतए
चरार्धदेशान्तरयुग्वियोगो क्रमेण यास्योत्तरगोलगे कै योगे पुरारव्युदयादियोगे पश्चात्प्रवृत्तिर्दिनवारकर्तुः १०

वोक्तं सिद्धान्ते अर्कोदयादूर्ध्वमधश्चेत्यादितथा च संहितायां सप्तर्षिभिश्च उत्तरदक्षिणचरदलहीनयुतानाङ्गिकारवेरुदयात् प्राक्पश्चा
न्तरदेशान्तरयोजनस्वाष्टांशके नापीत्यादि अन्यैश्च सौम्ये गोले सविनुरुदयादित्यादि अत उक्तमनेन न होलत्वासेना विरुद्धं सप्त
र्षिप्रमुखवचनैर्विरुद्धं अथ वक्तव्यमस्य पाठान्तरमस्तीति चेन्न यतः सर्वत्राप्ययमेव पाठः अथ च वक्तव्यमस्यार्थान्तरमस्तीति चेन्न
तिचेन्न दपिन उक्तानार्थत्वे सत्यर्थान्तरं संभवान् अर्थान्तरं भविष्यति चेद्विचारयंतु नास्त्येवार्थान्तरं अथ वक्तव्यमसौम
रेखायाः पश्चिमदेशनिवासी भविष्यति अतस्तेन स्वदेशाभिप्रायेणोदमुक्तमिति तदपिन उत्तरगोले देशान्तरपलैर्भ्यो
नैचरे सति व्यभिचारात् तथा हिनदावयोः संस्कारे क्रियमाणे पश्चिमदेशान्तरस्यावशेषत्वात्ततुल्यैः पलैः पूर्वमेव वारप्र

वृत्तिर्भाष्या असौ तु वदति वियोगेषश्चादिति अतः कुत्रापि नालं वने सती दं वक्तव्यं अनेन पश्चिमदेशनिवासित्वा स्वदेशा-
भिप्राये रोदमुक्तं यत्र तैरगोले अल्पचरे सति व्यभिचर्यते तत्कदाचित्कृत्वा तेनोपेक्षितमिति मंतव्यं १० अथ होरा नयनं
इह वज्रा वारप्रवेशो द्वारप्रवेश मारभ्य द्विघ्राश्चता इष्टनाड्यश्चताभ्यः शरैः पंचभि यल्लब्धं तेन तुल्याः कालहो-
रेशोः स्युः अपि सतां तदुद्योतने प्रागुक्तहोराः स्युरता अपि भवन्तीत्यर्थः तासु होरासु संख्यागणना उक्तवत्स्यात् भास्वच्छ-
कज्ञेत्यादिना अनयोर्मतयोः फलितमाह यदीति यद्युभाभ्यां प्रकाराभ्यां क्रूरा होरा भवेत् कुवर्गः पापवर्गाधिक्ये च

द्विघ्रेष्टनाडीशरलब्धतुल्या वारप्रदेशादपि कालहोराः संख्यातवता स्वथयद्युभाभ्यां क्रूरा कुवर्ग-
श्च तदातिदोषः ११ गंडांतेष्वपि वैधृतावुभयतः संक्रांतियामद्वये यामार्धं व्यतिपातविष्टिकुलि

तदातिदोषो महादोषो भवेत् तदा तल्लग्नं सर्वथा त्याज्यमेवेत्यर्थः ११ अथैतत्प्रसंगेन **॥ कैर्भग्नं विलग्नं जगुः ॥**
न्याश्च महादोषानाह शादूलविक्रीडितं गंडांतानि त्रिविधानि शूलवैधृतवरीयसामित्यादिना वक्ष्यमाणानि वैधृतः स-
सविंशो योगः संक्रांतेः सकाशाद्यामद्वये उभयतः संक्रांति कालात्प्राक्पश्चाच्च षोडशघटिकास्वित्यर्थः यामार्धं अर्धया-
मः स तु शास्त्रात्तरोक्तः मनीषिणोर्ध्वप्रहराद्वितीयादित्यादिना व्यतिपातः सप्तदशो योगः विष्टिर्भद्रासप्तमं करणं कुलि-
को नंतरमेवोक्तः स तैर्गंडांतादिदोषैर्भग्नं विलग्नं जगुर्मुनयः सधन्यतमे दोषे सतिलग्नभंगः स्यादित्यर्थः अत्र कुलिक

अ. ८

वि. वृ. माहृदि द्यूना इति द्वाभ्यां द्वाभ्यामूनादि द्यूनाः मनवश्चतुर्दश अर्कतः सूर्यमारभ्य कुलिकिनो मुहूर्ता भवन्ति कुलिको स्तियेषां
टी. ते कुलिकिनः रवौ चतुर्दश मुहूर्ते कुलिकश्च द्वादशे भौमे दशमे इत्यादि निश्चिते ये काः रवौ त्रयोदश च द्वादशे इत्यादि
४७ दिनस्य रात्रेर्वापंचदशांशो मुहूर्तः प्रसिद्धः अथैतन्मसंगेन अन्येषां वारादिदोषाणां विषयमाह न्याज्या इति ये मया उक्ता
दोषाः तेभ्यः परे येति श्युडुवारजा दोषाः रवशादीन्विना न्याज्याः आदिशब्देन हूणवंगानाग्रहणानि तिथिश्च उडुश्च वारश्च तेभ्यो
जातास्ते तथा तत्र तिथिजादग्धतिथ्यादयः नक्षत्रजा उपग्रहादयः वारजाः कंदेक कालवेलादयः ते रवशादिष्वेव वर्जनीयाना

दि द्यूना मनवोर्कतः कुलिकिनो येका मुहूर्ता निश्चित्या ज्यास्ति श्युडुवारजाश्च न परे दोषाः रवशादीन्विना
१२। राश्यंशाः राशिभूगुणेषणहता स्तिथ्यभ्रभूदिकृशरैर्भक्ता भार्धदकाणैर्न ददिनकृद्भोगागृहं

न्यत्रेत्यतो न्नोक्ता इति ये त्वत्रोक्तास्ते सर्वदेशेत्याज्या इत्यर्थः उक्तं च तिथ्युडुदिनपतिजाता योगाग्राह्यास्तु हूणरवशां व
गदत्यादियद्वा तिथिश्च उडु च तिथ्युडु तिथ्युडु च वारश्च तिथ्युडु वाराः तेभ्यो जातास्ते तथा तिथिवारजा नक्षत्रवारजाश्चेत्यर्थः उ
क्तं चे श्रीपतिना विरुद्धयोगास्तिथिचारजाता इत्यादि तिथिचारजाः संवर्तकादयः उडुवारजाः मृत्युयोगकालदंडादयः तत्र के मृत्यु
योगं सर्वदेशेत्यजंति तद्वाक्यं च सर्वदा सर्वदेशेषु मृत्युयोगं विवर्जयेदिति १२ अथ लघुषडुर्गशुद्धिमाह शादूलविक्रीडितं रा
शेः अंशाः राश्यंशाः राशिभुक्तांशाः राशीन्सत्यज्यंशाग्राह्या इत्यर्थः ते चतुर्षु स्थानेषु क्रमेण राशीभूगुणेषणहताः १११३

रामे. ४७

ईसणेहौशेषास्यशःनिष्ठभभूदिकुशैर्भक्ताः१५।१०।१०।५॥अभ्रभुवोदशशेषाःप्रसिद्धाःलब्धानिभार्धादयोवर्गाःस्युः
 भाधहोरादृक्काणोद्रेष्काणःनंददिनकृद्भागोनवांशद्वादशांशौसंवचत्वारोवर्गाःयस्यगृहस्ययहंततस्यैवअयमेकोगृहा
 रव्यःअथत्रिंशोशःसमराशौसितादीनांपंचादयस्त्रिंशोशाःत्रिंशतःपूरणास्त्रिंशाःशदंतविंशतेऽतिडप्रत्ययःत्रिंशाश्चत
 अंशाश्चत्रिंशाशाःतद्यथासमराशावाद्याःपंचभागाःशुक्रस्यततःसप्तबुधस्यततोष्टौगुरोःततःपंचशनेःततःपंचभौमस्येतिओ
 जर्क्षेषुविषमराशिषुव्युत्क्रमात् भागानामधिपतीनांचतद्यथाआद्याःपंचभौमस्येतिओजर्क्षेषुविषराशिषुव्युत्क्रमात्

त्रिंशोशाःसितसौम्यजीवरविज ह्माजन्मनां व्युत्क्रमादोजर्क्षेषुशराश्चसंयमरुतःपंचेतिषाड्गिका१३॥
 कुजकवीदुजचंद्रवीदुजाःसितकुजेज्ययमार्केजसूरयःभवनपालवपाश्चतदादयस्त्वजमृगाननतौलि

भागानामधिपतीनांच तद्यथाआद्याःपंचभौमस्यततःपंचशनेःततोष्टौगुरोःततःसप्तबुधस्यततःपंचशु
 क्रस्येतिअत्रसितादीनामेवोत्क्रमइतिनव्याख्येयं गर्गादिवचनविरोधात् इतीयंषड्गिकास्यात् षण्णां वर्गाणां समाहारः
 षड्गिर्मेवषड्गिका१३अथसौम्यपापवर्गज्ञानायराश्यधिपानाह इतविलंबितंकुजादयोभवनपाराश्यधिपाःस्युःमेषादी
 नांद्वादशराशीनांकुजादयोद्वादशक्रमेणाधिपाःस्युरित्यर्थःसंवर्गहीधीशाःअथनवांशस्य सतेलवपानवांशपतयश्चस्युः
 नवांशराशेरप्यधिपाःस्युरित्यर्थःतमेवनवांशराशिमाह तदादयइति तस्यनवांशस्योदयःप्रथमाःअजमृगाननतौलि

अ. ८

वि. सं. टी. ४८

कुलीरकाःस्युःमेषराशौप्रथमनवांशोमेषएवचवेमकरःमिथुनेतौलीःकर्केकर्केटएवएवंपुनःसिंहेमेषःकन्यायांमकरइत्यादि एवंप्रथमनवांशंज्ञात्वातमारभ्यप्रागानीतभुक्तनवांशानगणयित्वावर्तमानोनवांशराशिःस्यात्तदधिपोनवांशधिपतिरिति १४ अथहोरादीनाह वसंतनिलका समेसमराशौअङ्गरवगयोर्होरेस्तःअङ्गश्चंद्रःस्वगःसूर्यःस्वगःपूषागभस्तिमानित्यभिधानात् विषमेराशौक्रमेराहोरेरतःप्रागानीतलब्धवशात्समेराशौप्रथमा होराचंद्रस्यद्वितीयासूर्यस्यविषमेप्रथमासूर्यस्यद्वितीयेदोरित्यर्थः अथद्रेक्काणाधीशाःद्रेक्काणांकाइतिस्वगृहात्प्रथमपंचनवेश्वराणांद्रेक्काणाःस्युः

होरेसमेङ्गरवगयोर्विषमेरवीहोर्द्रेक्काणकाःप्रथमपंचनवेश्वराणां स्युर्द्वादशांशपतयःस्वगृहाच्छुभानिभानिग्रहाश्चनिजमित्रशुभांशभाजः १५ भजेतभुक्त्यंतरभुक्तियोगैः ॥ ॥

तद्यथायदाभूत्यलब्धंतदाप्रथमोवर्तमानःयदासकंतदाद्वितीयइत्यादि अनेनविधिनाप्रथमोद्रेक्काणोराश्याधिपस्येवद्वितीयस्तस्माद्राशेःपंचमाधिपस्यतृतीयोनवमराश्याधिपस्येति अथद्वादशांशःस्वगृहात्द्वादशांशपतयःस्युःस्वीयलब्धवशात्तद्रेक्काणवत् त्रिंशांशानांस्वामिनएवोक्ताःसंवषडुर्गाधीशाउक्ताःअथेषांशुभत्वमाह शुभानीतिशुभानांसौम्यग्रहारांभा निराशयःशुभानिस्युःयदुर्गस्यराशेरधिपःशुभःसर्वगःशुभःस्यादित्यर्थःनकेवलंराशिःकिंतुग्रहाश्चनिजमित्रशुभांशभाजःशुभःनिजश्चमित्रचशुभश्चतेषामंशोनवांशःतंभजंतिनेतथास्वसुहृच्छुभानांनवांशस्थिताइत्यर्थःवर्गराशेरप्यधि

राम. ४८

पः एवंविधस्तदैववर्गः शुभइति भावः १५ अथ निश्चयादीनां संधिकालमाह उपजातिकाषष्टिगुणान् गुणाग्नीन् एथक्पृथक्
 भुक्त्यन्तरभुक्तियोगैः भजेत्क्रमेण तिथीभयोगांतरनाड्यः स्युः भुक्त्यन्तरं च भुक्तिश्च भुक्तियोगश्च ततश्चा चंद्रार्कयोर्भुक्त्यन्तरभु
 क्तिश्चंद्रस्यैव योगश्चंद्रार्कभुक्तियोगः तद्यथा त्रयस्त्रिंशत्तंषष्ठासंगुण्यत्रिधा संस्थाप्यक्रमेण चंद्रार्कभुक्त्यन्तरेण चंद्रभुक्त्या च
 द्वार्कभुक्तियोगेन च विभज्यति थिनसत्रयोगानां संधिनाड्यः स्युरित्यर्थः तिथिशब्दस्य स्त्रीलिंगेऽपि सत्त्वात्कृदिकारात् डीषिकृतेति
 थोति सिद्धं उक्तं च सिद्धं ते शशितनुविकलाभ्यइति एता एव मध्यगत्या आनीय वक्ष्यति न सत्रयोगेत्यादिना चंद्रार्कयोः संक्रा

एथक्पृथक्षष्टिगुणान् गुणाग्नीन् तिथीभयोगांतरनाड्यद्वंद्वोः पुण्यारवेः पुण्यतमास्त्विमास्युः १६
 कुजादिकानामपि विंवल्लिमाः खषड्गुणाः स्वस्वजवेन भाज्याः ॥ मणकालमाह इंदोरिति इमान्यनेनैव प्रकारेण साधिता

अंतरनाड्यः इंदोः पुण्यारवेस्तु पुण्यतमाः स्युः सतदुक्तं भवति रवेश्चंद्रस्यापि विंवल्लिमाः अतो नयैवरीत्या त्रयस्त्रिंशत्तंषष्ठा
 संगुण्यस्वस्वगत्या विभज्य अंतरकालः स्यात् सचंद्रस्य पुण्यः रवेस्त्विति शशितपुण्यः अयं कालो न सत्रयोगाशयोर्वा अंतराले भवेत्
 संक्रमेण काल इत्यर्थः १६ अथ भौमादीनामपि संक्रमणकालमाह उपजातिका कुजादिकानां भौमादीनामपि प्रागुक्ता विंवल्लि
 माः खषड्गुणाः स्वस्वजवेन स्वस्वगत्या भाज्याः संक्रमणांतराल कालो नाड्यादिको भवेत् अत्र विंक् निमध्या न्येवोक्तानि तेभ्यः
 कृतोयं संक्रमणकालः सोऽपि मध्यो भवेत् तत्स्फुटभुक्तिविं वैः स्फुटः स्यात् तेषां भौमादीनां ग्रहगणितोक्त्या स्फुटभुक्तिभिः स्फुटविं

श्रु

वि. चैश्चस्फुटकालः स्यात् राषां संधिकालादीनामर्धतदंतादुभयत्रेत्यर्थसिद्धं १७ अथक्रत्वादिसंधीन्विबहुः क्रत्वानयनं तावदा
दी. ह उपजातिका एकगृहाधिकस्य एकराशियुक्तस्य सायनांशस्य अयमांश सहितस्य रवेर्यदंशं दंभामसमूहो भवेत् तदा
४९ शिद्ध्यभागेः षष्ठिभिस्तृप्तं भक्तं यल्लब्धं तेव संतादुसंतमारभ्य क्रतवो भवन्ति मृगादिराशिद्ध्यभागादित्युक्त्यामीनादौ वसं
तारंभः अत उक्तं एकगृहाधिकस्येति यावद्भिरंशैरयनं च्युतिः स्यादित्युक्तत्वात् सायनस्येत्युक्तं एवं केचिद्वत्त्वनादीनि सा
यनादीदिच्छन्ति तदभिप्रायेणोदमुक्तं केचित्तु केवलं देव उभयादपि केचित्कालनिर्णयकारादयः १८ अथक्रत्वादीनां संधि

नाडादिकः संक्रमणान्तरालं कालः स्फुटस्तत्स्फुटभुक्तिविंवैः १७ रवेर्भवेदेकगृहाधिकस्य यदंशं
दंखलुसायमस्य यदत्र राशिद्ध्यभागांतृप्तं लब्धं संतादुतवो भवन्ति १८ तत्संध्ययोर्गांगघटीसमाः
स्युद्धि संगुणाश्च द्विषुवायनीयाः ससंधिसंधिः खलुयत्रशेषः शून्यं भवेदेषविशेषपुण्यः ॥ १९ ॥

कालमाह तेषां क्रतूनां संधयः अंगांगघटीसमाः षट्षष्टिघटिका तुल्याः स्युः तदंता रूयस्त्रिंशद्घटिकाः पूर्वपश्चाच्चेत्यर्थः चे
द्विषुवायनीयास्तु द्विंसंगुणाः द्वात्रिंशदधिकशतघटिका इत्यर्थः विषुवं च अयनं च विषुवायने तयोरिमां विषुवायनीयाः वि
षुवं मेघतुलासंक्रमौ अयनं कर्कटमकरसंक्रमौ तत्पूर्वपश्चाच्च षष्टिघटिका इत्यर्थः यत्र कालेशेषः शून्यं भवेत् राशिद्ध्यभाग
तदृमिति क्रियमाणो यदा शून्यं शेषं भवेत् एकस्यानोन्यस्यादिरित्यर्थः ससंधिसंधिर्भवेत् संधेरपिसंधिः संधिसंधिः सषका

राम.
४९

लोविशेषपुण्यः अतिशयितपुण्यः अत्रसंधिसंधिः पुण्योविशेषग्रहणात्संधिकालेसाधारणपुण्यमस्तीति सूचितं १९ अथैषां संधीनां
फलमाह उपजातिकासंधौ निधिनस्रत्रादिसंधिकालेपुरंध्रीस्त्रीशोकंरुतिप्राप्तेति यदिसंधिसंधिस्तदापुरंध्रीवध्यामृतप्रजावाभवे
त् अथैतत्प्रसंगेन मध्यरात्रसंधिकालयोः फलमाह वदंतीति निशीथमध्यंदिनसंधिषु ऊढा विवाहितां क्रतुना विमूढां आर्तव
हितां वात्स्यामुनयो वदंति वत्सस्यापत्यानिवात्स्याः निशीथोर्द्धरात्रः मध्यंदिनस्येति मध्यंदिनं तेषां संधयः न त्वयि मरणं मुक्तं ग्रंथांत
रे मूर्तः कालो निवसति महानिशायां च दिनदलेयस्मात् दशपूर्वं दशपरतस्तस्माद्द्वयं निचयलानीति २० अथ मूलादियो

संधौ पुरंध्रीश्च मेति वंध्यामृतप्रजावायदिसंधिः संधिः वदंति वात्स्या क्रतुना विमूढां निशीथमध्यंदि
नसंधिमूढां २० शूलवैधृतवरीयसांचयत्यंच मेषु च तिथिष्ववांतरे रेवतींद्रफणिभोद्रवंतदप्यागताहि

गसंधीनां विशेषमाह रथोद्धतं शूलश्च वैधृतश्च वरीयांश्च एषां योगानां यत्प्रागागतं अवांतरं ॥ गुणमुत्सृजेत्संधीः २१
यच्च पंचमेति तिथिषु पंचमी दशमी पंचदशीषु यच्च रेवतींद्रफणिभोद्रवंतरे वतीज्येष्ठाश्लेषोद्रवंतदपि आगतां देवांतराहि गुणं सु
धीः उत्सृजेत्यजेत् एतेषां मनादेतत्तुल्यं पूर्वः पश्चाच्चेत्यर्थः एतद्गंडांतसंतं २१ अथ तिथ्यादीनां संधिव्यवहारार्थं मध्या
गत्यानीय पठति वसंततिलका नक्षत्रयोगतिथीनां संधिषु एकानाडिका क्रमेण तिथ्यष्टविंशति पलैः सहिता उभयत्र पू
र्वं पश्चाच्चत्याज्या एकानाडिका पंचदश पलैः सहिता उभयत्र पूर्वं पश्चाच्चत्याज्या एकानाडिका पंचदश पलैः सहिता

वि. चं. नक्षत्रसंधिः अष्टपलैः सहितायोगसंधिः विंशतिपलैः सहितानिथिसंधिरित्यर्थः लग्नसंधिमाह कर्कोलीति कर्कोलिमी अ.
टी. नतनूनो कर्कवृश्चिकमीनलग्नानां संधिषु दिक्पलानि दशपलानि उभयत्रत्याज्यानि एषां अंतात्पूर्वपश्चाच्चेति शेषाणां
५० वृषादेर्लग्नानां विवरेषु संधिषु पंचपंचपलानि उभयत्रत्याज्यानि एष संधिरंशानामपि ज्ञेयः लग्नोपलक्षणात् २२ अथा-
माससंधिमाह उपजातिका अमावास्यातिथिः पार्श्वयोस्तिथिद्वयेन समं सहसार्द्धं साकं समं सहेत्यमरः चतुर्दशी प्रतिपत्सहि-
तेत्यर्थः मांगल्येन उपादधातिनधारयति अत्र हेतुमाह लोकमिति यस्मात्कारणात् तत्र तस्मिन् तिथि त्रये लोकं पृणश्चंद्रमाः

नक्षत्रयोगतिथिसंधिषु नाडिकैकानिथ्यष्टविंशतिपलैः सहितोभयत्र कर्कोलिमीनतनुसंधिषु दिक्प-
लानित्याज्यानि शेषविवरेष्वपि पंचपंच २२ अमातिथिः पार्श्वतिथिद्वयेन समं न मांगल्यमुपादधा-
तिलोकं पृणस्तत्र तिथेः प्रणेता यस्मान्नीयूषवपुर्वपुष्मान् २३

रणयोः कर्तरिशः शित्वा तना लोकस्य पृणे इति मुसू तिथेः प्रणेता प्रवर्तकः यीपूषवपुर्मृतशरीरः वपुष्मान् नृशस्तं वपुर् य-
स्यासौ वपुष्मान्नास्ति चतुर्दश्यादिषु कृष्णपक्षे सवंधि स्य चंद्रस्य अस्तगतत्वादित्यर्थः चंद्रो ह्यमृतकिरणो लोकाप्याय-
कस्तिथिप्रवर्तक इति अन्यैश्चंद्रवाल्पत्वात् द्वितीयानिषिद्धा २३ तन्मतं निषेधयन् किंचिद्विशेषमाह उपजातिका-
अयं चंद्रमा प्रतिपत्समासौ प्रतिपदं ते उदेति च सामीप्ये ससमी प्रतिपदं ते तत्समीपे धेत्यर्थः दृक्कर्मादिसंस्कारवशात्

राम-
५०

सउदितश्चंद्रः कशोपिवर्धिष्णुतयाहेतुनाप्रशस्तः वर्धनशीलोवर्धिष्णुः तस्यभावस्तथायथाशिष्टुर्वर्धमानतयाप्रशस्त
तेतद्वच्चंद्रोपीत्यर्थः अतोस्यबालत्वदोषोनास्तीतिसूचितं तस्यापि विशेषमाह हीयेति द्विर्गता आपोयस्मिन् तद्दी
पं तस्मादन्यद्दीपं हीयांतरं तन्नतिष्ठतीति हीयांतरस्थः देशांतरदृष्ट इत्यर्थः देशांतरदृष्टश्चंद्रस्तावद्विफलः तावत्क
थंयावत्पृथ्वीनयनाध्वनीनोनास्ति पृथ्वी शब्देन तन्नस्याजनालक्ष्यं ते तेषांनयनानि पृथ्वीनयनानि देवामध्वामाग
स्तस्मिन्नलंगच्छतीति पृथ्वीनयनाध्वनीनः अध्वनोयतं वावित्यलंगाम्यर्थे खः आत्मा ध्वानोखेदिति अतः प्रकृतिव्य

उदेतिचांयंप्रतिपत्समाप्तौकशोपिवर्धिष्णुतयाप्रशस्तः हीयांतरस्थोविफलोपितावद्यावन्नपृथ्वी
नयनाध्वनीनः २४ नोजन्ममासतिथिभेषुनचाधिकोनेमासेतिथौचपृथुमंगलमामनंतियज्ये
षुगर्भजमपत्यमुपेतमेतज्येष्ठे महोत्सवभवश्यमियान्नवृद्धिम २५॥

हापृथ्वीनयनाध्वनिर्देनसम
र्थः पृथ्वीनयनमार्गे समइति एतदुक्तं भवति शास्त्रेणादृष्टश्चंद्रो देशांतरदृष्टदलंकापुरेर्कस्ययदोदयः स्फुटदादिना
र्धयमकोटिपूर्यामित्यादिगोलवासनयाप्रसिद्धं अतः स्वदेशभूमिस्थितैर्यावन्नदृष्टस्तावद्विफल इत्यर्थः अत्रा
दिनातु अदर्शनेन दोषइति प्रसिद्धमेव २४ अथजन्ममासादीनां निषेधमाह वसंततिलकाजन्मनिमासतिथिभा
निनेषुजन्ममासिजन्मतिथौजन्मनक्षत्रेवेति पृथुमंगलं चोलोपनयनविवाहदिक्कनो आमनंतिनकथयंति नचअ

वि. टी. ५९
धिकोनेमासे अधिकमासेस्यमासेचेति अधिकोनेति थौचदिनचद्वौदिनस्येवेति ज्येष्ठमासस्यविशेषमाह यज्ज्येष्ठेति यज्ज्येष्ठगर्भज
मपत्यपुत्रः कन्यावातज्ज्येष्ठमासेमहोत्सवंचौलोपनयनविवाहादिकं उपेतं प्राप्तं न दवश्यं च द्विं नर्ह्यात् न प्राप्तं ज्येष्ठायत्यस्य ज्ये
ष्ठमासे मंगलं शुभं नैत्यर्थः २५ अथैषां गुणदोषाणां विवेककर्तुः प्रशंसा माह रथोद्धतं इति यदुक्तं गुणा गुणमयं गुणाश्च अगुणा
श्च गुणा गुणाः तैः प्रचुरं गुणा गुणमयं अतींद्रियदृशो दिव्यद्रष्टारो मुनीश्वराः निरुचिरे निजगदः विदितजन्मतन्मतः सग्नसग्न
धीः देवविन्कीर्तिभागभवति तच्च तन्मतं अस्य तच्छब्दस्य पूर्वण्यच्छब्देनान्वयः जन्मतन्मतं च जन्मतन्मतं ते येनासौ तथा स

इत्यतींद्रियदृशो निरुचिरे यद्गुणा गुणमयं मुनीश्वराः देवविद्विदितजन्मतन्मतः कीर्तिभागभवतिल
ग्नसग्नधीः २६ इति विवाहवृंदावनलग्नषडुर्माध्यायोऽष्टमः ८ ॥ अथ गोधूलिकाध्यायः प्राचीं कु
कुंमचर्चितामिव दिशं मुक्ताफलस्रग्विणीं कौसुभां शुक्लभासिनीमिव दिशं प्राचेनेसीं दर्शयन् ॥ ९ ॥

वैविध्यगुणदोषविचारचतुरोलग्ननिहितैकबुद्धिः कीर्तिमान्भवतीत्यर्थः २६ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवसोमवत्सरात्मज
गणेशदेवज्ञविरचितायां विवाहवृंदावनदीकायां विवाहदीपिकायां लग्नषडुर्गादिषु द्वाधिकारोऽष्टमोऽध्यायः ८ सर्वसर्वलग्ना
नोऽप्युद्दिमभिधायेदानीं गोधूलिकलग्नविशेषशुद्धिरभ्यते तत्र तावत्तस्य कालं दर्शयन् स्वकविताकौशलं दर्शयति शार्दूलविक्री
डिते तावत्पर्यंतं मंगलग्नसुरभीरेणोः कुमार्याः करं पाणिगृह्णतः स्वीकर्तुः पुरुषस्य मंगलं भवति सुरभीणां धेनूनां रेणुः धूलिः

अ.
८

राम.
५९

सुरभीरेणुः अंगेषु लग्नाः संसक्ताः सुरभीरेणवो यस्य सा तथा धेनु धूलिधुसराया इत्यर्थः तावत्कथं यावद्विः सूर्यः संध्याकुरंगी
दशासहकरग्रहं याति कुरंग्यादृगिव दृश्यस्याः सा तथा मृगलोचना संध्येव कुरंगीदृक् संध्याकुरंगीदृक् तथा अत्र संध्यासायं संध्येव तत्र
सुरभीरेणुनां संभवात् किं कुर्वन्सनं कुंकुमचर्चितामिव प्राचीं दिशं प्रति आत्मानं दर्शयन् इवोत्प्रेक्षायां कुंकुमेन चर्चितामंदितां तां दशैरिषि
जान्त्यादिकर्मकत्वं सायंकाले प्राच्यां कुंकुमसदृशः स्वाभाविकः संध्यारागः स कुंकुममिवैत्युत्प्रेक्षा कथं भूतां प्राचीं मुक्ताफलस्र
ग्विणीं मुक्ताफलानां स्रक् मुक्ताफलहारः सोऽस्ति यस्य सा मुक्ताफलस्रग्विणीतां मन्त्रार्थी यो विनिः अर्थान्नक्षत्रमालेव मुक्ताफल
स्रक् कामिव दर्शयन् प्राचेतसीं दिशं मिव प्रचेतसो वरूणस्येयं प्राचेतसीतां प्रतीचीं द्वयथार्थेयथा प्राचीतथा प्राचेतसीमि

यावद्याति करग्रहं सहरविः संध्याकुरंगीदृशा तावन्मंगलमंगलग्नसुरभीरेणोः करंगुह्यतः १ उत्कर्णी
तर्णीकविलोकनवत्सुवस्वात्पीनस्तनोद्धृषितदुर्धरधेनुधूलिः ॥ ९९ ॥ तितेन प्राचीं दिशं प्राचेतसीं च दिशं दर्शयन्नि
तिभावः कथं भूतां प्राचेतसीं कौसुमांशुकमासिनीं कुसुंभ्याः पुष्याणिकुसुंभानि तैरतं कौसुंभं तच्च तदंशुकं च तेन भासते सा दृष्ट्या अर्था
त्संध्यारागस्य कौसुमांशुकमिति यद्वा कौसुमांशुकमिव भासते सा तथा यावत्सायं संध्याकाले सतादृशः संध्यारागः सुरभीरेणव
श्च दृश्यंते तावत्काले करग्रहकर्तुर्मंगलं स्यादिति तात्पर्यार्थः १ अथ गोधूलिकप्रशंसां तदधिकारिणश्चाह वसंततिलकापंच
श्लोकाः उद्धूर्वाकरो ये यान्ते उत्कर्णीः ते च ते तर्णकाश्च तर्णकावत्साः तेषां विलोकनं तेन वलावः शोभमानाः वलांति तावलांत्यः

अ-
८

वि. ८. बलानंगतिविशेषः पीनामां सलास्तनायासां ता पीनस्तनाः उदुत्कर्षणहृषिताः संतुष्टा उदुषिताः हृषेर्निष्ठायां वेदुत्वेदुः स्वेन ध-
टी. ५२. नुं शक्यं तेनाः दुर्धराः उत्कर्षणार्णक विलोकनेन बलावश्रुता बलान्यः पीनस्तना उदुषिताः दुर्धराश्च ता धेनवश्च ता सोधूलय-
स्तास्तथा ताः कर्मगोधूलिकं लग्नं कर्तुं गोप एथ गजनानां सृजत्युत्पादयति ददातीत्यर्थः गवां धूलयस्तत्र भवंत दूषलक्षितका-
लेजातं लग्नं तद्गोधूलिकं गोपाः पशुपालकाः एथ गजाहीनवर्णाः गोपादीनां गोधूलिकलग्ने सविविधधेनवैः भवंतीति भा-
वः अस्य प्राशस्त्यमाह दोषैरितिकथं भूतलग्नं अन्यैर्महद्भिर्दोषैः अनूनं सहितमपि अयं भावः गोधूलिकलग्ने सदा सस-

गोधूलिकं सृजति गोप एथ गजनानां दोषैर्महद्भिर्दोषैः सहितमपि अनूनमन्यैः २ गोधूलिकेऽपि विधुमष्टमष-

ष्टमूर्तिर्यस्मोचयंति तदयं स्वरुचिप्रपंचः ॥ ९९ मः सूर्योऽस्येव अयं महादोषः मदनमूर्तिशयद्रुतुक्तत्वात् एतदन्त्ये-
र्महादोषैरष्टमभौमादिभिः सहितमपि लग्नं शुभं भवेदिति यद्येवं तर्हि केचित्पृष्ठाष्टमचंद्रे सतिलग्नस्य भंगमाहुस्तन्निरस्य-
ति २ ॥ गोधूलिकेऽपि अष्टमषष्टमूर्तिविधुं यत्केचिन्मोचयंति त्याजयंति तत्र स्मात्कारणादयं स्वरुचिप्रपंचः अष्टमं च द-
च अष्टमषष्ठतयोर्मूर्तिर्देहो यस्य सौ तथा अष्टमषष्ठस्थित इत्यर्थः तद्वा कंच जामित्रं न विचिंतयेद्ब्रह्मयुतमित्यादि हित्वा-
चंद्रमसं षडष्टमगते गोधूलिकं शस्यते इति अयं स्वरुचिः स्वस्याभिरुचिः प्रपंचो विस्तारः यद्वा स्वरुच्या कृत्वा प्रपंचो व्या-
मोहनं जनानां तस्मात्कुतः यस्मादिदं गोधूलिकं विवाहधिष्ण्यैः सह पंचांगशुद्धिमयमेव पंचांगशुद्ध्या प्रधानं पंचांग-

१५
५२

शुद्धिमयंगो धूलिके विवाहनसन्नेषु सत्सु पंचांगशुद्धिरेव मुख्यं न त्वन्यत् लग्नशुद्ध्यादिकमिति पंचांगादीनि तिथ्यादीनि प्रसि-
 द्धानि तेषां शुद्धिः स्वाभाविकदोषविरहः यथारोहिण्यादिषु विवाहे हितत्वात् तर्हि विवाहधिष्येयैरिति यौनरुत्तं तन्न सन्नस्य प्राधा-
 न्यात् उक्तधिष्यमधिकृत्य पंचांगशुद्धिर्विलोक्येत्यर्थः सतदग्रे प्रपंचयिष्यामः सतत्कथं यस्मात्कारणादिदंगो धूलिकं सतते नि-
 त्यं अस्तगते सप्तमगते पतंगे सूर्ये सति भवेत् सतादृशे महादोषे गृहीते सति किं त्वन्येषां चंद्रादय इति भावः २ नितेव भष-
 भौमादयोऽपि निराकृताः किंच ३ द्वास्मिन् गो धूलिके अंशे नवांशः स्वभर्त्रा स्वस्वामिना दृष्टयुतो नास्तु लग्नं च स्वभर्त्रा दृष्टयुतमा-

पंचांगशुद्धिमयमेव विवाहधिष्येयैर्यस्मादिदं सततमस्तगते पतंगे ३ नांशे न लग्नमिह दृष्टयुतं स्वभर्त्रा ३
 नाकारसौरतमसामपि संगमंगः किंच द्वाचारभयमेकमिहास्तु किंचिन्नान्नप्रमाणवचनं किमपि श्रुतं

अकारसौरतमसामपि संगमंगः सोऽपि नास्तु एवं सत्येकं चंद्रचारभयं किमस्तु चंद्रस्य चारस्तस्मा-
 द्भयं हित्वा चंद्रमसं षष्ठाष्टमगतमिति सतदेकं कथमस्त्विति अपि तु तदपि नास्तु न त्वन्नागमस्य प्रमाणमिति चेन्न ब्रूह किंचे-
 ति किंच अन्यच्च अत्रास्मिन् चंद्रचारविषये वोयुष्माकं प्रमाणवचनं किमपि न श्रुतं अस्मिन् विषये यद्वाक्यं प्रमाणीकर्तव्यं
 तादृशं महर्षि संमतं वा क्यं नास्तीति भावः ४ तर्हि न किं विलोक्यमिति आह तद्गो धूलिकं शनौ शनिवारे सार्कं कार्यं दृश्ये रवौ
 सतीति चित्रशिरवंदिनः सूनौ गुरुवारे विरविकार्यं विगतोरविर्यस्मिन् न हिरवि अस्तं गते रवे सतीति कस्मात् कुलिकयाम

वि. वृ. ५३. दलोपलंभात् कुलिकश्रयामदलं चतयोरुपलंभः प्राप्तिः शनौ हिरनौ प्रथममुहूर्ते कुलिकः अतः सार्कं गुरौ तु अष्टमयामार्धं अ-
५३. ५३. अतो विरवीति केवलमिदमेव पंचांगमध्ये वारदोषसद्भावात् न त्वन्यदिति एतत् किं तत्राह प्रायेणेति संकरेण जाति संकरेण भ-
वंति ते संकरभुवः ते पांहीनवर्णानां करपीडनं प्रायेण बाहुल्येन अशुभं संपन्नं कुरसणेषु शुभं कृत्यात् ऋक्षं च पक्षश्रव-
क्षपक्षौ अशुभौ चतौ ऋक्षपक्षौ चतौ तथा क्रूरश्चासौ क्षणश्च तथा अशुभं संपन्नं च क्रूरक्षणश्च ते तथा एतदुपलक्षणा-
दृष्टवारयोगादिष्वपि एष्वपि विहीनवर्णानां पाणिपीडनं शुभं किं पुनः पंचांगमुद्भावितीति भावः तथा च शैलकः अंत्या-
नामशुभं संपन्नं इत्यादि ५ यदुक्तं सार्कं मित्यादितत्परिमाणमाह अत्रास्मिन् गोधूलिके यस्मात्कारणादुभयत्र अधीति

सार्कं शनौ विरविचित्रशिरं वडिसूनो तत्केवलं कुलिकयामदलोपलंभात् प्रायेण संकरभुवामशुभं संपन्नं
मया आगपश्चाच्च घटिकादलमिष्टमाहः तत्र स्मात्कारणादं वरमणेः ॥ स क्रूरक्षणेषु शुभं कृत्यं करपीडनं स्यात्
सूर्यस्य अर्धविंशोपिकालो न ग्राह्यः अर्धविंशकाले यस्मिन् स तथा तर्हि तद्वाचकवाक्यानां अधोदिते धीस्ते नि-
शंगत इत्यादीनां गतिमाह कालार्गलेति इयंतपनार्धविंशवेला व्यवस्थितिः कालार्गलानियतये मुनिभिः रचयितव्यं भूवे अ-
रचिणि जंताद्रचतेः कर्मणिलिङि भुवो नु प्रयोगः तपनस्य अर्धविंशतस्य वेला कालः तस्य व्यवस्थिति रवस्थानं काल-
स्य अर्गला तस्या नियतिर्नियमः इयमर्धविंशान्तिका वेला व्यवस्थितिः कालमध्यनियमा यरचिता किंतु तत्पूर्वतः

त्वश्याच्च कालान्तरमस्ति अर्धघटिकात्मवाक्यान्तरदर्शनादिनिभावः तथाचाहुः दिनांतेसूर्यविंवार्यपूर्वपश्चाद्दीदलं कालार्गलेवे
 लायां धान्नोद्वाहायनिर्मितेति अत्रगोधूलिकेपिविधुमष्टमषष्ठेत्यादियदुक्तं ग्रंथे कृतातत्सम्यग्विचारपदवीनाधिरोहति तथाहियदु
 कोत्रहेतुः पंचांगशुद्धिमयमेवविवाधिष्ण्येरित्यादिना तत्रपृच्छतेकेयंपंचांगशुद्धिरितिपंचांगानितिथ्यादीनिप्रसिद्धानि नारद
 सिद्धादिभिः पंचांगशुद्धिविरहदोषस्त्वाद्यः इत्यादिनामहादोषप्रकरणेभिहितानि तेषांशुद्धिर्दोषविरहः दोषोद्धिः प्रकृतिर
 गंतुकश्चेति यस्मिन्कर्मणि यदभिहितं नतिथ्यादिकंतस्मिन्प्राकृतिकोदोषः यथाविवाहेदर्शय्यनित्यातभरण्यादौ आगंतुको
 हाधिजनितः यथातिथौदग्धत्वं नक्षत्रेपापवेधादिकमितिअतः पंचांगानांप्राकृतिकदोषस्यवात्रशुद्धिः नत्वागंतुकदोषावर

अत्रोभयत्रघटिकादलमिष्टमाहुर्ग्राह्यस्तदंवरमणोरपिनार्धविंवः ॥

हः तस्ययोगकरणायोरनभिधानात् अपिचशुद्धिशब्देनआगंतुकदोषविरहेउच्यमानेवारदोषः खार्जूरिकसमांघ्रिभमित्या
 दिनारदादिपठितेषुदोषेषुयौनरुत्तापतिः एकविंशतिपरिगणनाया असंभवश्चतस्मात्पंचांगानाप्राकृतिकदोषविरहस्य
 शुद्धिरितिस्थितं अतएवंविधायापंचांगशुद्धिस्तन्मयमेवगोधूलिकंदत्युक्तंभवतिउतयदीदृशं ब्रूये पंचांगशुद्धिमयमेवविवा
 ह धिष्ण्येरिति वदतोयमाशयः विवाहविहितनक्षत्रेसतिपंचांगानांप्रहादिजनितदोषाभावलक्षणाशुद्धिर्विवक्षिता नद
 पिनयोगकरणयोस्तस्यासंभवात् यथासंभवमितिचेन्नदपिन पंचपदस्यवैयर्थ्यात् अतः शुद्धिशब्देनप्राकृतिकदोषाभावः

वि. ८. स्वीकर्तव्यस्तर्हि यंचांगमुद्दिवाहौः सार्धं शनावित्यादिना कुलिका ध्यामौक्यं त्यज्येते वारदोषादिति चेन्न नारदवसिष्ठा । अ.
दी. ५४ दिभिः पंचांगमुद्दि विरह इत्यादि पठित दोषेषु वारदोषस्य पृथग्ग्रहणात् तर्हि कुलिकं क्रांतिसाम्यं चेत्यागमबलात् कुलिका
ध्यामौक्यं त्यज्येते यद्येवं षष्ठाष्टमचंद्रेण किमपराद्धं सोप्यागमबलात् त्यज्यते नात्र प्रमाणवचनं किमपि श्रुतमपि चेत्तदपि न य
न आगमप्रमाणवाक्यानि संत्येव षष्ठेष्टमे मूर्तिगते च चंद्रेण गोधूलिके मृत्युमुपैतिकन्या कुजेष्टमे मूर्तिगते श्वारस्य नाशः
प्रवदंति गर्गाः धिष्यं क्रूरपुतं न्याज्यमूर्ते षष्ठाष्टमे चंद्रं कुजं रंध्रास्तलग्रगं विनारंध्रं शुभैर्भुक्तं गोधूलं शुभदं भवेदित्यादीनि एता
न्येव बहुसंमतानीति चेत्तदपि न प्रत्याख्येयः याक्षिकोपीह दोष इत्युक्तत्वात् किमुत बहुक्तेः अतः षष्ठाष्टमचंद्रादयो गोधूलिके ।

कालार्गलानियतयेन पनार्धविंशवेलाव्यवस्थितिरियं रचयां वभूव ई इति विवाहचंदावने गोधूलिका
उक्तदोषास्ते पित्याज्या इति सिद्धं ई इति श्रीसकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवसांवत्सरात्मजगणेशदेव ॥ ध्यायोनवमः ॥
न विरचिता यां विवाहचंदावनदीकायां विवाहपिकायां गोधूलिका ध्यायोनवमः ॥ अथ विवाहे मासगोचरे निष्पन्नं शुभं
ख्यायते तत्रादौ सौरचंद्रमासयोर्विचारमाह मंदाक्रांतायस्मात्कारणाच्चैत्रे मासि शुक्लप्रतिपदि तिथौ रवेर्वासे सर्वे र्गगता राम.
गतिभिः रव्यादिग्रहेः मेषादौ स्थितैर्भूभुवः स्वः प्रवृत्तिः आसीत् भूभुवः स्वरित्यव्ययानि क्रमेण लोकत्रयवाचकानि तथा ५४
चोक्तं भूलीकारव्योदशिरोव्यष्टदेशात्तस्मात्सौम्योयं भुवः स्वश्च मेरुः इति अतः पृथिवी सप्तलोकत्रयाधिष्ठिता सप्तलोका

नां प्रवृत्तिः प्रथमनिर्माणं सृष्ट्वा भवक्रं क मलोद्भवेनेतिलंकानगर्यामुदयाच्चभानोरिति चयदुक्तं तत्तयोषमासेमृगमुख
गते मकरादिस्थिते भास्वति भास्करे नासीत् तस्मात्कारणात्परिरागविधौ द्वादशमासश्चाद्रमासः श्रेयान् श्रेष्ठ उक्तः अप
भावः लंकायां स्थितिजगतयोर्मेषादिस्थितिचंद्रार्कयोः किल लोकत्रयस्य युगपत्प्रवृत्तिः तत्र चंद्रार्कयोः समन्तलत्वाच्चा
सादिः स एव मेषगतार्कत्वात्सा सवच्चैत्रमासः तदानीमादिन्यस्यैव होरा अर्तोर्कवारः इत्यादिसर्वेषामकरादिस्थिते क
टनेयेतः सौरवर्षमासादेः प्रवृत्तिः संहिताकारैर्मकरादेरेव स्वीकृता उक्तं च मृगादि राशिद्वयभानुभोगादिति अने श्रृंगराशे

अथ मासगोचरविचाराध्यायः चैत्रे मासि प्रतियदिति शोवासरेर्कस्य सर्वैर्मेषादिस्थैर्गगनगतिभिर्भूम्भु
वः स्वः प्रवृत्तिः एवं यौषेमृगमुखगते भास्वति स्यान्न चासायुक्तः श्रेयान्परिरागविधौ विदुमासोस्ति तस्मात्

रव्य इति ग्रंथकारोक्तिः नैतच्चतुरस्त्रं प्रवृत्तिकाले मेषादिगतार्कत्वात्सौरमासस्यापि प्रवृत्तेः साफलकीर्तनायैव वास्तवं तु मेषा
देरेव ग्रहगणिते प्रसिद्धं तथा चोक्तं दिनं सुराणामयनं यदुत्तरमिन्यादि किंच प्रवृत्तिकाले चांद्रदिनं वर्षादेरपि प्रवृत्तेस्तस्यापि
मुख्यत्वं कथन्नवक्तव्यं तस्मादनया युक्त्या चांद्रमासस्य श्रेष्ठत्वं वक्तुमनुचितं किंतु युक्त्यंतरसंहितागमवत्वात् तदुच्यते न सत्रे
ण युक्तः कालः सास्मिन्योर्णमासीतिसंज्ञायामिति च पाणिनेरनुशासनात्तौषीत्यादिसंज्ञासौरादौ नोपपद्यते तस्माच्चांद्रमास
एव मुख्य इति अतएवाहनारदोपि यस्मिन्मासे यौर्णमासीयेन धिष्येयेन संयुता तन्न सत्राहूयो मासः यौर्णमासीतदाहूया

वि. सं. तत्पक्षौ शुक्लकृष्णारख्यो देवपि त्र्यौ च तावुभाविति अभिधानं च पक्षौ पूर्वोपरौ शुक्लकृष्णो मासस्तु तावुभाविति अतसंवसि
दी. ५५. डांतेषुक्तं मासास्तथाचतिथयस्तु हिनाशमाना तद्वति अतः सौरादौ मासप्रयोगौ गौरावृत्त्या योजनीय इत्यस्माकं सिद्धांतः
तर्हि रवेरवैसारणमुत्तरायणमिति विवाहे सौरमासाः कथमुक्ताः नाषाढप्रभृतिचतुष्टये विवाह इत्यनेन चांद्रमासाग्रंथांत
रे उक्ताः १ अनयोर्विरोधे सति सयुक्तिकं निर्णयं वक्तुं पूर्वपक्षमाह मंदाक्रांता सुंदरीणामुपयामे विवाहे मृगपुजिमकर
गते रवौ पौषोनेष्टः मकरगतार्कस्य शुभत्वपि अशुभपौषयोगात्संनेष्ट इति भावः ननु विपरीतं कुतो न स्यादित्यत्राह आह

नेष्टः पौषो मृगपुजिरवा वा दतश्चेत्प्रवीणैश्चारुश्रौत्रोप्यजसहचरे भास्करे सुंदरीणां मांडव्याद्यैः
स्मृतशुभफलस्यास्य किं नोपयामे मीनोपि स्यादविकृतफलः फाल्गुनस्य प्रसंगात् २ ॥ ॥

तद्वति प्रवीणैः पंडितं मन्यैः मृगपुजिरवौ पौषश्चेदाह नः स्वीकृतः मकरार्कस्य शुभत्वात् तदा चैत्रोपि अजसहचरे नेष्टे
ने भास्करे सति चारु शुभं स्यात् न चैवमस्ति किंच अस्य प्रसिद्धस्य फाल्गुनस्य मांडव्याद्यैः स्मृतशुभफलस्य प्रसंगादो
त् मीनो मीनगतार्कोपि अविकृतफलः किं न स्यात् अपितु अविकृतफलस्यैव विकृतं फलं यस्यासौ तेषां यथावत्
लसवेत्यर्थः शुभस्यापि फाल्गुनस्य योगात् दुष्टोपि मीनो दुष्टफलस्येति भावः न चाप्येवमस्ति एवं सौरप्राधान्यं स्वीकृतं
रनिष्टद्वयं २ एवं सति सिद्धांतमाह उपजाति का यदि फाल्गुने दृष्टो मीनगतार्कस्तदाननिश्चयः चांद्रस्य मुख्यत्वात् सत

अ.
१०

राम.
५५

असंगेन च तवं धेयि निर्णयमाह मेष इति मेषो मेषगता र्कस्तु यदि वैशाखगतस्तदा न निंद्यः मेषे र्के च व्रतं न हीत्युत्तरे शुभ
स्यापि मेषस्य शुभवैशाखयोगाच्छुभत्वमिति भावः प्रकृतमाह मध्याश्रितेति मध्याश्रितौ चैत्रमासगतौ हौमीन मेषग
तार्को वपिवर्जनीयो चैत्रस्य दुष्टत्वात् मीनस्तु स्वरूपतएव शुभः मेषस्तु चैत्रयोगादिति चांद्रस्य मुख्यत्वादिति सर्वत्र
हेतुः इत्यादिवाचांद्रादिवक्षिणां युक्तिरियमेव इत्यादिकमुक्तवतां युक्तिरियमुक्तैवेत्यर्थः ३ यदि हि चैत्रे मुख्यत्वं न
दोषं यत्सौरमाने कथमुक्तमित्याशंकाह शालिनी यदि प्रायोवाहुल्येन सौरमानं विवाहे स्वीकृतं तत्र दाफलेन चैत्र

द्वयो न निंद्यो यदि फाल्गुने स्यादजस्तु वैशाखगतो न निंद्यः मध्याश्रितौ ह्यवपिवर्जनीयावित्यादि
वाचामियमेव मुक्तिः ३ प्रायः सौरमानमिष्टं विवाहे तत्किं चांद्रे मासमाहुः फलेन यस्मात्सम्यक्
तत्फलाप्तिस्तदैको सौरमासः केवलः किंचिदूनः ४॥ ११ मासं किमाहुः शौनकादयः धनमानपरिभ्रष्टा चै
त्रे चानृसमैथुनात्वं सतीत्यादिना यस्मादेतौ सौरचांद्रमासौ विवाहे उक्तौ तस्मात्तदैको तयोः सौरचांद्रमासयोरेकत्वे सति फ
लाप्तिः सम्यक् परिपूर्णा स्यात् केवलः सौरमासः चांद्रावेषया किंचिदूनः चांद्रस्य मुख्यत्वादित्यर्थः ४ एवं सौरचांद्रयोर्व
लावलमुक्ता गोचराष्टकवर्गयोर्वलावलमाह रथोद्धतानि ३ योषितो स्त्रीणां गुरुपतंगयोः गुरुसूर्ययो गोचरे शोभने स
ति गोचरविधिना गुरुवलैरविवले च सतीत्यर्थः करग्रहः शुभकरः स्यात् तदत्यये तस्य गोचरवलस्यात्यये अलाभे स

वि. वं. ति अष्टवर्गविधिनागुरुपतंगवलेसतिमतांतरमाहसूर्यशुद्धिमिति अपरेनृणां पुरुषाणां सूर्यशुद्धिं जगुः ननु गुरुशुद्धिं गोचर
 दी. ५६ विधिना तदलाभे अष्टवर्गविधिनेति उक्तं च प्राक् भानुरप्युपचयेति पुरुषाणां गुरुशुद्धिस्तु व्रतबंधस्य अतो न विवाहे शुद्ध
 दीनां तु व्रतबंधाभावाद् विवाहस्य गुरुशुद्धिः सूर्यशुद्धिश्चेति ५ नन्वत्र गोचरस्य कथं मुख्यत्वं तत्राह जातके अष्टवर्गफल
 मेवास्ति तत्र यच्चंद्राशिफलं तदेव गोचरफलं संहितामुपवितं अतो स्य अष्टवर्गफलस्य परिणयेति मुख्यता किं न स्यात्
 गोचरफलं हेतुकस्माच्चंद्राशौरेव अष्टवर्गफलं त्वष्टराशिभ्यः अतो स्यादधिक्यात् परिणयेपितत्प्राधान्यं कथं न स्यादिति
 योषितां गुरुपतंगगोचरे शोभने शुभकरः करग्रहः अष्टवर्गविधिना तदत्यये सूर्यशुद्धिं अपरेनृणां ज
 गुः ५ अष्टवर्गफलमेव जातके नास्य किं परिणयेपि मुख्यता सत्यमुद्धमजन्मशास्त्रयोरन्यता मुनि
 भिरेव संस्मरे ईश्वरमष्टममरिष्टमिष्टदंससमं शुभमुशंति जन्मनि नेयमुद्धहनरीतिरित्यसावन्नगान
 भावः सतदर्धांगीकारेण परिहरति सत्यमिति जातके अष्टवर्गफलं मुख्यमिति मन्यामहे यरि ॥ रपथोरथोद्धतः ॥
 रायेपि मुख्यतेति न सहामहदति कथं उद्धहनजन्मशास्त्रयोः विवाहशास्त्रजन्मशास्त्रयोरन्यता अन्यत्वं मुनिभिरेव सं
 स्मरे स्मृता विवाहशास्त्रस्य जन्मशास्त्रस्य च भेदो मुनिभिरेव स्मृता इति ई अत्रोदाहरणमाह जन्मनि जन्मकाले अष्टमं
 चूरमरिष्टमशुभमुशंति ससमं शुभं शुभग्रहं दृष्टं शुभप्रदमुशंति कांस्तंति मुभयः द्यमुद्धहनरीतिर्विवाहमार्गे न भवति

अ. १०

राम. ५६

तथाहि जन्मकालेष्टमः क्रूरग्रहो शुभः विवाहेष्टमः जन्मकालेष्टमः शुभग्रहः शुभः विवाहेष्टमः अतो न योः शा
स्त्रयोरन्यथात्वं इति हेतोरत्र विवाहे गोचरपथो गोचरमार्गः रथोद्धतरथैरुद्धतः अतिघृष्टः अस्य मार्गो श्लेषः गोचरमा
र्गः पारंपर्यो गतः स्फुट इत्यर्थः रथोद्धतं इति छंदसोपि नाम सूचितं ७ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवसावन्त
रात्मजगणेशदेवज्ञविरेचितायां विवाहवृंदावनेटीकायां विवाहदीपिकायां मासगोचरविचाराध्यायो दशमः ९०
अथ प्रातिस्विकं भावफलमुक्त्वा योगजमाह शालिनीचक्रस्य प्राचि अर्द्धं पश्चादर्द्धं क्रमेण क्रूरक्रूरैः कृत्वा चक्रमि

इति विवाहवृंदावने मासगोचरविचाराध्यायो दशमः ९० अथ ग्रहयोगाध्यायः चक्रस्यार्धं प्राचि
पश्चात्क्रमेण क्रूरक्रूरैश्चक्रमित्यामनेति अत्रोढायाः सुभ्रुवः स्वैरिणीत्वे भ्राम्यत्युच्चैश्चक्रमवच्चि
तियोगमामनेति मुनयः एतदुक्तं भवति दशमभावभागानारभ्य चतुर्थभावभागपर्यंतं चक्रस्य पूर्वा ॥ नवृत्तिः १
र्द्धं चतुर्थभावभागानारभ्य दशमभावभागपर्यंतं पश्चिमाद्धं तत्र चक्रस्य पूर्वार्धं यदा क्रूरग्रहाः पश्चिमार्धे सौम्यास्तदा
चक्रं नाम योगः स्यादिति अस्य फलमाह अत्रेति अत्रयोगोऽुढायाः परिणीतायाः सुभ्रुवः सुष्ठु भ्रुवौ यस्याः सा सुभ्रूः त
स्यायोषितश्च नवृत्तिः मनोवृत्तिः स्वैरिणीत्वे यौ श्रुत्य विषये चक्रवदुच्चैर्भ्रांयति चतुर्थे स्वैरिणीप्रोक्ता पंचमेव ध
की स्मृतेति स्मृतिः चतुर्थे चतुर्थे पुरुषोपभोगे यौ श्रुत्य विषये तस्या मनोवृत्तिरिति तत्रां चक्रवद्भूमतीत्यर्थः अयं

वि. वृ.
टी.
५७

सर्वग्रहकृतो योगः द्रुतविलंबितानि तनुर्लघुनिमीलनमष्टमं तत्र गतैः क्रमेण शुभाशुभैः लग्नस्थैः शुभैरष्टमस्थैः पापग्रहे
रित्यर्थः अयं ध्वज इति योगः इहास्मिन्योगे कृतो हहनावधूः सगुणलाभवती भवती कृतमुद्धनयस्याः सा तथा गुणैः सहव
र्तमानः सगुणः सचासौ लाभश्च सोऽस्यास्तीति सगुणलाभवती पुनः कथं भूतादंगितैः स्वच्छित्तैः होवभावादिभिः प्रियमनोयमनो
मुखविभ्रमाप्रियस्य भर्तुर्मनः प्रियमनः तस्य यमनमाकर्षणं तत्रोन्मुखः विभ्रमो विलासो यस्य सा तथा विभ्रमो भ्रांतिस्तत्र येति
विश्वः २ अखिलानि चतानि केन्द्राणि च तेषां स स्वायस्तेन थाट च चतुर्ध्वपिकेन्द्रेषु गतैः खलखेचरैः पापग्रहैः वापि नीमयोगो भा

अ.
२१

तनुनिमीलनगैश्च शुभाशुभैर्ध्वज इतीह कृतो हहनावधूः सगुणलाभवती भवती गतैः प्रियमनोयमनो
मुखविभ्रमा २ अखिलकेन्द्रसखैः खलखेचरैर्भवति वापि रिहायितपुंस्क रा युवतिरुद्भितकांतगृहा

वति इहास्मिन्योगे अर्पितपुंस्करा अर्पितो दत्तः पुंसेवराय करोय यासा ॥ गृहे जनयितुः कुरुते कुरुते स्ववान् ३ ॥
परिणीनेत्यर्थः युवतिः स्त्री उद्भितकांतगृहा सती उद्भितं त्यक्तं कांतगृहं भर्तुर्गृहं यया सा तथा जतयितुः पितुर्गृहे कुरुते स्ववान्
कुरुते कुत्सितानि रुतानि कुरुतानि कुशब्दाः तेषामुत्सवा आनंदाः ३ गगनं दशमं तोयं चतुर्थं तपो नवमं तेषु यथा तथं स्थितैः शुभग्र
हैः शंखसंज्ञयोगे भृगुमुनिर्गदति असौ योगः अशममुखं स्वलयति प्रंतिव धाति निराकरोतीत्यर्थः केन परिणयेन कासां ययोरुह
च सुखां ययोरुहं कमलं न हृच्च सुर्या सांतास्तथा तासां स्त्रीणां कथं भूतानां धनयशोनयशोभितनुश्रियां धनं च यशश्च नयश्च तैः शो

राम.
५७

भतेसाधनयशोनयशोभिनी तनोर्वपुषः श्रीः कांतिः तनुश्रीर्धनादिशोभिनी तनुश्रीर्यासांतास्तथा ४ वसंततिलका एकादशे
 कुजरवीसपत्नेशत्रौषष्टेरविजः शनिः विजैधनेविधुः तपसिनवमेशेषनभश्चराः कुजरविशनिचंद्रव्यतिरिक्ताश्रेत्सुः तदा
 श्रीवत्सोनामयोगाः सष्ययोगः रूपेणारिक्तारूपरिक्तासौंदर्यहीना तामपि स्त्रियं सुखयतिकथं भूनासौ भाग्येति सौ भाग्यस्य
 भोगः तस्य भरोभारः तस्य भंगिः रचनानयांतरंगितानितरंगा जाताः येषु नानितरंगितानितानि अंगानियस्याः सा तथा ५ शालि
 नीमूर्तीलग्ने सौम्याः स्वांत्यराश्योर्हिनीयद्वादशयोर्यथा तथा असौम्याः पापाः कार्मुकनामयोगंकुर्युः अस्मिन् योगे परिणीता कन्य

गगनतोयतयस्सुभैर्भृगुर्गदतिशंखमशंसवलयत्यसौ धनयशोनयशोभितनुश्रियां परिपादेन प
 योरुहचक्षुषां ४ एकादशे कुजरवीरविजः सपत्नेविजैविधुस्तपसि शेषनभश्चराश्चेत् श्रीवत्सर
 षसुखयत्यपिरूपरिक्तासौ भाग्यभोगभरभंगितरंगिता गौ ५ सौम्यामूर्ती स्वांत्यराश्योरसौम्याः कुर्युर्योगं
 कार्मुकंकन्यकास्मिन् हत्वाकांतं कांतवेषाविषाद्यैर्वेश्यारामं रं रमीति स्वरत्या ६ ॥ १९ कांकांतवेषासतीवे
 श्यारामं रं रमीति अतिशयेन रमतइति रं रमीतियदोलुकवेष्याः रमयंतीति वेश्यारामः वेश्योपभोगीतमप्येषा अतिशयेन र
 मयतीति कयास्वरत्यानि जोपभोगकौशलेन किं कृत्वा विषाद्यैः विषशस्त्रोद्धधनादिभिः कांतं भर्तारहत्वा ६ सूनौ पंचमेषु
 ऋः दुश्चिक्तेतृतीये सांगिराः सगुरुः गौररश्मिश्चंद्रस्तदांगनाभ्युद्गमश्चेत्स्यात् अंगनाया अभ्युद्गमोभ्युदयः विवाहइति

वि. वं.
टी.
५८
ध

यावत् यद्वा अंगनाभ्युद्गमः कन्यासूतदायं आनंदो नामयोगः तेनयोगेन सुंदरी सांद्र सौख्या सांद्र निविडं सौख्यं यस्याः
सातथावंशयोः पितृभर्तृवंशयोरा नंदं विस्तृणाति विस्तारयति शिजंतर्भावः ७ पुष्पिताग्राणि ३ व्ययोद्वा दशरिपुः षष्ठं
हिवुकं चतुर्थं सषुवक्रो भौमः शुक्रः प्रसिद्धः द्युमणिसुतः शनिः सभिः क्रमशः स्थितैः सषकुठारो नामयोगः स्यात् इहा
स्मिन्कुठारे योगे परिणीता विटपटले भंडसमूह विहरति क्रीडते कथं भूता संहतो मारितः स्ववंशो यया सातथा पटव
स्त्रांचले लेखितः अभिसारो यस्याः सातथा असंशमनिसारिणीत्यर्थः कान्तार्थिनी नुयायाति संकेतं साभिसारिकेति

सूतो शुक्रः सागिरागौररश्मिर्दुश्चिक्वे स्यादंगनाभ्युद्गमश्चेत् आनंदो यं सुंदरी सांद्र सौख्या तेना नंदं वं
शयोर्विस्तृणाति ७ व्यय रिपु हिवुकेषु वक्रशुक्रद्युमणिसुतैः क्रमशः कुठारसषः इह विहरति संह
तस्ववंशा विटपटले पटले खिताभिसारा ८ रविकविरविजेंदुभिः क्रमेण व्ययधनषणिनधनेषु कूर्म

अभिधानात् यद्वा अभिचारेति पाठः अभिचारो व्यभिचारो तत्पाठे व्यभिचारिणीत्यर्थः ८ रविः सूर्यः कविः शु
क्रः रविजः शनिरिदुश्चंद्रः सभिर्ग्रहैः व्ययोद्वा दशं धनं द्वितीयं षष्ठं षष्ठं निधनमष्टमं सषु यथाक्रमं स्थितैः सषः कूर्मो
नामयोगः इहास्मिन्योगे विहितः कृतः करग्रहो यस्याः सातथा परेः शतानि गृहाणि भ्रमति शतेभ्यः पराणि परः शता
नि पारस्करादित्वात्सुट् यद्वा परः शब्दो निपातइति भोजराजः शतेभ्योधिकानीत्यर्थः कया हेतुभूतया भुजिष्य

नयादोषत्वेन भुजिष्यायाभावो भुजिष्यता त्वतलोगुणवचनस्येति पुंवद्भावः नियोज्य किं करिष्य भुजिष्य परिचारका इत्यमरः ६
भवः स कादशं परिभवः षष्ठं विक्रमस्तु नीयं रुभिः स्थानैः शुमणिः सूर्यः मही सुतो भौमः सूर्यस्यापत्यं सौरिः शनिः तैर्यथाक्रमं सनाथै
र्युक्तः कृत्वा दलैर्दुर्ध्वं चंद्रो नामयोगः परिणमति परियाकं प्राप्नोति किं करिष्यन् रं दु मुख्याश्चंद्रवदनायाः स्त्रियः कुलयुगलोद्ध
ति धूर्यतां विधास्यन् करिष्यन् कुलयुगलेपित् कुलं भर्तु कुलं चेति तस्योद्धतिरुद्धरणं भुरं वहतीत्यर्थः औपकुंद सिकं १० व्य

इह विहित करग्रहा गृहाणि भ्रमति भुजिष्यतया परः शतानि ९ भवयं परिभव विक्रमैः क्रमेण शुम
णि मही सुत सौरिभिः सनाथैः परिणमति दलैर्दुर्ध्वं मुख्याः कुलयुगलोद्धति धूर्यतां विधास्यन् १०
व्ययनिधनतनूषु मंदचंद्रा रुणकिरणैर्मुसले जगु मुनी द्राः इह वृष्णि कुलांत के कुमारी कुलमारी नच

यो हादशनिधनमष्टमंतनुर्लग्नं स्त्रियां मूर्तिस्तनूस्तनुरित्यमरः तेषु यथाक्रमं मंदः शनिः चंद्रः प्रसिद्धः ११
द्रुः अरुणकिरणः सूर्यः तैः स्थितैः कृत्वा मुसले तेनामयोगं मुनी द्रा जगुः इह स्मिन् वृष्णि कुलांत के योगेः वृष्णा यो यद्वाः तेषां
कुलं तस्यांतकं संहारकं मुशसमित्यर्थः क्रीडद्विर्यादवैः शां वजठरे यदेषु ते मुसले तेन मुसलेन यादवा विनष्टा इति भागवत
तादौ प्रसिद्धे अस्मिन् मुसले योगे कुमारी कुलनाशिनी भवति नच कापिकार्यं सिद्धिर्भवति केवल कुलनाशिन्येवेत्यर्थः
॥ ११ पुष्यिताग्रं तनुर्लग्नं नवनवमं भवस कादशं तेषु गतैः यथाक्रमं बुधः प्रसिद्धः विबुधार्चितो गुरुः पंगुः शनिः रुभिः

वि. वं.
टी.
५९

कृत्यागजोनामयोगः स्यात् इहस्मिन्योगेयुवतिः स्त्री अहंकृताहंकारं प्राप्ता सती कृतानिष्पादिताश्च ते अर्थाश्च तान्वितर
तिददति वा इत्यथ वायुवतिः देवतदेवतत्परा स्यात् देवतानि च देवं च देवतदेवानि तेषु तत्परा देवार्चनरता भाग्यरता चेत्य
र्थः भाग्यवती नित्यावत १२ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्य श्रीकेशवदेवसुतगणेशविरचितायां विवाहवृंदावनदी
कायां विवाहदीपिकायां ग्रहयोगाध्याय सकादशः ११ पूर्वमरिपराक्रमेत्यादिना साधारण्येन ग्रहफलान्युक्तानि अ
धुना प्रतिस्थानेनानि सविशेषाण्याह तत्रादौ लग्नस्थग्रहाणां फलानि शिखरिणीमूर्तेर्लग्नस्थितो जीवः मृगदशं स्त्रि

अ.
११

तनुनवभवगैः क्रमेण योगोबुधविवुधार्चितपंगुभिर्गजः स्यात् इहयुवतिरहंकृताकृतार्थान्वितरति
देवतदेवतत्परा वा १२ इति विवाहवृंदावनेग्रहयोगाध्याय सकादशः ११ अथ ग्रहाणां भावकुंड
लिकाध्यायः चिरं जीवां जीवः कविरविरत्नानंगसुभगां शशांकोर्वीपुत्रौ यमयुवति पार्श्वप्रणयिनी

यंचिरं जीवां सृजति चिरं जीवतीति चिरं जीवा चिरमित्यव्ययं विभक्तिप्रतिरूपकं कविः शुक्रः अविरत्नानंगसुभगां सृज
ति अविरलो निचिदुश्चासौ अनंगश्च अनंगो मदनेन सुभगासौ भाग्यवती शशांकश्च उर्वीपुत्रौ भौमस्तौ यमयुवति
पार्श्वप्रणयिनी सृजतः यमस्य युवतिः तस्याः पार्श्वसामीप्यं तत्र प्रणयः प्रीतिरस्ति अस्याः सा तथा तां यमलोकं
क्षिणीमित्यर्थः बुधो भर्तुः भक्तां सृजति शनिरपि अशीला दुष्टशीलां नयीमूर्तिः सूर्यः शिखरिणिः शस्त्रप्रसिद्धते

राम.
५९

आदिर्येषां तानि शिखि शस्त्रादीनि तेभ्यो निधनं यस्याः सा तथा तां १ अथ धनभावस्य दृष्ट्वो वृत्तं धने द्वितीयभावे स्थि-
ताः सितसितांशु जीवेंदुजाः नितान्तधनिनीं जनयन्ति सितः शुक्रः सितांशुश्चंद्रः जीवो गुरुः इंदु जो बुधः नितान्तः धनं
तदस्य स्याः सा तथा धरानंदनो भौमः रुजादहनदस्युभिर्विधुरितां जनयन्ति रुजारोगः टायं चैव हलतानामिति टाप-
दहनोऽपि र्दस्य वश्चिराः सर्पादयो वा विधुरा वियुक्तो भार्जु हीना न स्या भावो विधुरता वै धन्यं पुंस्त्वं पूर्ववत् अर्का-
त्मजः शनिः सुतेषु पुत्रेष्वपि विषये मितं पंचां मलिनमूर्तिं जनयति मितं पचतीति मितं पचा कृषणामितं न खि शखि

बुधो भर्तुर्भक्तां मृगदृशमशीलां शनिरपि त्रयीमूर्ति मूर्तेः स जति शिखि शस्त्रादिनिधने १ नितान्तं
तधनिनीं धने सितसितांशु जीवेंदुजारुजादहनदस्युभिर्विधुरितां धरानंदनः स्युः तेऽप्यपि मि-
तं पंचां मलिनमूर्तिं मर्कात्मजः स्त्रियं सहजदुर्भगां जनयति युतीनां पतिः २ ॥ त्वान्मुम् मलिना

मूर्तिर्यस्याः सा तथा युतीनां पतिः सूर्यः सहजदुर्भगां जनयति सहजातं सहजं स्वाभाविकं दुर्भगं अदैवं यस्याः सा तथा
यद्वा सहजसोदरविषये दुर्भगो यस्याः सा तथा २ अथ तृतीयस्य द्रुतविलंबितं सहजेतृतीयभावे द्रुतशनीरविश-
नीवधूं संधनां धनं सहितं कुरुतः सचिवः शक्रसचिवो बृहस्पतिः तनुधनो करोति तनुकुरुं धनं यस्याः सा तथा श-
शीचंद्रः सुभगां सुषुभगां भोग्यं यस्याः सा तथा कुजसोमजौ भौमबुधौ सुकृतिनी कुरुतः सुकृतं पुण्यं तदस्य स्याः सा

वि. चं.
दी.
६०

तथादेवरि पूषनीः शुक्राः देवरिदेवरेनयति प्रापयति देवरगामिनीत्यर्थः देवानोरिपवोदेत्याः तानुपनयते सौदेवरिपूषनीः
दैत्यगुरुः देव इति क्रकारात् समौ तु देवदेवरावित्यभिधानात् ३ अथ चतुर्थस्य प्रहर्षिणी सुखे चतुर्थभावे रविः दारि
द्र्यसृजति अवनी सुतो भौमः वरांगव्याघाते वरांगशिरः तस्य व्याघातो भंगः गुरुभृगुजैदुजाः प्रभुत्वं सृजति गुरु
र्वहस्यतिः भृगुजः शुक्रः दंदुजो बुधः प्रभुत्वं स्वामित्वं अब्रह्मद्रमाः वाल्ये वालत्वे प्रियवियुतिं भर्तुं वियोगं शनिः
स्तनो भः शून्यत्वं स्तनयोरंभः स्तनो भः स्तन्यदुग्धं तस्य शून्यत्वं अभावे सृजनिकासां सुवासिनीनां पांठांगमानां चि

अ.
१२

दूनशनी सहजे सधना वधूतनुधना सचिवः सुभगां शशी सुकृतिनीं कुरुतः कुजसोमजौ न
यति देवरि देवरि पूषनिः ३ दारिद्र्यं रविरवनी सुतो वरांगव्याघातं गुरुभृगुजैदुजाः प्रभुत्वं वाल्ये
भुः प्रियवियुतिं शनिं स्तनो भः शून्यत्वं सृजति सुखे सुवासिनीनां ४ सत्युत्रामसुरसुरेज्यसोमपु ३
नारिरविरसुत प्रजां द्विजैद्रः शोकार्तामवनि सुतः सुतस्थरेनिः संताने सतत रुजै सृजेत्कुमारीं

रंहीतु सुवासिनीत्यमरः ४ अथ पंचमस्य प्रहर्षिणी असुराश्च सुगश्च असुरसुराः तेषामिज्यो शुक्रगुरुसोमपुत्रो बुधः
सतेषु तत्स्थाः पंचमभावस्थिताः कुमरीं सत्युत्रां सृजेयुः कुर्युः रविः पुत्रारिं सृजेत् पुत्राणामरिः पुत्रघातिनी द्विजैद्र
श्चंद्रो सुत प्रजां सुतेभ्यो न्या असुतासां प्रजायस्याः सा तथा कन्या प्रसूः अवनि सुतो भौमः शोकार्तां शोकेन क्रतायी

राम.
६०

द्वितां रोनिः दूनस्यापत्यं रोनिः संज्ञाने संतति विषये सतत रुजं सतते नित्यं रुकुरोगो यस्य सा तथा तां सृजेत् ५ अथ
ष्टेष्ट्यो वृत्तं वैरिगः षष्ठभावगः विधुः चारुभुवां चारुवोभुवोयासां ताः तासां स्त्रीणां निधने व्यनक्ति प्रकटयति दहा
नीत्यर्थः इंदुजो बुधः परभयं शत्रुभयं भानुमानुमानुवोरश्मयः संत्यस्या सौ तथा सूर्यः जयं कुजो भौमः कुशलं स
मश्रुकां द्वेतीत्यर्कभूः शनिर्विगतवैरतां विगतं वैरयस्याः सा विगतवैरातस्या भावो विगतवैरता प्राग्वत्पुस्त
उशनाशुक्रः सहचरेण मेवांसमं साद्वैरिपुत्वं शत्रुत्वं सहचरतीति सहचरः वचसां पतिर्वृद्धस्यतिः भर्तारं अजा

विधुर्निधनमिंदुजः परभयं जयं भानुमान्कुजः कुशलमर्कभूर्विगतवैरतां वैरगः रिपुत्वमुशनासहं
सहचरेण चारुभुवा व्यनक्ति वचसां पतिः पतिमजातशत्रुश्रुतिं ई बुधो वेध्यामिंदुः प रिचितसं
पत्नीपरिभवांगलहर्भापंगुः परनरतां दानवगुरुः अवीरामस्तेको गुरुरमरसे बाव्यसनिनीं विवा

तशत्रुश्रुतिं व्यनक्ति शत्रूणां श्रुतिः श्रवणं अजाताशत्रुश्रुतिं हे माहेयः स्त्रियमतिरजस्कां जनयति ७ ॥
यस्या सौ तथा शत्रुरिति श्रवणमपि नास्तीत्यर्थः ई अथ सप्तमेशिस्वरिणी विवाहे विवाहकाले अस्ते सप्तमभावे स्थि
तो बुधः स्त्रिये वेध्यां जनयति इंदुश्चंद्रः परिचितसपत्नीपरिभवः सपत्न्याः संवेधीपरिभवः पराभवः सपत्नीपरिभवः
परिचितः परिरुद्धः सपत्नीपरिभवो यस्य सा तथा पंगुः शनिः गलहर्भा गलंतश्चरंतः गर्भयस्याः सा तथा दान

वि. चं. वगुरुः शुक्रः परनरतां परपुरुषगामिनीं अर्कः सूर्यः अवीरां नास्ति वीरो भर्ता यस्याः सा तथा गुरुः अमरसेवा व्यसनिनीं अम-
 टी. रसेवायां व्यसनं विद्यते यस्याः सा तथा माहेयो भौमः अतिरजस्कां जनयति अतिशयितं रजो यस्याः सा तथा प्रदरव्याधियुक्ता।
 ६१ मित्यर्थः ७ अथाष्टमे मालिनी मृत्युवेषमनि अष्टमभावे सितसितकिरणे ज्याः दुहिणगृहमुखीनास्तीणां मरणाय भवन्ति
 सितशुक्रः सितकिरणश्चंद्रः इज्योगुरुः दुहिणो ब्रह्मा तस्य गृहं पद्मं तद्गुरुमुख्यां सा तस्मिन् सूर्यसौरी रविशनी अन-
 वरतसुखायुः संपदे भवतः सुखं च आयुश्च संपच्च सुखायुः संपत् दृष्टे कर्तव्यं क्रीवत्वं च अनवरतमखंडं तंच तत्सु।

सितसितकिरणे ज्यामृत्युवेषमन्यनवरतसुखायुः संपदे सूर्यसौरी भवति पतिशरीरदोहकद्रोहिणे यो दुहि-
 णगृहमुखीनां यस्मिन् सोरिजन्मा ८ शशिसुतगुरुशुक्राः सांद्रसौभाग्यलीलां सरलहसितकांतस्वांतके।

स्वायुः संपत्तसौरोहिण्या अपत्यं रोहिणे यो बुधः पतिशरीरदोहकतस्यात् पत्युः शरीरंतस्य दोहः अयं ॥ लिंकुमारीं ॥
 घातः तं करोतीति तथा सोणिजन्मा भौमः यस्मिन् व्याधये भवेत् ८ अथ नवमे मालिनी तपसि नवमभावेशशिसुतगुरुशु-
 क्राः कुमारी सांद्रसौभाग्यलीलां सरलहसितकांतस्वांतके लिंकुर्वेति शशिसुतो बुधः गुरुशुक्रौ प्रसिद्धौ सांद्रं निविडं च त-
 त्सौभाग्यं च तस्य लीला यस्याः सा तथा सरलं कजुतच्च तद्द्विसितं च तत्तथा कांतस्य भर्तुः स्वांतमनः कांतस्वांतं सरलहरिते
 न कांतस्वांतके लिः क्रीडा यस्य संवंधेन सा तथा रविः सुतवक्राः कैतवा कांतशीलां कुर्वन्ति रविः सूर्यः रविसुतः शनिः

वक्रोभौमः कैतवं कपटं तेन आक्रान्ते युक्तं शीलं यस्याः सा तथा तु हि न रश्मिश्चंद्रः स्त्री सवित्रीं करोति सूते सा सवित्री स्त्रीणां
सवित्री कन्या प्रसूः ९ अथ दशमे मालिनी व्योम्नि दशमभावे शनिः कन्यकां अनियमशौचां रचयति करोति नियमेन रहितं शौ
चं पस्याः सा तथा शुचित्वहीना मित्यर्थः विधुश्चंद्रः अन्यकार्यैः परकर्मभिः अतिविधुरांगीं रचयति अतिशयितं विधुराणि विक
लानि अंगानि यस्य सा तथा वक्रोभौमः शाकिनी डाकिनी सुदृदेवता विशेषः शाकिनी वशाकिनी मांसभक्षिकेत्यर्थः रविः सूर्य
उग्रां अशीलां कोविदो बुधः कर्मणस्तं कर्मणं सुतकर्म विशेषः तज्ज्ञानातीति तथा आर्यश्चक्रौ गुरुश्चक्रौ अविकृतसुक

रविरविसुतवक्राः कैतवाक्रान्तशीलांतपसितुहि न रश्मिः स्त्री सवित्रीं करोति ९ शनिरनियमशौचां कन्यकां
मन्यकार्ये विधुरति विधुरांगीं शाकिनीं व्योम्नि वक्रः रचयति रविरुग्रां कोविदः कर्मणस्तं मविकृत सुकृतश्री
मालिनी मार्यश्चक्रौ १० सकादशे दशशतां शुमुखाः सुखानिरत्नां वरद्विणभोगभरोन्मुखानि ॥ ६ ॥

त श्रीमालिनीं रचयतः सुकृतं च श्रीश्च सुकृतश्रियौ पुण्यलक्ष्यौ अविकृते पूर्णे च ते सुकृतश्रियौ च तांभ्यां मालते शोभते
सा तथा अत्र मालिनी ति छंदसोपि नाम सूचितं १० वसंततिलकादीर्घाद्दृग्लोचनयासां तास्तासां स्त्रीणां पाणिग्र
हे सकादशे स्थाने दशशतां शुमुखा दशशतानि अंशवः किरणायस्यासौ तथा समुखमादिर्येषां ते सूर्यादयो ग्रहेन्द्राः
रत्नावरद्विणभोगभरोन्मुखानि सुखानि दत्तानि रत्नानि च अंचराणि च द्रविणं च तेषां भोगः तस्याभरोभारः तस्मादुन्मु

वि. वं खानिउदितानि अथश्लोकावशेषेति अत्रैवग्रहाणांभावफलेषुबलप्राशस्त्यमाह सर्वेपीति सर्वेपिग्रहाअवल- अ.
टी- स्थानादिवलहीनाः संतः सर्वभवनेषुलग्नादिसर्वभावेष्वपिकिचिच्छुभमशुभंवा नंदद्युः अर्थोदेतत्फलमुक्तंतत्स १२
६२ वलानामेवेति ११ अथव्ययेरुच्चिराचरंतं व्ययेद्वादशेस्थिताः शुभाः बुध गुरुशुक्राः स्त्रियं सद्ययकर्षितां रचयंतिकु
र्वेति संश्रयासौव्ययश्च तेन कर्षितां कुशत्वं प्राप्तां शनिः सुरारुचिं सुरायां रुचिर्यस्याः सा तथादुष्टाविधायं स्यात्तां विधु
श्चंद्रः दुर्विधां विधानं विधादुर्विधां दुष्टकर्मकुजोभौमः अदक्षिणावयवरुजं अदक्षिणाश्चासाववयवश्च तस्यरुग्ना

पाणिग्रहेददति दीर्घदृशां गृहेद्वाः सर्वेपि सर्वभवनेष्ववलानां किंचित् ११ व्यये शुभाः सद्ययकर्षितां
शनिः सुरारुचिं रचयति दुर्विधां विधुश्च अदक्षिणावयवरुजं कुजो रविर्विरूपयत्यतिरुच्चिरामपि
स्त्रियं १२ इति मुनिजनमतमतनुवितकं प्रतिग्रहचरखेचरोद्यदुदकं परि विगणय्य विशेषमशेषं

गोयस्याः सा तथाचामांगव्याधितां रविरतिरुच्चिरा अति सुंदरामपि स्त्रियं ॥ फलमिदमशेषमनुज्ञितरेखं १३

विरूपयति विरूपां करोति रुचिरेति छंदसोपि नाम १२ अथैषां भावफलानां प्राशस्त्यमाह इत्यनंतरोक्तं इदं
लग्नादिभावस्थितग्रहाणां फलमशेषं समस्तमनुज्ञितरेखं भवेत् न उद्दिता अनुज्ञितारेखा येन तत्रेया अत्यक्तमर्या
दं यथावद्भवतीत्यर्थः कथं भूतं मुनिजनमतं मुनिजनानां समतं अननुः एथुः वितर्कयस्यतत्रेया यद्यप्युक्तानां र्थमे

राम.
६२

बह्वृश्यते तथापि ग्रहवलादिविचारवशाद्बह्वितर्कमित्यर्थः पुनः कथं भूतं प्रतिगृहेति गृहं गृहं प्रति प्रतिगृहं प्रति
 गृहं चरति ते प्रतिगृहचराः ते च ते खचराश्च तेभ्य उदेति उज्ज्वतीति प्रतिगृहचरखेचरोद्यने स उदकः उत्तरकाली
 न शुभाशुभफलं यस्मिन् ततथा किं कृत्वा अशेषपरिविगणाय प्रागुक्तं समस्तं विशेषवलावलरूपं विचार्य
 न्यर्थः ९१ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवसांवत्सरात्मजगणेशविरचितायां विवाहवृंदावनटीकायां
 विवाहदीपिकायां ग्रहाणां भावकुंडलिकाध्यायोद्वादशः ९२ ॥ अथोक्तभावफलानां व्यवहारार्थमुपसंहा

इति विवाहवृंदावने ग्रहाणां भावकुंडलिकाध्यायोद्वादशः ९२ अहग्रहयोगादिवलावलाध्यायः
 षट्त्रयांशेष्वशुभाः शुभाय निधनं द्यूनां त्यवर्ज्य परे न्यायार्थेषु शशीमृतौ शनि रवीभगाय तत्रा परे

रादिकं तथान्यदं पि शुभाशुभयोगादिकं वलादिकं च निरूपयन् ग्रहवलाध्यायमारभ्यते तत्रादौ भावफलोप
 संहारादि शार्दूलविक्रीडितं षट्षष्टं त्रयस्तृतीये आयं सकादशं सष्वशुभाः पापग्रहाः शुभाय भवंति शेषे
 ष्वशुभाय निधनं मष्टमद्युनं सप्तमे अंत्यं द्वादशं सप्तानि वर्जयित्वा न्येषु नवसुस्थानेषु परे सौम्यग्रहावुधगुरुशु
 क्राः शुभाय भवंति शेषेषु निधनद्यूनां त्येषु अशुभाय शशीचंद्रः न्यायार्थेषु तृतीये कादशद्वितीयेषु शुभाय भ
 वेत् शेषेष्वशुभाय तत्राष्टमे सर्वेषां विशेषमाह मृताविति मृतौ अष्टमेशनि रवीशुभाय भवतः न त्वशुभाय अ

वि. चं. नरवेरुपलक्षणाद्वाहुरप्यष्टमसुभः तत्स्वरूपांतरं वेत्तु श्चराह फलस्य रवेरतिदेशोक्तेः तन्नाष्टमे स्थाने परेन्ये चंद्रभौमवधग। अ.
टी. रुमुक्ताभंगाय भवन्तिलग्नभंगकत्तरि इत्यर्थः अन्यानपिलग्नभंगानाह कूरद्युनेति शशितनूकूरद्युनवृत्तान्विते भंगाय भव १३
६३ तः द्युनवृत्तमावृत्तं ययोस्ते द्युनवृत्ते द्युनवृत्ते अन्विते च द्युनवृत्तान्विते कूरगाद्युनवृत्तान्विते ते तथा चंद्रस्य लग्नस्य वा सप्तमं
कूरगाक्रांतं भवेत् यद्वा चंद्रो लग्नं वा कूरगान्वितं भवेत् तदा लग्नभंगः स्यादित्यर्थः अंसे सप्तमेलगनाद्वा चंद्राद्वा सितज्ञौ शुक्रवधौ
वासोपि भंगाय लग्ने विधुश्चंद्रः भंगाय हि विषये सोमसिताधिपाः भंगायस्यः सोमश्चंद्रः सितः शुक्रः अधिपाः स्वामिनः लग्ना

कूरद्युनवृत्तान्वितेशशितनू असे सितज्ञौ विधुर्लग्ने सोमसिताधिपा हि सितः सेंदुर्विनष्टो प्रापः १॥

अतूर्यकायकेन्द्रगः सुहृत्स्वसौम्यवर्गयुक् सुहृच्छुभेक्षितः शुभः शशीमयूरवमांसलः २॥ ६॥

शद्रेष्काणानां अत्र षष्ठं लग्नादेव न तु चंद्रात् सोमग्रहणान् सितः शुक्रः सेंदुः सचंद्रः भंगाय शुक्रयुक्तं चंद्र इत्यर्थः अंश
योनवांशाधीशो विनष्टो स्तंगतो भंगाय स्यात् १ अथ सप्तमदशमचंद्रस्य विशेषमाह प्रमाणां कानुर्यं चतुर्थं कायो लग्नं ता
भ्यामन्यानि अतूर्यकायानि तानि च तानि केन्द्राणि च तन्नगतः सप्तमदशमग्र इत्यर्थः शशी शुभः स्यात् कथं भूतः सुहृदित्यादि राम.
सुहृच्चरवश्च सौम्यश्च तेषां वर्गः तेन पुनर्कीर्तितथा सुहृद्दुर्गगः स्ववर्गगः सौम्यवर्गगो वेत्यर्थः सुहृच्छुभश्च ताभ्यामीहि ६३
तः सुहृद्दृष्टः शुभदृष्टश्चेति बहुमांसमस्त्यसौमांसलः सिध्नादिभ्यश्चेति मन्वर्था योलः मयूरवैः किरणैर्मांसलः रश्मि

भिः पुष्ट इत्यर्थः सप्तमदशमोपचंद्रसंवधिः शुभः स्यादिति भावः अत्रापि अकायकोणकेंद्रे निपाठः तत्र अकायकोणकेंद्रेणि
चतुर्थसप्तमदशमनवमपंचमानि तथा च शौनकः त्रिकोणसप्तमांशव्ययोपगोविलग्नतोहि मद्युतिः शुभर्षगः शुभेक्षितश्च
शोभन इति अत्र व्ययस्थोपि गृहीतः सनुनारदेन महादोषेषु पाठितोः तोसौ ग्रंथकृता न्यक्तः २ अथ शुभयोगानाह मास्तिनीतव
पात इति प्रत्येकं संवध्यते शशितनयोवधः सितः शुक्रस्ताभ्यामनुगताभ्यां क्रमेण नंदभद्रौ योगौ स्तुः बुधेन लग्नगतेन नंदः शुक्रे
ण भद्र इति उभाभ्यां लग्नगताभ्यां जय इति योगः जीवे गुरो तनुयाते जीव इति योगः असुरसुराणां गुरु शुक्रगुरुताभ्यां वनया

शशितनयसिताभ्यां नंदभद्रावुभाभ्यां जय इति तनुयाते जीव इत्येष जीवे असुरसुरगुरुभ्यां स्या
वरो ज्ञेयश्च शुक्रैर्विजय इति विशुक्रं ते च जीमूतमाहुः ३ इति शुभफलयोगाः सप्तसप्तर्षिमुखैर्मूर्ध्निभिर्भि

ताभ्यां स्यावर इति योगः ज्ञेयश्च शुक्रैः बुधगुरुशुक्रैस्तनुयाते विजय इति योगः तमेव योगं विष्णुर्हि तास्ते जन्मयात्रा स्वपिस्युः
शुक्रवर्जितं बुधगुरुभ्यां लग्नगताभ्यामित्यर्थः जीमूतं नाम योगमाहुर्मनयः ३ अथैवां फलमाह मास्तिनी इति सप्तशुभफलयोगाः
सप्तर्षिमुखैर्मूर्ध्नि द्वैर्भिहितास्ते योगाः जन्मयात्रा स्वपिस्युः न केवलं विवाहे किंतु जन्मकाले यात्राकाले च शुभफलदा इत्यर्थः त
त्किं शुभफलं इत्याह भजतीति सभिर्योगैर्युवतिः भूयसी मंतिनी त्वं भजति भूयस्य सी मंतिनी तस्याभावस्तथा नारी सी मंतिनी व
धूरित्यमरः राजपत्नी भवतीत्ययमर्थः अस्मिन् शुभफले ग्रहयुतिवलयोगादुत्तरार्धे स्यात् ग्रहाणां युतियोगः तत्र बलयोगः

वि. सं.
टी.
६४

सबलत्वं तस्मात् उत्तरं च अधरं च उत्तराधरे तयोर्भावः उत्तराधर्ये योगकर्तृग्राहाणां बलवशाच्च भूफलस्याधिकं न्यूनत्वं
च कल्प्यमिति भावः ४ अथाशुभयोगानाह गालिनीतनोर्गृहं तनुगृहं तेन युनक्तीति तनुगृहं युक् तस्मिन् लग्नगतेन
त्यर्थः सतत्प्रत्येकं संबध्यते दिनकररुधिराभ्यां लग्नगताभ्यां क्रमेण व्यालपातालवक्रौ योगौ स्तः रविणालग्नगतेन
व्यालो भौमेन पातालवत्क्रदतिरविपुत्रेशनौ लग्नगते स्यदतिरयोगः संहिके ये राहौ लग्नगते मस्कमिति योगः केतौ लग्नग
ते अंतक इति योगः सर्वपंचतेषु योगेषु पंचकजासीनारीशोकव्यसननिधनताभिः तथैतेषां दत्तरिरूपं निधनताभिरिति करणं

अ.
९३

भजतियुवतिरेभिर्भूयसीमंतिनीत्वं ग्रहयुतिबलयोगादुत्तराधर्यमस्मिन् ४ दिनकररुधिराभ्यां व्यालपाता
लवत्क्रौ स्यदतिरविपुत्रे संहिके ये तमस्कं तनुगृहयुजिके तावंतकस्तेषु शोकव्यसननिधनताभिस्तप्य

यद्वा कर्मणिरूपं तदनिधनताभिरिति कर्त्ता सतत्प्रत्येकं फलं ५ अथान्यदृष्टयोगद्वयमाह मा ॥ तेषु पंचकजासी
लिनीतनुर्लग्नं तु हिनमरीचिश्चंद्रः तयोर्लग्नचंद्रयोः चरगृहगतयोश्च रेराशिस्थितयोः आधारे सप्तमी अंगनाखेटः
शुक्रः तस्य दृष्टौ सत्यां चरराशिस्थौ लग्नचंद्रौ शुक्रेण दृष्टावित्यर्थः चेद्यापि नो गृहा अविदिशि स्थिताः संतो वलिनः
स्युः तदा कुमार्याः कांतयुग्मं भर्तृद्वयं स्यात् सतदुक्तं भवति जातके प्राच्यादिषु जीवबुधावित्यादिना दिग्बलाभ्यां सैल
गं प्राच्यां भवति चतुर्थमुदीच्यां सप्तमं प्रतीच्यां दशमं दक्षिणां इति शिष्टान्येष्टौ तन्मध्यवर्तिषु चेतस्सु विरिषु भ

राम.
६४

र्थ २

वंति कौणगतादिग्विदिगित्युच्यते तस्या अन्या अविदिक सादि गोच प्राच्यादि कान्तस्य स्थिताः यायिनो ग्रहाः लग्ने चतुर्थे
 सममेदशमे चेत्यर्थः यानुंशीलं येषां ते यायिनः स्थानुंशीलं येषां ते स्थापिनस्तस्य च पौराः उभयविलक्षण आक्रंदः तेव
 राहेणोक्ताः रविराक्रंदो मध्ये पौरः पूर्वे परे स्थितो यायी पौरा बुधगुरु रविजानित्यंशीतां पुराक्रंदः केतुर्जराहस्य
 कायापिन इति अयं योगः शौनकेन स्पष्टमुक्तः लग्ने द्वाचराशे केन्द्रस्था यायिनो यदा चलिनः योषिद्वहसं दृष्ट्वा पति
 द्वयंगच्छते नारीति अथ द्वितीयं योगमाह युग्मद्वन्द्वितियुग्मे समराशौ स्थिते द्वौ चंद्रे अशुभदशपापदृष्टिस्पृष्टेने

तनुतुहिनमरी च्योरंगनाखेददृष्टौ चरग्रहगतयोः स्यात्कांतयुग्मं कुमार्याः अविदिशि चालितं श्रेयायि
 नो युग्मद्वन्द्वं च शुभदशमुपेतं कन्यका त्वन्यकाम्या ई नरः प्रियो नीरजलोचनां प्रहृष्टकान्तिवी

प्राप्ते पापग्रहदृष्टे इत्यर्थः तदा कन्यका अन्यकाम्या स्यात् काम्यतेतत्काम्यं अन्यस्य नृजलं दृष्ट्वाः सा तथा परपुरुषकांशि
 गीत्यर्थः तथा च शौनकः क्रूरग्रहसंहृष्टे समर्प गेशशिनि भजति पतिमन्य स्त्रीणामन्यत्र गते सौम्ये दृष्टे शुभं भवतीति ई अ
 थग्रहविशेषेण फलवशात्फलांतराण्याह उपजातिका नरग्रहैः पुरुषग्रहैः उत्कटकान्तिवीर्यैः कान्तिश्च वीर्यं च उत्कटकां
 तिवीर्ये येषां ते तथा अनिशयितप्रकाशैरतिवलेभिः च तदानीरजलोचनां स्त्रीणां नरो भर्ता प्रियः स्यात् नारीनभोगैः स्त्री
 ग्रहैर्वलशालिभिः चलेन शालंते शोभंते तवलशालिनः तदानीरजलोचनां चित्रहरा प्रिया स्यात्कैः स्वभोगैः निजभोगकौशलैः

वि. वृ. पुरुषस्य नारी प्रियास्यादित्यर्थः वधुसूर्यसुतो न संसृकारख्यो शशिशुक्रौ युवती नरश्च शोषा इति स्त्री प्रवृद्धित्वे सति नारी न भो
 टी. गैरिति बहुत्वकथमुपपद्यते उच्यते शौनकीयेऽपि ग्रहैरिति बहुत्वमस्ति अतोऽस्य पूज्यार्थेनादित्यादिगतिश्चिन्त्या किंच ७
 ६५ वैताल्यं संघट्टग्यासाताः सुदृशः तासां स्त्रीणां पतिः अस्तपतिः स समाधीशः स्यात् विरोचनः सूर्यः श्वशुरः मदग्रहः शुक्रस्तस्य
 श्वशुरस्य प्रमदोऽस्त्रीश्वशुरित्यर्थः अमीपत्यादयः स्वचराः अवलानिर्वलाः बलिनः सबलाः चर्माः सुदृशां स्त्रीणां तेषु पत्यादि
 श्वशुभं शुभं दिशंति ददति किंच ८ वैताल्यं करग्रहे पाणिग्रहसमये शशिसूर्यसुताः चैतिसुतैः चंद्रशनिभौ मैः यथात

नारि नृणां चित्रहरास्वभोगैर्नारी न भोगैर्वलशालिभिस्तु ७ यतिरस्तपतिर्विरोचनः ८ शशिरस्तपम
 दामदग्रहः अवला बलिनो दिशंत्यमी सुदृशां तेष्वं शुभं शुभे क्रमात् ८ शशिसूर्यसुतः चैतिसुतैः
 ररिनी चास्तगतैः करग्रहे अपितन्वधिपेन तप्यते निरपत्या नियतं नितं विनी ९ ॥ ॥

थावस्थितैररिनी चास्तगतैः नैः श्वरिः शत्रुग्रहं नीचग्रहं अस्तमस्तमयः तत्र गतैः अपिः समुच्चये तन्वधिपेनापि अरि
 नीचास्तगतेन एवं योगे नितं विनी स्त्री निरपत्या अयत्परहिता सती नियतं निश्चितं तप्यते तापं प्राप्नोति अत्र सप्तमं
 भवने निर्वले सतीति प्रक्षेपकं तथा च शौनकः लग्नपत्नौ रिपुं भवने नीचे वारविसुतारजनी करैः बलरहिते च दूने
 स्त्रीणां न भवंत्यपत्यानि अथ शास्त्रविरुद्धं किंचिल्लोके स्ति न दुपहसति ९ उपजाति कान्तीयस्य कवेः शुक्रस्य

रेखा शुभाय भवेत् लग्नस्य ग्रहवलावलोकने गणनार्थं प्रतिग्रहमेकैकारेखा क्रियत इति ज्योतिर्विदां संप्रदायः न च तृतीयः शु-
 क्रः शुभ इति कृत्वा रेखा क्रियत इत्येकारेति न भस्यो दशमस्यो भौमः लग्नं न भनक्ति लग्न भंग कर्तुं न भवेदित्यन्यारीति न
 द्वद्वये द्वौ द्वौ सौरिः शनिरपिलग्नं भन कीति तृतीयारीति इयं रीतिः पट्ट निर्जने शुक्रतस्या जागर्ति तरां इयं रीतिः सर्वथा
 निर्मूलालोकेषु कस्मादेतोर्जाता अतिप्रसिद्धा स्तीति अस्यानकुत्रापि मूलदृश्यत इत्यर्थः कु तो जाता कु तस्या अतिशयि-
 ता जागर्तीति जागर्ति तरां आख्याता तत्र य् आमृचत दं न मध्यं १० अथ जामित्रदोषस्य भंगमाह त्रैतोलीयं उश-

कवेस्तृतीयस्य शुभाय रेखा लग्नं न भस्यो न भनक्ति भौमः तद्वद्वये सौरिरपीति रीतिर्जनैः जागर्ति त-
 रां कुतस्त्या १० उशना गुरुर्दु नंदनः शशिजामित्रगपापतापहृत् नवपंचमकेंद्रमिभ्रं प्रणयीषु ६

नाशुक्रः गुरुर्वहस्यतिः इंदु नंदनो बुधः अयमेकोपि शशिजामित्रगपापतापहृत् स्यात् ॥ दशाविधुं स्पृशन्
 जामित्रं तत्र गच्छतीति तथा सचा सौपापश्च तस्य तापः अशुभं तं हरतीति तथा चंद्रात्सप्तमपापस्य दोषहर्ता भवती-
 त्यर्थः कथं भूतः नवपंचमेति नवपंचानां पूरणेन नवपंचमेते च केंद्राणि च नवपंचमकेंद्रं तच्च जामित्रं भूतं प्रणयोस्त्य-
 स्यात् सौ तथा नवपंचमकेंद्रगतः स जामित्रगुरुर्दु नंदन इत्यर्थः अपि च पुष्टदशाविधुं स्पृशन् पूर्णदृष्ट्या चंद्रपश्यन्ति-
 त्यर्थः अत्र केंद्रसप्तमाविरहितं ज्ञेयं अशुभत्वात् तथा चोक्तं हरिजदिवसं चंद्रात्सप्तमकूरदोषस्य कृदमरपूज्यः

वि. नं. सोमपुत्रः सितो वा उदयहिवुक् धर्मो मपुत्रा जयस्यो यदि च सकलदृष्ट्या लोके ये च्छेत्तु रश्मिमिति ११ तत्र परिपूर्णं
 दो. ६६ जामित्रदोषे अभंगत्वमाह वैतालीयं यदि हि हिमरश्मि नवांशकाच्च दृश्यते तत्र नवांशकात् त्वलोखेटः शरसायकांशके
 पंचपंचाशत्तमेन नवमांशे भवति अयमुपसर्गद्वयः दोषाद्वयः निविडेः परिपूर्णं अयमन्यगुरौर्नहन्यते चेज्जामि
 न्नगोपिपायः यदि षड्भांशे भवति तदा यं दोषः केनापि गुणेन न भज्यत इत्यर्थः १२ अथैकांशगानां विचारगम्यत्वम
 स्तोत्याह वैतालीयं केपिकेचनशरीरधारिणः संपूर्णा प्रत्यक्षदृश्यमाना ये स्युः किं वत् शिखिदः

अ.
१३

हिमरश्मि नवांशकात् त्वलोयदिखेटः शरसायकांशके अयमन्यगुरौर्नहन्यते निविडेः अयमुपस
 र्गद्वयः १२ मोघाः शिखिदग्धवीजवद्योगाः केपिशरीरधारिणः दृढगूढफलोदयाः परंपर्याकी

ग्धवीजवत् शिखिनावन्धिनादग्धं यद्दीजंत हन् यथा वह्निदग्धं बीजं प्रत्यक्षसंपूर्णं ॥ एतद्गुणशराशिवत् १३ ॥

वयवमपि कार्यसमं न भवेत्तद्वत् केचिद्योगाः संपूर्णाः प्रत्यक्षदृश्यमाना अपि मोघाः स्युरित्यर्थः निर्वलानां ग्रहाणां संपूर्णा अ
 पियोगाः मोघाः स्युरिति भावः परे केचन योगाः दृढगूढफलोदयाः संतः दृढगूढः आकुलः फलोदयः फलप्राप्तये चातेत
 या किं वत् पर्याकीर्णो हुताशराशिवत् पर्याकीर्णः आकुलश्चासौ हुताशराशिवत् हन् यथा पर्याकुलो वह्निः
 प्रत्यक्षमदृश्यमानोऽपि स्वकार्यसमो स्येव तथा केचन योगा अपीत्यर्थः सवलानां ग्रहाणां अत्ययोगोपि परिपूर्णफल

राम.
६६

स्यात्तदन्त्यर्थः १३ एवंविधविचारवतोदैवज्ञस्य जगत्सु पूज्यत्वं स्यादित्याह वेतालीयं सदैववित्सतां विदुषां भवतंसतां
प्राप्नोति भवतंसः कर्णपूरः तस्य भावस्तथा सतामपि वंच्यः किमु नान्येषामिति सकः यदित्युक्तप्रकारेण प्रतिकूलक्रा
रकग्रह भावांशनिवेशदृष्टिभिः कृत्वा तन्वादिफलेषु दत्तदृक् प्रतिकूलदुष्टं कुर्वन्ति ते प्रतिकूलकारकाः ते च ते यो हा
श्र्वाभावो अंशाश्च प्रतिकूलकारकग्रह भावांशास्तेषां निवेशः स्थानं तत्र दृष्टयः ताभिः तन्वादीनां फलानि तेषु दत्ता
दृग्येन सतथा दुष्टकारकायेग्रहाभावाश्च अंशाश्च तेषां यानि स्थानानि तेषु दृष्टिं दत्वा तन्वादिफलेषु च दृष्टिद

इतियः प्रतिकूलकारकग्रह भावांशनिवेशदृष्टिभिः तन्वादिफलेषु दत्तदृक् स प्राप्नोत्यवतंसतां
सतां १४ इति विवाहचंदावनेग्रहयोगादिवलावलाध्यायस्त्रयोदशः १३ अथ मिश्राध्यायः उल्लि
ख्य सामुद्रिकलक्षणानिवरः कुमारीं वृणुयान्निमित्तैः एवं कुमारीवरसम्पदको न हो कधारनिरधा
त्वा तद्वलावलं विचार्य यदादिष्टं तदन्यथानस्यादिति कृत्वा सदैववित्सतां वांच्यः स्यादित्यर्थः १४ इति श्री ॥ रिधीरेः १
सकलागमाचार्यवर्य श्रीकेशवसांतत्सरात्मजगणेशविरचितायां विवाहचंदावनदीकायां विवाह दीपिकायां ग्रहयो
गादिवलावलाध्यायस्त्रयोदशः १३ अथ स्त्रीसंयोगः सामुद्रिकलक्षणपूर्वकौ मिश्राध्याय आरभ्यते तेनादौ तन्कारणा
माह उपजातिकावरः कुमारीं वृणुयात् कैनिमित्तैः यल्लिंगिवालकेत्यादिना वक्ष्यमाणैः किं कृत्वा सामुद्रिकलक्षणा

वि. चं निजस्त्रिरव्यप्रकटीकृत्यसमुद्रेण प्रणीतानि सामुद्रिकाणि तानि लक्षणानि सामुद्रिकलक्षणानि सामुद्रिकानि स्त्रीपुंसयोः शुभा-
 टी. शुभलक्षणानां मुख्यप्रवर्तकः समुद्रस्य यथाश्च्यकरणस्य पाणिनिः छंदसश्च्यविंगलः अतस्तानि सामुद्रिकलक्षणानि तु च्य-
 ६७ ते कुभीयैः सामुद्रिकलक्षणैः प्रश्नकाले निमित्तादिभिश्च शुभं ज्ञात्वा तां वरयेदित्यर्थः सर्वं वरमपि कुमारी वरयेत् वरस्यापि शु-
 भं ज्ञात्वा तं वरं कुमारी वृणुयादित्यर्थः एवं चेन्न हि प्रागुक्तेन फलसंदर्भेण किमित्याशंकायामाह उदकं इति हि यस्मान्कारणा-
 ददकः उत्तरकालीनं फलं धीरेर्गर्गादिभिरेकधा सकप्रकारं अरं निश्चितं न निरधारितं निर्धारितं भावि फलमनेनैव प्रका-
 रैराज्ञेयमिति न निश्चितमिति भावः १ तदेव सप्रपंचमाह इदं वज्रा सर्वं स्वप्नादिक फलाद्या फलमार्गः विविधो

स्वप्ने निमित्तं शकुनाः स्वकर्मशरीरमांगंतुकमद्भुतानि दोषाभिचारग्रहचारकालकाम्यानि चैवं विवि-
 नेकप्रकारेस्ति स्वप्ने निद्राविशेषजं ज्ञानं ननु स्यान्निद्राशयनं स्वापः स्वप्नः संवेश इत्यभिधाने ॥ ५ ॥ फलाध्या २
 निद्रास्वप्नयोर्भेदोस्ति सत्यं तथाप्येवंतरविशेषाद्देहोत्पन्नं वचनं गहनं वत् तथा हि जागृतिस्वप्नसुषुप्तिरुरीया इत्यव-
 स्था चतुष्टयं योगशास्त्रे प्रसिद्धं तत्र जगतः प्रसिद्धा मनसो निरिन्द्रियप्रदेशावस्थानं निद्रासाहिधा स्वप्नः सुषु-
 प्तिरित्यत्र दुष्टांतः करणजं ज्ञानमस्ति सा स्वप्न इत्युच्यते यन्न तु सतन्नास्ति सा सुषुप्तिः सतन्निवृत्तं सर्वजनानुभव-
 सिद्धं तिसृभ्योऽपि लक्षणासा नुरीया सा च योगिनामेव स्वप्नावस्थायां तद्भूतं ज्ञानमपि स्वप्नशब्देनोपचर्यते यथा

श्रीमद्भागवते स्वप्नोनिद्रानुगोयथेति नैषधकाव्येपिनशानिशिखप्रगतंदर्शनमिति अतस्तल्लक्षणमाहुर्नैयायि
काः योगजधर्मो ननु गृहीतस्य मनसो निरिन्द्रियप्रदेशावस्थानं निद्रा तत्र दुष्टांतःकरणजं ज्ञानं स्वप्न इति सच मन्त्रस्व
प्नशब्देन निद्राविशेषजं ज्ञानमुच्यते तस्मात्फलादेशः अयमेकौ मार्गः निमित्तानि सुतदुर्वचैनादीनि शकुनाः पूर्ण
कुंभादयः स्य कर्मनिजानां कर्मविधाकः शरीरं सामुद्रिकलक्षणादि आगंतुकं भविष्यत्सूचकं जातकादि मनु
तानि उत्पानाः दिव्यभौमांतरिक्षाः दोषावातपित्तश्लेष्मादयः स्वाभिविकाः शरीरस्थानेषामभिचारः प्रचारः स्वरविधा
नादिग्रहचारागोचरवक्रमार्गास्तौ दयादयः कालसंबन्धरमासलग्नादिः काम्यकांक्षितं ऐहिकं पुरुषचैष्टादिन

प्राक्कर्मवीजं सलिलानलोर्वी संस्कारवत्कर्मविधीयमानं शोषाय पोषाय च तस्य तस्मात्सदा सदा चा
थाच शौनकः मिथिकरणा र्हे निशाकरविलग्नपरिकल्पनामयं गर्गः पाणिग्रहणेषु फलं वदंति ॥ रवेतां नहानिः ३
यवनावसिष्ठश्च ग्रहराशिगोचरभवं जातकविहितं च देवलः प्राह शकुनरुतज्ञाः शकुनैर्निमित्तकुशंलानि मित्रैश्च क
र्मसमुत्पन्नान्ये कुलदेशस्त्रीस्वभावमपरे तु दृष्टव्यं न्ये मुनयः कालविशेषादिशेषफलमिति एवं स्वप्नादिः फलमार्गो नाना
विधोऽस्ति अतो वरवध्वौः सामुद्रिकलक्षणास्वस्थारिष्टादिकमप्यस्माभिरप्युच्यत इति भावः तथा चाहुः जातकनिमित्त
तश्च शुद्धां शुभलक्षणास्थितां कुलोद्भूतां वरेण्यं सुतदौख्या र्थीयवीयसीं कन्यकामिति यवीयसीं न्यूना वयसां प्रमाणाणां तश्च

वे. दं. एवंफलमार्गेष्वनेकेषु सत्सु तत्समाधानमाह उच्यते जातिका सन्त्यागे वव्याख्यात प्रार्य पूर्व जन्म नियतं यार्जितं सदसत्कर्म त
टी. प्राक्कर्म न्युच्यते तदेव देवं यदेहिकं कर्म तत्प्रयत्नः पौरुषं चोच्यते यत्प्राक्कर्म तस्य शोषाय स्यापयोषापयुष्ये च अधुना
वि. धीयमानं क्रियमाणं कर्म भवतीत्यन्वयः किं तत् वीजं सलिलानलो वी संस्कारवत् सलिलं जलमनलो ग्निः उर्वी भू
मिः आसां संस्कारः तद्वत्तथा सद्बीजं सद्भिः सलिलादिसंस्कारैः संस्कृतं सदुदेति वर्धते च अन्यथा सीयते तद्वत्स प्राक्कर्म
सहिकेन सत्प्रयत्नेन वर्धते अन्यथा सीयते इति तस्मात्कारणान्सदाचारवतां श्रुतिस्मृत्यादिषु यः विहितः सदाचारस्त
द्धतां पुरुषाणां सदा कदाचिदपि न हानिः स्यात् अशुभमपि कर्म फलं सत्प्रयत्नेन निवार्य तद्व्याधिकं प्रपंचितं प्राक् त

फलेद्यदि प्राक्तनमेव तत्किं कृष्याद्युपायेषु परः प्रयत्नः श्रुतिः स्मृतिश्चापि नृणां निषेधविध्यात्मके

स्मान्त्वप्रनिमित्तशकुनसामुद्रिकलक्षणद्वयोपि प्रयत्नलक्षणा आवश्यं विलोकनी ॥ कर्मणि किं निषयणा ४॥
यादिसिद्धं सत्तदस्माभिः सप्रपंचं प्रथममेव निरूपितं अथ केचित्प्राक्कर्मैव फलनीति मन्यमानास्तन्मतं निरस्यति
विपरीतारव्यानकी प्राग्भवं प्राक्तनं कर्म यदि प्राक्तनं कर्मैव फलेत् न तु प्रयत्ने सदा कृषिवाणिज्यादिषु पायेषु आगम
प्रकारेषु परः प्रयत्नः किं कथमेतेषु कृष्यादिषु प्रयत्नः कर्तव्यः यदवश्यं भावितव्यं न कृत्वा सर्वजनेन कृष्यादि
पुनः प्रवर्तितव्यं सच प्रवर्तते अतः प्रत्यस् विरुद्धं तदित्यर्थः न केवलं प्रत्यस् विरुद्धं किंच आगमविरुद्धमपीति

त्याह श्रुतिरिति नृणां निषेधविध्यात्मको निषेधविधिरूपे कर्मणि श्रुतिः स्मृतिश्च किं निषण्णाकथं प्रवृत्ता आत्मानं सत
 तंगोपायेत्यादि श्रुतिः नृक्षमारेहेन्नकूपमवेक्षेत न वाहुभ्यां न दीं तरेन्न संशयमभ्यापद्येतेत्यादि आश्रयायनादिकल्या
 नां श्रीकामः पुष्टिकामो वाग्रहयज्ञं समोचरेदित्यादि याज्ञवल्कादि स्मृतीनां चिकित्सादिशास्त्रस्य च वैयर्थ्यप्रसंगः
 स्यादित्यर्थः सतदपि सप्रब्रंचं प्रथममेव निरूपितं अतो यदुक्तं तत्सम्यक् अथ प्रकृते तत्र तावत्स्वस्थारिण्य
 ह श्लोकसप्तकेन ४ उपजातिका अमुं वरं न वृणीरन्नित्युत्तरेण सर्वत्र संबंधः अमुं कथं विधौः कथां कलं

कथायां विधौ न ध्रुवमृक्षमालामालोकयेद्यो न च मातृचक्रं खंडं पदं यस्य च कर्दमादौ कफश्च
 तौ मज्जति चोचुं वी ५ उरः पुरः शुष्यति यस्य चाद्रं न मांति निस्त्रौ गुलयश्च वक्त्रे ॥ ॥

कं न आलोकयेन्न च ध्रुवं न क्षत्रमालां न क्षत्रमंडलं न च मातृचक्रमालोकयेत्मातृसंज्ञाः ताराविशेषास्तारा चक्रं
 मंडलं यस्य च कर्दमादौ खंडं पदं भवति कर्दमधूलिप्रभृतिषु क्षिप्तपदस्य प्रतिरूपं खंडं भवतीत्यर्थः यस्य कफः
 श्लेष्मा उदके च्युतः निक्ष्युतः स न अं वुचुं वी मज्जति अं वुचुं वी नीत्युचुं वी जलमा कृष्य वुडनीत्यर्थः ५ यस्य
 च उरः उरस्थल उदकं च दनादिना आद्रं क्रिन्न सद न्यस्माच्छरीरस्थानात् पुरः पूर्वमेव शुष्यति शुष्कं भव
 तियस्य च वक्त्रे मुखे के निष्त्रौ गुणौ विहाय मध्यमास्ति स्त्रौ गुलयः परस्परकुक्षि संलग्नाः न मांति न समां वि

वि. ८. शंतिअपिः वार्थेयस्यवाउदकेनस्नानस्यमूर्धनिमस्तकेधूमवल्लीधूमशिरवास्यात् यस्यवामूर्धनिफलधान्यादि
 ६९ नारिक्तमुखः रिक्तचंचुः स्वगोः पक्षी निलीयते निविशति ईयश्चागुल्यादिनाग्रा कीर्णं कर्णः आचूतकर्णरंधः स
 न अंतर्वर्तिनस्वाभाविकं घोषनश्रुणुयात् योवासुभुक्तोपि अतिशयितं भुक्तोपि धृतिं न सिन्धने अतिभुक्तः सन्नपि
 नृसिन्धनप्राप्नोतीत्यर्थः यश्च सुश्रीरप्यकस्मात्सुतरं निश्रीर्भवति यश्च निश्रीरप्यकस्मात्सुतरासुश्रीर्भवति अपिः ।

स्नानस्यमूर्धन्यपि धूमवल्ली निलीयते रिक्तमुखः स्वगोवा ई ना कीर्णं कर्णः श्रुणुयाच्च घोषो नोवासुभुक्तो
 पि धृतिं न धत्ते निश्रीरकस्मात्सुतरांच सुश्रीः कृशः स्थवीयानपि योप्यकस्मात् अर्ता वज्रकुं वहुचा
 न्यहेतो रतीतसात्म्यः सदसत्प्रवृत्तौ अप्यंगुलिक्रान्तविलोचनांतोनमेचकं ज्वाद्रकमीक्षतेयः ८॥

वार्थेनिर्गताश्रीः शोभायस्यासौ तथा यश्च कृशोप्यकस्मात्स्थवीयान् भवति यश्च स्थवीयान् कस्मात्कृशो भवति अ
 ति शयितस्थूलः स्थवीयान् स्थूलदूरेति स्थवादेशः ७ यश्च अहेतोः ज्वरादिहेतुं विना अतीव अतिशयितं तु म
 ल्यं अतिभक्षयेति यश्च भस्मकोटि व्योध्यादिहेतुं विना अर्ता ववहुभूरि अत्रिये च सदसः सत्प्रवृत्तौ विषये अतीतसा
 त्म्यः सच्च अस्मच्च सदसतीतत्र प्रवृत्तिः तस्यां अतीतं त्यक्तं सात्म्यं स्वाभाविकं येन सतथायः स्वभावेन सत्प्रवृत्तिः सन्
 सचेदसत्प्रवृत्तिरित्यर्थः अपि वार्थे योवा आगुलिक्रान्तविलोचनांतः सन् चद्रकं मेचकं नेक्षते अंगुलीभिः क्रान्तौ आ

राम
६९

क्रमितीलोचनांतौनेत्रप्रांतौयेनसनयामेचकवर्णो मयूरपत्रनिभः चंद्रकंखद्योत इवद्योतमानंस्वानुभवसिद्धं ८ मध्येलला
 दस्येतिमध्येललाटं पारेमध्येषष्ठ्यावेत्यव्ययीभावः मणिवंधं धारयतीतिमणिवंधधारी योललाटमध्येमणिवंधंधत्वाअ
 ल्यिकांशुकलावीनयश्यति तलहस्ताधस्तसंधिर्मणिवंधः तदधोहस्तभागः कलावीस्त्रीरंभकरभूषणस्थानंयश्च
 अहेतुकंअकारणंशवगंधिगात्रः शवस्यगंधद्वगंधोयेषांतानि शवगंधीनिता निगात्राणियस्यासौतथा योवांसर्व
 त्रसीमंतिनमूर्धजः सीमेताः संजातायेषांतेसीमंतिताः तेमूर्धजाः केशायस्यासौतथा सीसंतः स्त्रीरंभलाटदूर्ध्वे

मध्येललाटंमणिवंधधारीनचा ल्यिकांयश्यतियः कलावीं अहेतुकंयः शवगंधिगात्रः सर्वत्रसी
 मंतिनमूर्धजोवा ९ अपिस्तरदोमनस्वः शरीरात्सद्यः स्त्रवहामविलोचनोवा निरीक्षतेसोवममानुषंवावि

शवेशविशेषः प्रसिद्धः ९ अपिर्वीर्येयोवाशरीरात्स्तरदोमनस्वः स्तरंतिगलंतिरोमाणि १० स्त्रस्तनोसानयनश्रुतिर्वी १०
 नखानिचयस्यासौतथायोवान्प्रमानुषंमानुषादन्यंसत्वंप्राणिंनविशाच्चादिकं निरीक्षितोयोवाविस्त्रस्तनासानयनश्रुतिः
 नासानासिकानयनेनेत्रे श्रुतीकर्तौविस्त्रस्ताः शिथिलीभूताः नासानयनश्रुतयोयस्यासौतथा १० इंद्रवज्रायोवास्वप्रमध्ये
 खरादौगर्दभादौयानेः धिकृतः आरुहोदक्षिरास्यादिशि आक्षिप्यमाराः प्रेर्यमाराः सन्जागर्तिप्रबुध्यतिअमुंवर
 आर्याज्ञानारः कुमार्याः प्रदानायनदृशीरन् तत्रकारणमाहनेदिष्टेतिनेदिष्टः अतिसमीपः दिष्टांतः प्रलयोयस्या

वि. वृ. सौतथा अतिशयन अंतिकः नेदिषुः अंतिक वाढयोर्नेदसाधाविति नेददेशः दिष्टांतः प्रलयो न्यय इत्यमरः आसन्नमृत्युं अ.
टी. सवरं ववरेयुरित्यर्थः अर्थादेवं विधां कुमारि वरोपि ११ अथ छाया लक्षणं नारिष्ठानमाह इंद्रवज्रानिश्चलः स्थिरः नेत्र १४
७१ योः पातो यस्यासौ तथा यः निश्चलदृष्टिः स नृणां स्वस्य छायां निरीक्ष्यततः स रामं तस्मिन् पश्यन् तथा स्वकायं स्वदेहं शु.
भाभसं छायां न पश्येत् स नश्येत् प्राप्नोति शुभाणि शुभमेधातैः समानां छायां यस्यासौ तथा समानस्य सा देशः
दहास्मिन् स्वकाये विकृतौ दृष्ट्यां सत्यां विकारः स्यात् तस्यांगस्य विकारो दृष्टस्तदंगस्य तथा विकारः स्यादित्यर्थः १२

आक्षिप्यमाणो दिशि दक्षिणस्यां जागर्तियाने धिक्कृतः खरादौ नेदिषु दिष्टांतममुकुमार्यां नृयाः प्रदानाय
वरं वृणीरन् ११ छायां निरीक्ष्य स रामं तस्मिन् पश्यन् यो निश्चलनेन पातः शुभाभसं छायां न पश्येत् स नश्येत् प्राप्नोति शुभाणि
पश्येत् स नश्येत् विकृतौ विकारः १२ प्रदक्षिणावर्तं शरीरं रोमा वृषस्वनः फेनिलं दूत्रं पात्रं ॥

अथ श्लोकत्रयेण पुरुषलक्षणमाह उपजातिका प्रदक्षिणं सध्यमावर्तः परिभ्रमो येषां तानि प्रदक्षिणावर्तमिति
निशरीरं रोमाणि यस्यासौ तथा वृषस्य स्वनं दुवस्वनः शब्दीयस्यासौ तथा फेनोस्ति यस्मिन् सौ फेनिलं फेनादि
लक्षणे निबुलं च फेनिलः मूत्रस्य पातो यस्यासौ तथा न अन्यत्वेः अनिलं घुः पाष्णिर्गुल्फयोर्धः प्रदेशः तद्गुल्फोऽप्युमान् पाष्णिर्धस्तयोरित्यभिधानात् मनसा गभीरो
पः पाष्णिर्गुल्फयोर्धः प्रदेशः तद्गुल्फोऽप्युमान् पाष्णिर्धस्तयोरित्यभिधानात् मनसा गभीरो

राम

७६

गंभीरः प्रकृत्यादिभ्यश्चेति तृतीया निमगंभीरं गंभीरमित्यमरः धीरानिः संदेहा उन्नता वर्धमाना आरंभेषु कार्यारंभेषु रुचिः
प्रीतिर्यस्यासौ तथा प्रशस्तयशोस्यस्यासौ यशस्वी प्रशंसायां मत्वर्थे च निः ९३ आख्यानकीर्तुः सपेने त्रेस्त्रिगधाः
सस्नेहाः ईशरो च त्वकचनरवाश्च दंताश्च केशाश्च यस्यासौ तथा युवामध्यमवयस्कः सुष्ठुवा यस्यासौ तथा अमा-
लिनवस्त्रः परिवीता अतिसंवृता च घाशरीरं गितं यस्यासौ तथा व्यञ्जसंवरणे स्त्रियाः मुखमिव मुखयस्यासौ स्त्री मु-
खः न च स्त्री मुखः नितरां प्रभायस्यासौ निप्रभः शांता मूर्तिर्यस्यासौ तथा अतिकृष्णोऽक्षणा तारको वा ९४ अतिव्यवहारः

नात्यस्य पाष्णिर्मनसा गंभीरो धीरो न्नतारं भरुचिर्यशः स्वी ९३ स्निग्धे सणत्वद्दुःखदंत केशो युवासु
वासाः परिवीत चेष्टः न स्त्री मुखो निः प्रभशत मूर्तिर्न चानि कृष्णोऽक्षणा तारको वा ९४ औचित्यचारी सु-
चिरिं गितज्ञो विशालहस्ताननवाहुवक्त्राः ॥ ९५ पोर्नेत्रयोस्तारके ईशणा तारके अतिकृष्णो ईशणा तारके य-
स्यासौ तथा ९४ उपजातिका उचितयोग्यतस्य भावः औचित्यं तच्चरति आचरतीति तथा शुचिरनिर्दिष्टः चारुदं गितं प-
रस्य चेष्टितं तज्ज्ञानातीति तथा विशालं विस्तीर्णं हस्तौ च आननं वाहुचवक्षश्च यस्यासौ तथा मुखलक्षणान्याह सर्वो-
पीति सर्वोपि रभिः सर्वलक्षणैः संपन्नोपिनरः सत्वाकृतिमानकुलीनः नरोगी स्यात् सत्त्वस्य आकृतियस्यासौ तथा सा-
त्विकमकृतिरित्यर्थः कुलीनो निरव्यातसत्कुलप्रसूतः नरोगी अव्याधितः किमर्थं कन्याप्रदानाय ९५ सवंचरलक्ष

वि. सं.
टी.
७१

पान्यन्कावधूलक्षणा न्याह स्मग्धराश्म शुभिः श्यामौ श्मश्रुश्यामौ तौ उन्नतौ उच्चौ ओष्ठौ यस्याः सा तथा नासिको
दरेति डीपकरी च चरणौ च करचरणं पृथुकरणं यस्याः सा तथा पृथुहस्ता पृथुचरणा चेति रुक्षाणि अस्मिग्धा
नि अग्राणियेषां ते रुक्षा ग्राहस्वारुक्षा ग्राहकेशा यस्याः सा तथा अन्नडी वै विकल्योन्नडी पृथुचेर्मा विः शौचे निः शौचो
चहीनारोमाणि सति येषु तानि रोमशानि रोमादेः शब्दतिमनुवर्धेशः रोमशानि अगानियस्याः सा तथा अगगा
चेति डीप कृशालघुः कुटिलावक्राचरंती अस्थिरा क्रूर उग्रा सच्छासक यदा उपधिः कृद्रकैतव इत्यमरः स

अ.
१४

सर्वोपिसात्वा कतिमान्कुलीनः कन्याप्रदानाय वरो न रोगी १५ श्मश्रुश्यामोन्नतोष्ठी पृथुकरचरणा
हस्वरुग्राग्रकेशानिः शौचो रोमशो गी कृशकुटिलचलक्रूरसच्छद्रष्टिः वामान्तो विशालोन्नतवि
कटनटड्रूललाटास्पृशंती नैर्वीमंत्यागुलिभ्यामनियतवहभुगेहिनी देहिनीरुक् ३६॥ १५॥

वैविधारष्टिर्यस्याः सा कृशकुटिलचलक्रूरसच्छद्रष्टिः वामान्तदक्षिणा आवर्ती रोमा यस्याः सा तथा विकटवि
सदृशं नटतः नृत्यतः ते विकटनटंती ते भुवो यस्मिन्नतद्विकटनटड्रु विशालं विस्तीर्णं उन्नतं भुजं विकटनटड्रु
ललाटं यस्याः सा तथा बहुचत्वान्नडी पृथु विशालोन्नतललाटा विकटनटड्रु अन्यर्थः अंत्यागुलिभ्यां कनि
ष्ठिकां पकनिष्ठिकाभ्यां उर्वी भूमिं न स्पृशंती अर्थाच्चरणास्य यस्याश्चरणागतकं निष्ठिके भूमिं न स्पृशत इत्यर्थः

राम
७१

अनियतमसंख्यातं बहुभूरिभुनक्ति अनियतबहुभुक्त्वं विधागेहिनीगृहिणीदेहिनीरुक्स्वात् देहोस्ति यस्य
सादेहिनीस्त्रीरुग्जाचोपतापइत्यमरः सास्त्रीमूर्तिमानरोगसवेत्यर्थः १६ उयजातिः यानितं विनीस्त्रीस्फिग्लला
टोदरलंविमीसाक्रमेणकांतकांतानुजनातहंत्रीस्यात् स्त्रियांस्फिजोक्दिप्रोथावित्यमरः स्फिजोचललाटच
उदरंचतैलंबतेसातथादीर्घस्फिक् दीर्घललाटादीर्घादरीत्यर्थः कांतश्चकांतानुजनांनोचतेनथाकांतोभ
र्ताकांतानुजोभर्तृकनीयान्कांतनातः श्वशुरस्तेषांक्रमेणनाशयतीति यास्वल्यनितंवर्णस्यासीपोतदुह्या

यास्फिग्ललाटोदरलंविनीसास्यात्कांतकांतानुजनातहंत्री नितंविनीस्वल्यनितंयस्यादुह्यात्प
तिदीर्घगलाकुलघ्नी १७ निःस्वातिह्रस्वाधमनौपुरंध्रीप्रायेणानवापिपृथुःप्रचंडाकपोलकूपाह
न विरोधयति यश्चान्नितंवः स्त्रीकत्याइत्यमरः गुह्यंयोनिः सितेप्यशीलाकूर्मोदरीदुःखदरीदुरात्मा १८॥
स्वल्यनितंवास्वल्यगस्याचेति यादीर्घगलासाकुलघ्नीभर्तृकुलनाशिनी १७ उयजातिः यास्त्रीधमनौशिरायांअति
ह्रस्वाअतिकृशासापुरंध्रीनिःस्वानिर्धनाभवतियस्या अतिकृशाः शिराइत्यर्थः तादीनुधमनिः शिरेत्यमरः दा
याःस्यानुकुटुविनीपुरंध्रीत्यमरः तन्नतस्याधमनौया अतिपृथुः साप्रचंडाअत्युग्रास्यात्तयस्याः शिराअति
स्थूलाइत्यर्थः याह सितेहास्येसतिकपोलकूपाकपोलयोर्गंडयोः कूपौगर्तौयस्याः सातथासाअशीलादुरा

वि. वृ.
टी.
७२

चाराभवनि याकूमीदरीकूर्म सहशजठरासादुःखदरीदुरात्मा भवतिदुःखस्य दरीवदरीदुःखदरीदुःखगुहादुरात्मादुष्ट।
स्वभावादावुभाभ्यामन्यतरस्यामितिङाय १८ खं वं वरं च ध्वोः सर्वशरीरलक्षणमुक्त्वा विशिष्टं हस्तचरणगतेरेखां
क्षणमाह श्लोक स सकेनद्वेद्वज्रा अंगुष्ठतलेहस्तांगुष्ठतलेहस्तांगुष्ठमुलाधः स्थिताभीरेखाभिः विपुलाल्पिकाभिः
क्रमेणपुंस्त्रीप्रसूनिर्वीच्यायोवंत्योविपुलरेखास्तावंतः पुत्रायावत्यः कृशास्तावंत्यः कन्याद्वयर्थः अमूभिः रेखाभिः अ
च्छिन्नभिन्नाभिः अच्छिन्नाभिः अभिन्नाभिश्च अस्याः पुंस्त्रीप्रसूतेः आयुरायुष्यं अखंडं परिपूर्णं वाच्यं तदन्याभिस्तद्धि

अ.
१४

रेखाभिरंगुष्ठतलेगनानां पुंस्त्रीप्रसूनिर्विपुलाल्पिकाभिः अच्छिन्नभिन्नाभिरखंडमायुः खंडं तद
न्याभिरमूमिरस्याः १९ सकातिर्यक्तजर्जनीयातिरेखातर्जन्यंगुष्ठातरालेतदन्या महेत्यातामायुरे
श्वर्यरेखेतत्सौंदर्यसुंदरत्वं तयोः स्यात् २० ॥ १९ परीताभिः छिन्नभिन्नाभिः खंडमल्पमायुर्लघुत्वं तासुरेखा
सुयायारेखा अच्छिन्ना भिन्नातदपत्यं पूर्णायुः याच्छिन्नभिन्नातदल्पायुरित्यर्थः १९ शालिनीसकारेखातर्जनीप्रदेशि
नीप्रतिनिर्यग्याति तदन्यारेखातर्जन्यंगुष्ठयोरंतराले स्थिता हे क्रमेण आयुरेश्वर्यरेखायां प्रथमा आयुष्यरेखाद्विती
या त्रेश्वर्यरेखा त्रयोरेखाः सौंदर्यं सति अरुणगंभीरेति वक्ष्यमाणसौंदर्यं सति तयोः आयुरेश्वर्यरेखायोः सुंदरत्वं
चाकृतं स्यात् २० उपजातिः या रेखा मूलाद्याणि मूलानिर्गता सत्येश्वर्यरेखायाः शिखरं अग्रं तेन सादृश्यं युनक्ति योर्गंभीरे

राम.
७२

निसापितृवंशरेखा भवति तादृशः पितृवंशो ज्ञेय इत्यर्थः सारेखा नीरंध्रबंधानिः क्लृप्ता बंधरहिता च गृहबंधनाय भव
ति गृहं गृहिणी तस्या बंधन मति प्रीतिः सा च रेखा बह्वीयसी अति शयेन बहुला बह्वीयसी वंश विवर्धनाय भवति प्र
यस्थिरत्यादिना बहुलस्य बंधादेशः २१ उपजातिः जीवितरेखा आयुष्यरेखा कनिष्ठिका जीवितयोर्मध्ये करभ
प्रदेशे स्थिताः मिथः परस्परं कांतकलनरेखाः स्युः पुरुषहस्तेता वंशस्य भायाः स्त्रीहस्तेता वंशस्य भायाः कांता इ
त्यर्थः मणिबंधादा कनिष्ठ करस्य करभो वहिरित्यमरः परे उर्वरिते अस्मिन् करभे स्थिताः सामानुरवर्ग रेखाः अ

रोष्ठ्यरेखा शिखरेण मूलाद्यु नक्तियासौ पितृवंशरेखा नीरंध्रबंधा गृहबंधनाय बह्वीयसी वंश
विवर्धनाय २१ कनिष्ठिका जीवितरेखाः स्यान्मध्ये मिथः कांतकलनरेखाः अपत्यरीत्या करभे प

पत्यरीत्या ज्ञेयाः संमातुरपत्यानि सामातुराः सोदराः मातुरुत्तरा ॥ रस्मिन्मवंति सामातुरवर्ग रेखाः २२ ॥
संभद्रपूर्वाया इत्यण् उच्चैयथा गुष्ठ तले पुत्राः कन्याश्च लक्षितास्तेषामा युष्यं तद्वत्स्मिन् जीवितरेखाया अधः स्थिते क
रभे भ्रातरो भगिन्यश्चेतषामा युष्यं लक्षणीयमिति भावः २२ अनामिकाया मूलं तस्य विमूषणमिव विमूषणं याररेखा
नित्यं न पुंसि कत्वा तस्त्री विशेषणत्वे पिक्लीवत्वं अनामिका मूले ऊर्ध्वस्थिते इत्यर्थः सारेखा पुण्यस्य रेखा कथं भू
ता तदवाप्तिहेतुः तस्य पुण्यस्य अवाप्तिः प्राप्तिः तस्य हेतुः नित्यं पुस्त्रिं गत्वा तस्त्री विशेषणं पितृपुस्त्रिं गत्वं तस्या सत्या

वि.टि.
टी.
७३

पुण्यप्राप्तिरस्तीत्यर्थः निर्गतासीमायस्यासौ निःसीमः सीमन्तः संजानो यस्मिन्निति सीमन्तितः पंचशाखायस्यासौ
पंचशाखत्वाणिः निःसीमः सीमन्तितः पंचशाखाययासातथा सा ऊर्ध्वरेखा कस्य राज्यं न करोति अपितु सर्व
स्यापि राज्यं करोतीत्यर्थः पंचशाखः शयः पाणिरित्यमरः ययोर्ध्वरेखा हि धातुन मिथपाणिनलं भवति सा
वश्यं राज्यं प्रदेत्यर्थः २३ इत्यादीनां सर्वा सामपि शुभाणामेखाणां साधारणेन अतिशयितत्वं माह विपरीता
ख्यातकी अरुणाः स्निग्धाः गंभीरानिम्ना मनोहराः सुदराः अंतः अभ्यन्तरे मधुवर्णिगलाः न च अतिवर्द्धाः

अ.
१४

अनामिका मूलविभूषणां या पुण्यस्य रेखा तदवाप्तिहेतुः निःसीमसीमन्तितः पंचशाखा करोर्ध्वरे
खान करोति राज्यं २३ अरुणगंभीरमनोहराभीरेखाभिरेतर्मधुपिंगलाभिः न च अतिवर्द्धाभिः
वामेष्वंगेषु पुंस्त्रीफलयोः स्फुटत्वं २४ सरोजश्रीवृक्षध्वजगजनिमिस्तंभकलशस्मजादर्शक
अनतिसंकीर्णाः सप्तदशाभिरुक्ताभीरेखाभिः पुंस्त्रीफलयोः स्फुटत्वं २५ कुशकुलिशभृंगारगिरिभिः
त्वं शुभफलाधिक्यं स्यात् केषु अचामवामेषु अंगेषु पुरुषस्य दक्षिणहस्तचरणादिषु स्त्रियावामेष्वित्यर्थः
२४॥ अथ करे चरणावाराज्यचिह्नान्याह शिखरिणी सरोजकमलं श्रीवृक्षो विल्ववृक्षः ध्वजः केतुर्गजो
हस्तीति मिर्मित्यः स्तंभकलशौ प्रसिद्धौ स्त्रकमाला आदर्शो मुकुरः छत्रमातपत्रं अंकुशः प्रसिद्धः कुलिशः

साम.
७३

शंवज्जंभृगारः करकः गिरिः पर्वतः रथः प्रसिद्धः अश्वसुरगः श्रीवत्सो विष्णुवत्ससिरोम्यामदक्षिणावर्तः तदुपजाय
तदक्षिणावर्तमात्रं गृह्यते व्यजनं तालं यवो धान्यविशेषः यूयो यज्ञस्तंभः प्रभृतिभिरित्यादिभिश्चिन्तैः पदपाणिप्र
णयिभिः चरणगतैः पाणिगतैर्वा नराः पुरुषाः नार्यः स्त्रियः राज्यं दधति धारयन्ति समित्स्त्रो राज्यमाप्तिरित्य
र्थः २५ अथ मुरव्यलक्षणान्याहरथोद्धतं यदि वचनं भाषणं अर्चितं पूजितं स्यात् मनोहरमित्यर्थः मनमानं संज
नतं पृथुलं नाल्पविषये मनः प्रवृत्तिरित्यर्थः वपुः शरीरं दृशानेनाराणां निर्विशेषसुखदं निर्विशेषं अधिकं सु

रथाश्च श्रीवत्सव्यजनयवयूपप्रभृतिभिर्नरानार्यो राज्यं दधति पदपाणिप्रणयिभिः २५ अ
र्चितं वचनमुन्नतं मुनानिर्विशेषसुखदं वपुर्दृशं अस्ति चेदद्यपराद्गुस्वीमतिर्लक्ष्मणः किम
परैर्नृपोषिता २६ वरस्य कन्यावरणो वरेण्यो दुर्गे वयोदक्षिणा चेष्टिते च ॥ ॥ एवं तत्प्रददातीत्यर्थः

मतिर्बुद्धिः अद्यपराद्गुस्वीयान्कान्परावृत्तान् ददातुं पुरोवितान् पुरुषाणां स्त्रीणां वा परैर्लक्ष्मणैः किं संपुचतुर्थं
लक्षणे युक्तं अन्येषां शुभलक्षणानां किं मयि न प्रयोजनमिति भावः इति सामुद्रिकलक्षणानि २६ अथानि
मित्तानि तत्र वरणाकाले पक्षिचेष्टितमाह उपजातिः वरस्य कन्यावरणासमये दावरः कन्यावरीने मित्कति
तस्मिन्कालेयः कश्चन पुल्लिंगः पक्षी दक्षिणा चेष्टितः दक्षिणां गेकं दूयन् कं पनादिभिश्चेष्टितो भवति सवर

वि. टो. ७४ अतिशुभः स्यात्काद्वदुर्गाद्वदुर्गाकृष्णशीटिकास्त्रीलिंगपक्षिषुभध्येदुर्गापिदक्षिणाचेष्टिताशुभेन्यर्थः अर्थात् १४
 दनयोर्वामचेष्टितमशुभमिति कुमारीनरचेष्टितगुणयान्तिस्मिन्कालेनयोः पुल्लिंगयसिदुर्गयोः अदक्षिणावामांगचेष्टि
 तदुष्टशुभमाहुः २७ अथशुनश्चेष्टितमाहुः अनुपपन्नकुमारीकांक्षिणीवरवरीतुमिच्छति तत्रशुनःशुनकस्या
 दक्षिणाभागेगतिरिच्छाशुभा यन्नवरःसतो कुमारीवुवूर्धति वरीतुमिच्छति तत्रशुनो गतिरदक्षिणास्वस्यवामभा
 गेचेष्टिताशुभा २८ अथोपश्रुतिशकुनमाहुः शादूलविक्रीडितंअसत्तदुल्लेखपरिपूरितेप्रस्थादिपात्रेप्रस्थकुट्यादीनां
 अदक्षिणाचेष्टितमिष्टमाहुस्तयोःकुमारीवरगुणाद्वरचेत् २७ शुनो गतिर्दक्षिणोष्ठाकुमारीयत्रकां
 क्षिणी अदक्षिणायत्रतन्नवरसतोवुवूर्धति २८ आरोप्यास्तपूरितेगणायनिप्रस्थादियात्रेशनैः
 संमार्जन्यववेष्टितेयुवतयस्तिस्त्रःसकन्यानिशि ॥ मानपात्रेसंमार्जन्या अववेष्टितेआकादिनेगरोशप्र
 तिमामारोप्यप्रक्षिप्यसकन्याःसकयाकुमार्यासहितास्तिस्त्रोयुवतयःसुवासिन्यःनिशिरात्रोरजकादीनांवस्त्रनिर्गोज
 कमधकारादीनांवेश्मसुगृहसमीपे शोनेनिर्याताः किं कृत्वास्वविधंगणायनिगंधपुष्पादिभिरर्चितं पूजितकरेदुस्ते
 कृत्वातस्मिन्गृहेस्थितानामनुजानांयावाचयद्वचनंशृणुयुःआकर्षयेयुःतस्यार्थःअभिप्रायःतेनसदृशीसिद्धिः
 चिंतितकार्यस्यसिद्धिर्ज्ञेयाकिलेतिनिश्चयेअत्राधिवासनमंत्रादिकंविधानमालाद्युक्तंज्ञेयंइत्यादिलक्षणीः

क्षितांकन्यावरोचरोक्तन्यापिवर्मित्युक्तं २९ तत्रकन्यावरणानसत्राणिकुलधर्मानतिक्रमरां चाह उपजातिः श्रुतिः प्र
वरणः त्रिपूर्वाः पूर्वोन्नितयवसुवो धनिष्टावन्तिः कृतिकामित्रोन्नराधा विश्वेउतराषाढान्निलः स्वातीराशुत/सत्रेषु
कुमार्यावरणस्यात् अथकुलधर्मः यत्त्रायाः बृद्धतमाः स्वकुलोक्तस्वकुलपरंपरागतां आचरेयुः तच्चेतसापिनोवम
न्यत तस्यावक्षामनसापिनकार्या किंपुनः साक्षात् अतस्तेकुलधर्मा अवश्यं कर्तव्या इत्यर्थः तत्राप्यागमविरुद्धाः
नकार्या देशाचाराः कुलाचारायेतु विध्यविरोधिन इति स्मरणान् ३० अथवेदिकानिर्मारातत्प्रभृतीनां कालंचा

निर्यातास्जकादिवेश्मसुकरेकृत्वा तमभ्यर्चितं यां वाचं शृणुयस्तदर्थं सदृशीं सिद्धिं किलोप
श्रुतौ २९ श्रुतित्रिपूर्वावसुवर्हिमित्रविश्वानिलर्षेवरणं कुमार्याः तच्चावमन्यत न चेतसापि
पदाचरेयुः स्वकुलोक्तमार्याः ३० वेदिकां विरचयेद्यथा तथास्यादियं प्रविशतश्च दक्षिणो

हरथोद्धता ३ वेदिकां तथा रचयेत् तथा कथं यथादयं वेदिका गृहं प्रविशतः पुरुषस्य दक्षिणो भागे भवति तस्याः लक्ष
राभूषणदिकं नारदादिभिरुक्तं ज्ञेयं इत्यादीनां विवाहकृत्यानां मारं भकालमाहस्युरिति जनाश्रयो मंडपः मंडप
स्त्रीजनाश्रय इत्यमरः यवोसिर्यवायः अंक्रार्य रामिनियावत् तत्प्रकारः शौनकस्मृत्यादिषूक्तः वर्णाकालोक्त
प्रसिद्धाः अपूपविशेषाः यद्वा वर्णाकारं गवल्यादयः सतदुपलक्षणेन दलनकंडनवारकादिगृह्यते सतानि

अ.
१४

राम.
७५

वि. ७५ अग्रतः पूर्वेलग्नदिनमारभ्य षणवषष्टतृतीयनवमेषु दिवसेषु नस्यः पश्चादपि तदुद्वासनादिकं च ते यं केचि
दी. तु नवमदिनं शुभमाहुः देशाचारतो व्यवस्था ३१ अथेन्द्राणी पूजनादिकं माहयुवतिभिः सुवासिनीभिः सहितास
७५ युवतिः कन्यका उक्त विधिवत् सुभगामथेन्द्रपत्नी घटकारम् दौसुलक्षणा वयवामित्या दिनशौनकाद्युक्ते वि
धिना पुलोमोजाता पुलोमजा इन्द्राणी तस्याः पूजनं समाचरेत् अथ मातृकादिपूजाघ्नीति मातरो द्विवि
धा देव्यो मानुष्यश्चेति तत्र देव्यो गौरी पद्मेत्यादयो ब्रह्मी माहेश्वरीत्यादयश्च मानुष्यः मातृमाता महादयश्चेतुर्वि

स्युर्जनाश्रययवोसिवर्षिकाः षणवषष्टिदिवसेषु नाग्रतः ३१ कन्यकोक्त विधिवत् पुलोमजा पूज
ने स युवतिः समाचरेत् प्रतिचा शुभमविघ्नमातरो मातृयज्ञकुलकर्मशान्तयेत् ३२ इति विवाह

शान्तिमनोक्ताः तासां यज्ञः पूजादिकं कुलकर्मशान्तयः कुलोक्ताचारवशतोऽपि ॥ वृंदावने मिश्राध्यायश्चतुर्दशः १४
शान्तयः कुलदेवताराधनादयः ता अविघ्नमातरः तेषु विस्तारे निर्विघ्नं निष्पादिताः अशुभं प्रतिनाशयन्ति चः समु
च्चये पुलोमजा पूजनं च अशुभं हन्तीत्यर्थः अतः शचीमातृका पूजादिकं मवश्यं कर्तव्यमिति भावः ३२ इति श्री
सकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवसावत्सरात्मजगणेश चिरचिन्तायां विवाहवृंदावनटीकायां विवाहदीपिका
यामिश्राध्यायश्चतुर्दशः १४ अथ वधूवरप्रश्राध्याय आरभ्यते तत्रादौ वधूप्रश्राग्राहं न संततिलका जल

कमस्याः कन्यायान्नाभो भविष्यति न वेत्यस्मिन् प्रश्नकाले यत्नं तस्मात्तन्नाद्यदि कर्मायसूनुसहजस्मरगः दशमेकादश
पंचमत्तनीयसममौ मृगां कश्चंद्रो जीवेत् गुरुणा हृष्टस्तदा स्त्रीपुंससंगमयिता स्यात् स्त्रीपुंसेति चतुस्रदिज्यास्त
तयोः संगमं समागमं करोतीति स्त्रीपुंससंगमयिता कन्यालाभं करोतीत्यर्थः अयं योगः कन्यायावरलाभप्रश्नपित्रा
विशेषात् योगांतरमाह स्वर्शरीणीति शुक्रशशिभ्यां हृष्टानियुतानि वा स्वर्शरीणालग्नं गतानि स्वराशयश्चंद्रशुक्रराश
यः कर्कितुलौ वृषभाः कन्यालब्धये कन्यालाभाय भवन्ति योगांतरमाह बधूगृहेति बधुसेज्ञाः समराशयो वृषका

अथ बधुवरप्रश्नाध्यायः कर्मायसूनुसहजस्मरगो मृगां कः स्त्रीपुंससंगमयिता यदि जीव हृष्टः
स्वर्शरीणशुक्रशशिहृष्टयुतानि कन्यालब्धौ बधूगृहकारणानवांशकावा १ युग्मर्शगौशशिसि
तौ द्विपदांगनां शस्यातां तदा सिपि शुनौ तनुमीक्ष्मा रौ ॥ १० ॥ कर्कटादयस्तेषां गृहाणि हकारणवा नवांशकावा

लग्नगताः शुक्रशशिहृष्टयुताः कन्यालब्धये भवन्ति १ योगांतरमाह युग्मर्शगौसमराशिस्थितौ शशिसितौ द्विपदांगनां
शे स्थितौ द्विपदश्चासावेगनां शश्च सच कन्यां शयव तत्र स्थितौ तनुं लग्नं द्वा समा रौ पश्यतौ तदा तौ तदा सिपि शुनौ तः तस्याः
कन्याया आसिस्तस्याः पिशुनौ सूचकौ कन्यालाभसूचकावित्यर्थः अत्र वलिनाविति शौनकीये विशेषोस्ति योगांतर
माह नारीति उदितमुदयं प्रास लग्नगतमित्यर्थः उदितं नारीनवांशस्त्रीनवांशं वृषकर्कादिकं शशिसितावीक्ष्मा

वि. २. १६. षोडशसिपिमुनावित्यनुवृत्तिः योगानरमाह स्वचरादिति परेषि मुक्रशने श्रव्यतिरिक्ता अपि स्वचरास्त्रैराक्षेगाः सम-
 राशिस्थिताः स्त्रीणां मिमानिस्त्रैराणि स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्त्रयाविति नञ् विलसतः स्निग्धाः उज्ज्वलाः प्रकाशमानाः वीर्य-
 भाजः सवलाः उदितं नारीनवांशमीक्षमाणाः कन्याप्राप्ति सूचका इत्यनुवृत्तिः २ अथ कन्यायावरोपलब्धिप्रश्नमाह स-
 वमनेन स्वर्शाणि मुक्रशशीत्यादिविधिनानराः पुरुषानितं विनीनो स्त्रीरां मुपनमंति समागच्छन्ति लब्धे भवन्तीति यावत्
 कैः नरदृकाणानवांशदृग्भिः पुंस्वेचरैः नराविषमराशयो मेघमिथुनादयस्ते च ते दृकाणानवांशाश्च नरदेः कारणाः नर-

नारीनवांशमुदितं स्वचराः परेषि स्त्रैराक्षेगाविलसदुज्ज्वलवीर्यभाजः २ एवं नरानरदृकाणानवां-
 शदृग्भिः पुंस्वेचरैरुपनमंति नितं विनीनां यस्मिं गिवालकयश्च प्रभृती गितं स्यात्प्रसूरोत्तदु-

नवांशादिति तान्यश्रुतिने नरदृकाणानवांशदृग्भिः तैः पुंस्वेचरैः पुरुषग्रहे रविभौमगुरुभिः सन् तथैव वधूवर-
 दुक्तं भवति स्त्रीग्रहौ किल शशिसितौ यत्र शशिसिता वृत्तौ तत्र पुंग्रहाग्राह्याः यत्र स्त्रीदृकाणास्तत्र नरदृकाणाः यत्र स्त्री-
 नवांशस्तत्र नरनवांशः यत्र स्त्रीराशिस्तत्र नराशिरिति सवमनेन विधिना उक्तयोगैरेव कन्यायावरोपलब्धिर्ज्ञेयेति अ- राम-
 थनिमित्तानियल्लिङ्गीति प्रश्नसूरो प्रश्नकाले लिङ्गिनः कापालिकाः बालकाः प्रसिद्धाः पशवः कागदृष्यतुरगादयः
 प्रभृतिग्रहणाद्भिः सुकोन्मत्तादीनां ग्रहणानेषां यद्विगितं चेष्टितं तद् धूवरस्य नथैव भवति उरित्येति निश्चये तिष्ठ्या-

पुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वस्य त्रद्वन्द्वतरेतदयोगद्वन्द्वेऽप्येकत्वज्ञापकात्सर्वोपि द्वन्द्वो विभाषया एकवत्स्यात् अतो वधूवरस्येन्येक
 त्व ३ अथ वधूवरमश्रुकाले शुभाशुभयोगानाह प्रश्रुकाले उदयः प्रश्रोदयः प्रश्रोदयः प्रश्रुलग्नतस्मात्प्रश्रोदयः
 दमृतरोचिषि चंद्रमसि षण्मृतिस्थेषु अष्टमस्थे वासति अयमेकश्चंद्रकृतो योगः तत्र तस्मिन् चंद्रमसि मूर्तौ लज्ज
 सति अवन्या अपत्यमावनेयः भौमः कुटिकारादिति डीधिकृते स्त्रीभ्यो ढकृतस्मिन् भौमे मदनस्य शिशुसमस्थे वस
 ति चः समुच्चये अयंचंद्रभौमकृतो द्वितीयो योगः तन्वस्तयोरलग्नसममयोः अशुभसंगतयोः प्रायग्रहयुक्तयोः स

प्रश्रोदयादमृतरोचिषि षण्मृतिस्थे मूर्तौ च तत्र मदनस्य शिशुवावनेये तन्वस्तयोरशुभसंगतयो च
 रस्य नाशः क्रमाद्दसुमही मुनिसंमिते दे ४ जामित्रगोविधुसितौ विधवामसाध्वी सौरिः ॥

तोः अयं पायहयकृतस्तृतीयो योगः सप्तयोगेषु क्रमाद्दसुमही मुनिसंमिते देवरस्य नाशः स्यात् प्रथमे योगे अ
 ष्टमे वर्षे द्वितीये एकवर्षे तृतीये सप्तमे वर्षे द्वयर्थः ४ जामित्रगोसमस्थे विधुसितौ चंद्रश्रीवधू विधवांकु
 रतः सौरिः शनिः कुजौ भौमः जामित्रगः असाध्वी दुराचारां करोति शौनकीये तु शनिर्मृतप्रजां भौमो मरणयुक्ता
 मिति तथापि फलं दुष्टमेव महाश्रासौ दुज्यश्च महज्यः असुराणां महज्यः शुक्रः वधः प्रसिद्धः तौ जामित्रगो ध
 नादं कुरुतः वपुषि लग्ने स्थितौ दीर्घायुषं कुरुतः प्रसूतौ पचमे स्थितौ सुप्रसवां शुभसंततिकुरुतः कुत्रचि

अ- १५

राम- ७७

वि. वं. सुरमहेज्येति पाठः तदसत्यत आह शौनकः यदि एककलग्नस्थो भृगुसौम्यो जीविनीं कुरुतः पंचमसंस्थो पुत्रान
टी. जा मि गतो विपुलं धनमिति अस्मिन् वधूवरप्रश्ने काले स्त्री जातकोक्तमखिलं शुभाशुभं चित्यं ५ एवं कन्यावरोप
७७ लब्धिमुक्त्वा तत्प्राप्ते सति दलनकंडनादि विवाहकृत्येषु शुभकालमाह द्रुतविलंबितं इलनकंडनादिषु सकलक
र्मसु शुभमिति थिवारफलानि न सत्रादिफलानि परैरन्यैः पदे पदे विरचितानि पदे पदे इति लौकिकमभिप्रायेणाक्तं अ
ल्पकृत्येषु अपि पृथक् फलानि विशेषाभावे प्युक्तानीत्यर्थः तानि पृथक् फलानीति कारणादस्माभिर्नोचिरे नोक्ता

कुजो सुरमहेज्यवुधौ धनाढ्यादीर्घायुषं वपुषि सुप्रसवां प्रसूतौ स्त्री जातकोक्तमखिलं खलुचिं

त्यमत्र ५ भति थिवारफलानि पदे पदे विरचितानि परैरिति नोचिरे ॥८८॥ निकेचित्यरोक्षामावेधि भूत

मात्रे लिटमिच्छति तथा च सुग्धबोधे भवद्वतभवेषु क्पादयस्त्रयस्त्रिंश इति अतएव वरादादिप्रयोगाः होराचरा
ह मिहिरोरुचिरांचकारेति उदयनस्यापि व्यानेनेकिरणावलीमिति इतीति कथं हियस्मान्कारणात्तदुपक्रमस्त
थां सकलकर्मणां दलनकंडनादीनां यउपक्रमः आरभः सविवाहमे विवाहनसत्रे सवशुभे दिने स्यात् शुभे
नियान्तविष्णादिमहादोषरहितेषु नवत्रिदिवसेषु नाग्रत इति निषिद्धादन्यदिने च तथा च श्रीपतिः विवाह
कृत्यं निखिलं विवाहमेविलोकयेन्नात्रवलं हि मद्युतः नचत्रिषष्ठोपि चवारकः शुभइति १८९ यनिजकृतस्यावि

वाहपटलस्यपूर्वभ्योवैशिष्ट्यमाह वसंततिलका प्रायोवाहपटलेनविवाहपटलंविवाहफलसमूहः नयेनतर्केन
लनानिनसहतेहेत्वादिनाचालयितुंनशक्यतेआगमसिद्धत्वादितिभावःअत्रविशेषणद्वारेणादृष्टातःतदेतत्तदेना
दीतदेतलंवमानःप्रशिथिलमूलोयस्तवस्तुरास्तवःतेनोपमीयतेतत्रथायथातदस्थोलवमानस्तुरास्तवोनवालनं
सहतेचालितेत्वधःयतनमेवतद्वद्विवाहपटलमपीत्यर्थःअतद्वहमयोक्तेचंदावनेनास्मिपटलेसन्मतिश्रीःसतां
विदुषांमतिःबुद्धिःतस्याःश्रीःसंपद्रमतांसुखेनक्रीडतांअत्रहेतुःकथंभूतेपरमतेतिपरेषामतानितदेवातपं

सकलकर्मसुयस्तदुषक्रमःसहि विवाहभरणवशुभेदिने ६ प्रायोविवाहपटलंतदलंवमानस्तं
वोयमंनसहतेनयचालनानिचंदावनेपरमतातपपीड्यमानचंदावनेनुरमतामिहंसन्मतिश्रीः

॥७॥इतिविवाहचंदावनेबधूवरप्रश्नाध्यायःपंचदशः१५॥॥८॥अष्टांतेनपीड्यमानोस्तेषांचंदंतदव

तिभीरायतीतथाअयंभावःयथाकश्चनआतयेपीड्यमानोचनेगत्वासुखेनरमतेतद्वत्परमतेःपीड्यमानोस्मि
नूचंदावनेसुखेनरमतामितिअथांतेश्रीप्रयोगःसमास्यलंकारेयथान्नग्रंथारंभे७इतिश्रीसकलागमाचा
र्यवर्यश्रीकेशवसावत्सरात्मजगणेशविरचितायांविवाहचंदावनेदीकायांबधूवरप्रश्नाध्यायःपंचदशः१५
अथस्वर्गशवर्गानपूर्वकंग्रंथालंकारमाहउपजातिःभरद्वाजश्चासौमहर्षिश्चतस्यवंशेभरद्वाजगोत्रेवि

वि. वं. श्वावतं रं अवतं सः कर्णोपूरः विश्वस्य अवतं सद्वावतं सः तस्मिन् विश्व वंद्य इत्यर्थः जनार्दनो नामा भूत कथं भूतः अ.
 टी. श्रुतीति श्रुतीनां वेदानां तत्त्वयाथाथ्यं तद्देतीति तथा औदीच्या औदीच्यजातीयजनाः तस्मिन् देशे ज्ञानेन कवि १६
 ७८ धाः प्रसिद्धाः तेषां चारित्र्यं प्रचारस्तस्यापथोः मार्गस्तं प्रवर्तयतीति तथा औदीच्याचारमार्गप्रवर्तक इत्यर्थः अने
 न स्वधर्मोपासक इति सूचिनं याज्ञिकेषु चक्रवर्ती वचक्रवर्ती श्रेष्ठतम इत्यर्थः १ तस्य जनार्दनस्य द्वितीयः सू
 नुः श्रियादित्य इत्यस्ति स्म आसीत् इति अनेन सूर्यनामेत्याह क इव श्रियोदीप्त्या आदित्य इव प्रस्य श्रियादित्य

अथ विवाह वंदावने स्ववंशवर्तीनं अभूद्ररत्नाजमहर्षिवंशे विश्वावतं से श्रुति तत्त्ववेदी औदी
 च्यचारित्र्यपथप्रवर्ती जनार्दनो याज्ञिकचक्रवर्ती १ अस्ति श्रियादित्य इति स्मृतस्य सूनु श्रिया
 दित्य इति द्वितीयः त्रिस्कंधपारंगतरंगमल्लस्तदात्मजो राणा ग इत्युदीर्यैः २ ॥ ॥ ॥

स्य आत्मजः उदीर्यैराणा ग इत्यासीत् उदीर्यते तदुदीर्यं कथनीयं तस्मिन्नाम्नीति यावत् राणा ग नामेत्यर्थः कथं भूतः त्रिस्कं
 धेति त्रिस्कंधाः होरागणितसंहिताख्याः तेषां पारंगता अशेषज्ञानारः तेषां रंगे युद्धभूमौ मल्ल इव मल्लः मल्लो वाहुयु
 द्दकुशलः त्रिस्कंधज्योतिः शास्त्रविदां पराभवक इत्यर्थः २ वसंततिलका अस्य देवस्य राणा ग स्युतः श्रीकै
 शवः सुकविः शोभनकविरस्मिन् वंदावने सुतपः श्रये मुनिगवी निवहं दुदोहमुनयो ग्गव इव मुनिगव्यः उपाम

राम.
७८

नव्यायेति तत्सुरूपः गोरनद्वितलुकीति च दित्वा तद्दीप्तासां निवहः समूहस्तदुदोहदुग्धवान् किमर्थं अध्ययनाध्वनी
नव्यूहान् अर्थपयः प्रवाहैः प्रतर्पयितुं अध्ययनस्य अध्वा अध्ययनाध्वान् मलंगामिन इत्यध्ययनाध्वनौ नाः अध्यय
नमार्गज्ञानशीलाः अध्वनो यत्वा वित्यलंगामीत्यर्थः स्वः आत्मा ध्वनौ स्वेदति अनः प्रकृति त्वं ते षोऽव्यूहाः समूहाः तान् अ
र्थपय इव अर्थपयः तस्य प्रवाहाभोगाः तैः सुषुतपोयेषां ते सुतपसः सुपुण्याः तैः श्रीयते सेव्यते तत्रेया अत्रायं शेषः
सुतपोनिः सेव्यमाने वने अध्वगमने नरिवन्नात्ययः प्रवाहैस्तर्पयितुं गावा दुह्यते तद्वत्सुपुण्यैः सेव्यमाने स्मिन् वृद्धावने

श्रीकेशवः सुकविरध्ययनाध्वनी नव्यूहान् प्रतर्पयितुं मर्थपयः प्रवाहैः दैवज्ञरारागसुतः सु
तपः श्रये स्मिन् वृद्धावने मुनिगवीनिवहदुदोह ३ अवहदृष्टिधियः कियदप्यदः पदः पदग
नाम्नि ग्रंथे अन्यग्रंथा ध्वने नस्विन्नानर्थप्रवाहैस्तर्पयितुं मुनयो मया दुग्धा इति तद्वत् ॥ भीरमधीरभिरस्यते
नेभ्यः सारं संगृहीतमित्यर्थः ३ अतस्तत्सुज्ञेभ्यस्वरोचयिष्यति कथमज्ञेभ्य इत्याशंकायामाह इति विलुं वितं नवहु
दृष्टं यया सा अवहदृष्टा सा धीर्यस्यासौ अवहदृष्टधीः तस्य अल्पदृष्टशास्त्रस्य अदः सतदपि किं न किं परिमाणम
स्येति कियत् विशिष्टगुणमप्येतत्तस्य न किं चिदिति भावः अधीरबुद्धिः अभिरस्यते अभिरामं प्राप्स्यति अत्र विशेष
षट्कारहेतुः पदेति यदैः गभीरं गभीरपदं अतिमंदबुद्धिस्तु अर्थं जानातु न वा पदं गभीरत्वादेवाह्लादयिष्यतीति

वि. सं. टी. ७९ त्वर्थः विशदशास्त्रधियां तु तु विशेषे विशदा अन्यधिका शास्त्रे धीर्येषां ते तथा तेषां तु इदमेकवारमेव श्रुतिगतं कर्णप्राप्तं सतरसनासु जिह्वासु विवृत्य ते विवृद्धि प्राप्स्यति गोप्यं रसनागतं सद्यस्य कस्यापि नोच्यते इदं कर्णपथगतं सतरसनासु विवृत्य तदतिरुच्यति शयोक्तिः उक्तं हि भर्तृहरिणा अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषतः ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापितं नरं नरं जयति इति ४ इति ग्रंथालंकारः ॥ अग्रंथं कृत्वा युक्तिममलां व्याख्याय सम्यक्तत्तत्तत्कृत्वा पिमहाद्विरोधिकुहचिद्वर्थवृथै बोद्धितं सद्युक्त्यानुनिरस्य सारमुदितं तत्साम्यतां सज्जनास्तद्विश्वासेवतां प्रतीतिः

अ. १७

विषदशास्त्रधियां त्विदमेकदा श्रुतिगतं रसनासु विवृत्यति ४ ध्रुवानुराधामृगमूलरेवतीकरं मघास्वातिरदूषणोगणः रवेरमीनामकरादिषड्भूकरग्रहे मंगलकृन्मृगीदृशां ॥ १ ॥ ६ ॥

विहनस्यान्ते निरासं विना १ यश्चात्सागरपूर्वं वर्णितं तदग्रे ग्रामे ननं द्यादि मेरं भायूगरसालशीर्षनिचुलकाया विताने वसतः ना नाशास्त्रकला कलाय चतुरः श्री केशवस्यात्मज श्री कायुक्तिमती गणेश विवृद्धो वृंदावनस्या करोत् २ रसनगमनु १४७६ तुल्येशाक आनंदवर्षे विवृतिमकृतशस्ता दीपिका रव्या गणेशः यदि ह लिखितमल्पानल्पकवासुदोषंतदतिविमलधीभिः शोध्यमित्यर्थयेतान् ३ इति श्री सकलागमाचार्यवर्य श्री केशवसावन्सरात्मज गणेशदेव विरचिते नायां विवाहवृंदावनटीकायां विवाहदीपिकायां स्ववंशवर्णनः षोडशोऽध्यायः १६ विवाहोपपदं वृंदावनं व्याख्यायकं

राम. ७९

तत्कृतांलग्नसुद्धिचगणेशो व्याचिकीर्षति १ तत्रादौविहितनक्षत्रादिकमाह ध्रुवादिः करंतोयमेकादशनक्षत्रात्मकोग
राश्चैतदृषण वस्यमाणपापवेधादिदोषरहितस्तदा मृगोदशांस्त्रीणां करग्रहे मंगलकृतस्यात् १ अथ शशिभोग
सूत्रम् द्विमाह क्रूरेणपापग्रहेण उद्भित्तन्यक्तभनसूत्रेन शुभं स्यात् तदाप्यंतेन क्रूरग्रहेण आप्यप्राप्यभोग्यं आ
द्युक्तं च अथलज्जोव्यष्टेति कुजोभोमः अर्किः शनिः भानुः रविः स्वर्भानुः राहुः तेभ्यः सुकोशाङ्गमेणान्यष्टा र्कवि
शतृतीयमष्टममंदादशं विंशं च सत्रिविधाद्भुतं त्रिविधं दिव्यभौमांत रिक्षे रदुतैरुन्यातैः सहितं च द्विः शशिभोग

क्रूरोद्भित्तद्विः शशिभोगतोर्वाकृतदाप्यमाद्यं च शुभं न भं स्यात् अथार्कविंशं च कुजार्किभानुः स्वर्भा
नुतः सत्रिविधाद्भुतं च २ वैसाहगंश्रुव्यसमासिसाग्रं संक्रांतिसाम्यखलवेधवच्च स्वाशश्रमोभा
न्वभिरोपुनर्मूर्ध्वैरमृहाराणान्निभिरुत्तरैः स्यात् ३ ॥ १८ ॥ तोर्वाकृतशुभं स्यादिति प्रत्येकं संवध्यते द्विवारं द्विः स
भिर्दोषैस्त्यक्तमपिनसूत्रं द्विधा चंद्रभोगादर्वाकृतशुभं द्वितीये चंद्रभोगे शुभं भवतीत्यर्थः न शुभमित्यग्रेप्यनुवर्तनी
यम् २ अथचंद्रायुधोदिवैवैधुतः सासाध्यः हृहृषणाः गंगडः शूशूलः व्यव्यतीपातः तेषां समासिरवसानं तत्र साग्रं स
शेषयत् तेषां यागावामंतेवर्तमानमित्यर्थः यच्च संक्रांतिसाम्यं क्रान्तिसाम्यं चंद्रार्कयोस्तेन सहितं यस्मिन् नक्षत्रे महा
पातइत्यर्थः यच्च खलवेधवत् पापग्रहवेधयुक्तं तमेव वेधमाह स्वाशशितिसवेधः स्वाशाद्यैराद्यक्षरैरुपलक्षित

वि. रं न सत्राणां क्रमेण ह्योर्होर्मिथः स्यात् सयथा स्वास्याती शशततारका अनयोर्मिथो वेधः स्वाति स्थेन ग्रहेण शततारका अ-
 दी. विद्वा शततारका स्थेन स्वातीति एवमुत्तरत्रापि अत्रावराः समधा अनयोर्मिथो वेधः भभरणी अनु भनराधा अनयोर्मि
 ८० थे विधुः अभि अभिजित् रोरहिणी अनयोर्मिथो वेधः पुनः पुनर्वसुः मूर्मूलं अनयोर्मिथो वेधः रे मृहाणां वेधः क्रमेण वि-
 भिरुतरैः स्यात् रेवसुत्तरा फल्गुन्योः मृगोत्तरा षाढ्योः हस्तोत्तरा भाद्रपदयोरित्यर्थः ३ अत्रैका गलादिक माह अशुभा
 ब्रूयेषु दुष्टनामयोगेषु सन्तु इंदुतः इंदुन सत्रात् अर्कः सूर्यः साभिजिति समेक से भवति तदा एका गलोस्ति एतदुक्तं

एका गलः साभिजिती इंदु तोर्कः समेस्ति योगेष्वशुभा ब्रूयेषु चतुर्दशं चंद्र भमर्क धिष्यया द्वितीय
 मुक्तो हहनर्क शुद्धिः ४ षट्त्रयायेष्वशुभाः शुभाय निधन द्यूनां त्यवर्ज्य परे व्यायार्थेषु शशी मृतौ श

भवति व्याघात शूलपरिघव्यतिपात विष्कुं भगंडांति गंडवज्रवै धृताः अशुभनामयोगाः नितमः सूर्याः परे भंगदाः
 एष्वन्यतमे योगे सति चंद्र न सत्रमारभ्य अभिजिता सह अर्क न सत्रंगरा पित्वायदियुग्मा संख्या भवति तदैका गलः
 स्यात् तद्गन शुभमित्यनुवृत्तिः अथ संध्योदितं अर्क धिष्यया चतुर्दश मिंदु भं चंद्र न सत्रं च अशुद्ध अशुभं स्यात् इति
 यं उ हहनर्कस्य विवाहन सत्रस्य शुद्धिरुक्ता ४ अथ लग्न शुद्धि माह षट्षष्टं नयत्तृतीयं अथ षट्षष्टं नयत्तृतीयं
 शुभाः पाप ग्रहाः शुभाय भवति शेषेष्वशुभाये निधन मष्टमं द्यूने सप्तमं अंत्यं द्वादशं एतानि वर्जयित्वा अन्येषु न

वसुस्थानेषु परे सौम्यग्रहावधगुरुशुक्राः शुभायस्यः शेषेषु निधनद्युनांत्येष्वशुभाय शशीचंद्ररुद्रायाथेषु तृतीयेकादश
द्वितीयेषु शुभाय भवेत् शेषेष्वशुभाय तत्राष्टमे सर्वेषां विशेषमाह मृताविति मृतावष्टमेशनिर्णयः शुभायस्य
नन्वेव शुभाय अत्र राहुग्रहणात् तत्स्वरूपांतरं केतुश्च परे अन्ये चंद्रभौमवधगुरुशुक्राः मृतौ स्थिता भंगदोः लग्न भंगाय
स्यः अन्यान् पिलग्नं भंगो नाह क्रूरद्युनेति शशितनू क्रूरद्युनवृत्तान्विते भंगाय भवतः द्युनं वृत्तमाद जंयते स्ते द्युन
वृत्ते ते च ते अन्विते च द्युनवृत्तान्विते क्रमेण द्युनवृत्तान्विते तथा लग्नस्य चंद्रस्य वा स समं क्रूरान्वितं भवेत् यद्वा

क्रूरद्युनवृत्तान्विते शशितनू अस्ते सितज्ञौ विधुर्लग्ने सोमसिन्नाधिपाद्विषितः सेंदुर्विनष्टौ शपः ५
अंशाः षड्विंशति नवा द्रव्यस्तदधिपे लग्ना शयो द्वादशद्विच्यष्टासु न लग्नमस्तलवपेतत्स समाभ्यां तथा
चंद्रो लग्ने वा क्रूरान्वितं भवेत्तदा लग्नभंगः स्यादित्यर्थः अस्ते स समे लग्ना चंद्रा द्वादशसितज्ञौ शुक्रो बुधो वा सोपि भंगाय
लग्ने विधुश्चंद्रो मंगाय द्विषिषे सोमसुताधिपाः भंगायस्यः सोमश्चंद्रः सितः शुक्रः अधिपाः स्वामिनः लग्ना शपे
ष्काराणां अत्र षष्ठं लग्नादेवन चंद्रात् सोमग्रहणात् सितः शुक्रः सेंदुः सचंद्रः भंगाय शुक्रयुक्तश्चंद्र इति भावः
अंशयो नवांशाधीशो विनष्टौ संगतः भंगाय स्यात् ५ अथ नवांशशुद्धादिकमाह अंशालग्ननवांशाः षड्विंशति नवा
द्रव्यः कन्यामिथुनधनुस्तुलाः शुभाः तस्य नवांशस्योधिपे स्वामिनिलग्ननवांशयो लग्ना नवांशा द्वादशद्वि

वि. च.
टी.
८९

अथ सुहृदं शदिनीय तृतीयाष्टमेषु स्थिते सति लग्नं कार्यं अस्तलवपे अस्तां शाधि येन तत्समाभ्यां लग्नादंशाच्च समाभ्या
सकाशात्तथा तद्दहादशदिन्यष्टासु स्थिते सति लग्नं न कार्यं एषु स्थाने तस्य दृष्टिर्नास्तीत्यभिप्रायः अथान्ये महादोषाः गंडांते
स्थिति त्रिविधेषु गंडांतेषु शूलवैधनवरीयसामित्युक्तेषु वैधनौ सप्तविंशे योगे च संक्रांतेः सकाशादुभयतः पूर्वपश्चा
च्चयामद्वयेषां दशघटीषु चयामार्धमर्धयामः शास्त्रात्तरोक्तः व्यतिपातः सप्तदशयोगः विष्टिर्भद्रासप्तमं करणं कुलिकः दि
हूनामनवदन्त्यादिनोक्तः तस्मिन् ऊनाधिके मासि सप्तयमासेधिः मासे चेति ऊनाधिके हि दिनस्ये दिनवृद्धौ चेति न लग्नं

अ.
९७

गंडांतेषु च वैधनाबुभयतः संक्रांतियामद्वयेयामार्धव्यतिपातविष्टिकुलिके मासे हि चोनाधिके ई
जन्मर्षाज्जन्मलग्नान्निधनविधने अष्टमहादशाभ्यां लग्ने तत्स्वामितस्थे रपि वपुषि खगैस्तद्दहांशै
कार्यमिति प्रत्येकं संबंधः ६ अथाष्टमलग्नादिदोषानाह जन्मर्षाज्जन्मलग्नाच्च अष्टमहादशाभ्यां लग्ने ॥ १ ॥ स्थितेस्तः
स्थिताभ्यां क्रमेण निधनविधनेस्तः जन्मराशेर्जन्मलग्नाद्वाष्टमे राशौ लग्नगते सति निधनं दहादशे विधनं स्यादित्यर्थः तत्स्व
मित्तस्थेः तयोरष्टमहादशराश्योः स्वामिनौ तत्स्वामिनौ तयोरष्टमहादशराश्योः स्थितान्स्थानैः खगैरपि वपुषि लग्ने
स्थितैः क्रमेण निधनविधनेस्तः अष्टमस्थानाधीशेष्टमस्थे वाग्रहे लग्नगते सति निधनं दहादशस्थानां जीर्णदहादशस्थे
वाग्रहे लग्नगते सति विधनतास्यादित्यर्थः तद्दहांशैः तेषां ग्रहाणां या निग्रहाणि तेषां मंशानवांशास्तैश्च वपुषि गतैः ॥

राम.
८९

तेनिधनविधनतेक्रमेणस्तुःअष्टमराशेरष्टमस्थग्रहस्यराशेर्वीनवांशेलग्नगतेसतिनिधनं द्वादशराशेर्हस्तस्थग्रह।
स्यराशेर्वीनवांशेलग्नगतेविधनतास्यादित्यर्थः अस्तेशारे अंशादस्तसममनुस्येशः स्वामी तस्या रिः शत्रुस्तस्यनवां
शेलग्नगतेसतिव्यसनं स्यात् अथमेलकः असुभयं इति रुद्रायैमेदत्यादिना नारी नरनक्षत्रयोर्नाडीवधे सति असुभयं
रसं स्यात् षडष्टसेत्रेशानां स्त्री नरराशयोर्मिथः षडष्टकराश्याधिपानां असख्ये वैरे सति असुभयं स्यात् त्रियुग्मीत्यादि
नादनुजनरगणोराशसमनुष्यगणौ च असुभयं स्यात् अर्कजीवेद्वशुद्धौ च गोचरमार्गगतदपत्न्योः सूर्यगुरुचंद्राणां

अस्तेशारेर्नवांशे व्यसनमसुभयं नाडिवेधे षडष्टसेत्रेशानामसख्येदनुजनरगणोर्वाकजीवेद्व
शुद्धौ ७ वेदाद्भाव्ययद्वयं किल नार्मदीभातद्वंगुलं द्रुसतिपुष्पतियोजनेन याम्योत्तरेपथिहता
वलालाभे सति मरणां स्यादित्यर्थः ७ सवलंग्नांश ८ दशनागदिग्भिरंत्यापुनं र्दहनहृच्चरखंडकानि ८॥
शुद्धिज्ञात्वा तस्मात्कालज्ञानार्थं पलभाचरोदयादीनाहवेदाश्चत्वार्यंगुलानि द्विभाज्योष्टचत्वारिंशद्वंगुलानि द्वयं कि
ल सर्वत्र नर्मदातीरे पलभा स्यात् तस्माद्याम्योत्तरेपथि एकयोजनेन व्यंगुलं ये स्याः पलभायाः द्रुसतिपुष्पतिचस्वदे
शानर्मदयो याम्योत्तरोत्तरेयावन्तियोजनानीतनुल्यव्यंगुलैः सानार्मदीपलभा ४।४८ याम्यदेशे रहिता उत्तरे सहिता स्वदे
शपलभा भवेदित्यर्थः सान्निविधादशनागदिग्भिर्हता अंत्यापुनः अंतिमा तु दहनहृत्त्रि ३ हताचरखंडकानि स्युः अथो

वि. वं. कृष्णगतयवन्तयः शेषाः प्रसिद्धाः सनेत्रयोर्लंकोदयाः स्युः तैश्चरखंडैः कैस्त्रिभिर्क्रमेण हीनाः विलोमविहिताः उत्क्रम
 टी. स्थाः विलोमैश्चरखंडैः क्रमेण सहिताः सर्वमेषादीनां षण्णां जाताः ते पुनर्व्यस्ताः सर्वद्वादशस्वदेशोदयजाविना
 ८२ उपः स्युः ९ अथ संक्रान्तेरर्कज्ञानमाह अत्यष्टिः सप्तदशधूर्जदयोरुद्राः मूर्च्छासकविंशतिः अर्थाः पंचकासां कुशाः
 नखाः शेषाः गुणाहराश्च प्रसिद्धाः लग्नेष्टवारानलग्नकालपर्यंतं संक्रान्तिमारभ्यष्टदिवसानधनुषः धनुः संक्रान्तिमा
 रभ्यवेदिभिर्द्वादशगुणैर्यथाप्राप्तैः नामेणानिहत्यतिथ्यादिभिर्द्वादशभिर्विभजेत्फलं लिप्ताः मीनादिषु कन्याता
 लंकोदयाभुजगभानिनवां कदस्त्रावन्ति हि कृष्णगतयश्चरखंडैः स्वैः हीनाविलोमविहिताः सहि
 ता विलोमैर्व्यस्ताः पुनस्वविषयोदयजाविना उपः ९ वेदान्याष्टगुणाग्निधूर्जदिगजत्र्यत्यष्टिहृत्त्रि
 भूमूर्च्छाभिर्धनुषानिहत्य विभजेत्लग्नेष्टवारास्त्रिभिः मीनादिष्वधनंतुलादिषु धनं लिप्तास्फुटोभास्क
 सुगतेर्के अथनंतुलादिकं कुंभांतासु धनं कृत्वा स्फुटोभास्करः स्यात् सतदुक्तं भवति संक्रमवशादर्कराशौ नृत्वात्वा संक्र
 ममारभ्यष्टदिनपर्यंतं वेदादिदिवसास्तेन दधौ शाः स्युः तैर्दिवसाः पृथक् धनुरारभ्य यथाक्रमप्राप्तेन गुणैर्कने सप्त
 यथाप्राप्तहरेण विभज्य कलादियल्लब्धं तन्नस्मिन्नरवौ मीनादिषु सप्तसु गते क्रमांजुलादियं च सुगते धर्तृकार्ये सप्त
 दिने स्फुटः सूर्यः स्यादिति १० अथ कालज्ञानं स्पष्टार्थं ११ अथेष्टकाला लग्नज्ञानमाह रवेर्भीम्यकालमुदयः सहदष्ट

अ. १७

सम. ८२

घटीपलेभ्यस्त्यक्त्वा भोग्यं तदग्रे दयां श्रुत्य त्केत्यर्थः तदुद्धृतानि तदुर्वरितानि यानि पलानि तानि त्रिंशद्दशानि च गलि-
तोदयेन भाजितानि भागादियं खल्वन्तदजादिगृहशेखरितं तन्न लङ्गनं स्यात् शेखरो मुकुटः शेखरो जातो स्मिन् न च्छे-
खरितं अजादिगृहैः शेखरितं अजादिगृहशेखरितं मूर्धनि मेघादिराशिसहितमित्यर्थः ९२ अथ षड्गुहोरात्मि-
माह कलानां द्विशती नवांशमानं स्यात् ३० शान्त्यूर्वा शो द्विशतगुणलङ्गनकलाः स्युरिति भावः तस्मात्

रात्रौ भानुर्भार्धयुक्त्वा यनांशस्तन्वर्कांशः स्वोदयघ्नाः पृथक् त्रिंशद्भक्ता भुक्त भोग्याः पलादिस्ता-
दृक्कालो मध्यगस्वोदयादप्युः ९१ भोग्यं रवेः समयमिष्टघटीपलेभ्यस्त्यक्त्वा दयेः सहफलानि =
तदुद्धृतानि त्रिंशद्गुणान्यगलितोदयभाजितानि भागाद्यजादिगृहशेखरितं तन्न स्यात् ९२ नवांश-
मानां द्विशती कलानां सूर्यो नलङ्गनस्य शरदुभागे वारादिहोरा विगता शरद्वे षड्गुर्वा चिन्ता तु विनायनांशः

वर्गचिन्ता अयनांशे विना स्यात् षड्गुर्वा चिन्तायां अयनांशान् देया इत्यर्थः षड्गुर्वा न्वसति अथुहोरा वारादीति वारा-
देवार्मारभ्य विगता होरा स्यात् कस्मिन् सति सूर्यो नलङ्गनस्य शरदुभागे शरद्वे सति सूर्यो नलङ्गनस्य शानां यच्च
दशांशे शेषे विरहितं यच्च घृत्वा तं वारमारभ्य वारक्रमेण गणायित्वा गता होरा स्यात् तत्परस्य वर्तमाना स्यादित्यर्थः ९३
अथ होरायाः प्रकारांतरार्थं देशांतरचरे आह अवंति रुज्जयिनी सामध्यरेखोपलक्षणं तस्याः सकाशात् पूर्वपरपू-

वि. वं. वैपश्चिमे वा स्वदेशपर्यन्तं यानि योजनानि तानि स्वपादहीनानि स्वचतुर्थ्यं शो नितानि देशांतरयोः पलानि स्युः तानि क्रमे-
 टी. राक्रणानुरोक्तः पूर्वैः क्रणसंज्ञानि पश्चिमे धनसंज्ञानीत्यर्थः अथ चरार्धमिति त्रिंशद्युमानांतरमर्धितं चरार्धस्या-
 ८३ त. अथात्र दृष्टिकोत्सुकमतः षष्ठिगुणं पलानि स्युरिति अथवारप्रवृत्तिमाह नरार्धदेशोत्तरेयुग्वियोगोकार्यो-
 याम्यगोले योगोत्तरगोले वियोग इत्यर्थः योगे सति तत्रुत्पदेः रव्यदयात्परापूर्ववियोगे पश्चादनंतरं दिनवारक-
 र्जुः दिनाधीशस्य प्रवृत्तिः स्यात् वारप्रवृत्तिरित्यावत् इयं वारप्रवृत्तिः अर्को देयादूर्ध्वमधश्च ताभिः इत्यादिगो-

अवन्ति पूर्वापरयोजनानि स्वपादहीनानि क्रणानुरोक्तः पलानि देशांतरयोश्चरार्धं त्रिंशद्यु-
 मानांतरमर्धितं स्यात् १४ द्विघ्नेष्टनाडीशरलब्धिर्नो वास्यः कालहोरादिनयप्रवेशात् ॥ ॥

लवासनयासंहितावचनैश्च चिह्निरुध्यते अतोत्रेत्यंगनिश्चितनीया ग्रंथाकारस्तु एवंत्याः पश्चिमतदेशे आसीत् अ-
 तस्तेन स्वदेशाभिप्रायेणेदमुक्तं तथाप्युत्तरगोले देशांतरपलेभ्योत्पन्नचरार्धे सति वियोगे पश्चादन्यथात्वमभवत्-
 तत्र वियोगेऽपि पूर्वमिति द्रष्टव्यं स्वव्यभिचारः परितर्हन्त्यः १४ अथ प्रकारान्तराणां कालहोराभादे दिनप्रवेशा-
 द्विघ्नेष्टनाडीशरलब्धिनाः कालहोरास्यः वारप्रवेशमारम्य दृष्ट्यदिका द्विघ्नाः शरभक्ताः लब्धेः कालहोराः स्यु-
 रित्यर्थः ताः शरघ्नाः प्राग्वद्गणयेत् न द्यथा तत्प्रकाराणि निरवयवे वारादितोगणयित्वा गतानालहोरा स्यात्

अ-
१७

राम-
८३

त्वरस्यवर्तमानादित्यर्थः सर्वप्रकारद्वयेनापि कूरायापहोरापि अनिद्या अदुष्टा स्यात् कस्मिन्सति लग्नशुभवेदवर्गे सति शु-
 भा वेदाश्च त्वारोवर्गायिस्मिस्ततथा सौम्यवर्गाधिकत्वे सतीति भावः अथ षड्वर्गानाह राशेरंशः राश्यंशः राशिभुक्ताः भक्ताः राशिभुक्ताः
 भक्ताः राशीनसंत्यज्य अंशग्राह्यादित्यर्थः ते चतुष्टयस्थानेषु क्रमेण राशिभूगुरो स्तः १९।२१।३।२। हता स्तिथ्य भूभूदि कुशरै ॥
 १५।२०।२०।५ भक्ता अभ्रभुवोदशशेषाः सिद्धाः स्वध्यानिभा र्धादयो वर्गाः स्युः भार्ध होरादकाराणो द्वेष्कृणः ज्ञेददिभक्त
 द्वागोनवांशद्वादशांशौ सर्वचत्वारोवर्गाः यस्य गृहस्य यद्गृहं तत्स्यैव अयमेको गृहारव्यः अथ त्रिंशांशः त्रिंशांशोद निभ

प्राम्वच्छरघ्रागणयेदनिद्या कूरापिलगने शुभवेदवर्गे १५ राश्यंशः राशिभूगुरो स्तः हता स्तिथ्य भूभू-
 दि कुशरैर्भक्ता भार्धहकारानंददिनकृद्वागा गृहयस्य यत् त्रिंशांशः शनि सौम्य जीवर विजस्मा जन्मनां
 व्युत्क्रमादोजर्षेषु शरेषु स समरुतः पंचेति षड्वर्गिकाः १६ महोदये सायन सूर्य भोग्यं स षड्भुक्तं च युतं द्युमान
 समराशौ सितादीनां पंचादयस्त्रिंशांशः स्युः त्रिंशतः पूरणास्त्रिंशाः ते च ते अंशाश्च त्रिंशांशः तद्यथा समराशौ आद्याः पंच भा-
 गाः शुक्लस्य ततः सप्तबुधस्येत्यादि ओजर्षेः पुविषमराशिषु व्युत्क्रमात् भागानामधियतीनां च तद्यथा आद्याः पंच भौम-
 स्य ततः पंच शनैरित्यादि इतीयं षड्वर्गिका स्यात् षण्णां वर्गाणां समाहारः षड्वर्गि सैव षड्वर्गिका १६ अथ ग्रह गणितात्क म-
 पिद्यु मानानयनं सुगमोत्पाद सायन सूर्यस्य यत्त्राग्यद्भोग्यं सायन सूर्यस्य स षड्वर्गस्य यच्च भुक्तं तत्त मध्योदये तदंतर्दति

वि. चं.
टी.
८४

पुमध्योदयेषु युक्तं द्युमानं स्यात् अर्थो लंकारः इतीयं विलग्नस्य विवाहलग्नस्य शुद्धिः शिशुवो धनाय वालाचवो धाय श्री
केशवा केशास्मृता सै सिध्य कथिता १७ इति श्री सकलागमाचार्यवर्य श्री केशवसांवत्सरात्मजगणेशदेवज्ञविरचिता के
शवाकोदिता लग्नस्युद्देर्विवृतिः समाप्ता अत्र समूलाग्रथं संख्या १७५ पादो न द्विशतो समस्तग्रंथ संख्या ३३७५ हाय
नार्कलवनुस्य मायनंतदुतीरसयुता युतिर्भवेत् सापि सागरयुतो दुयोदुकंतन्निनेत्रलवणवपसकः पसः सपसो यदिवा

अ.
१७

इति स्मृतं यं शिशुवो धनाय श्री केशवा केशा विलग्नशुद्धिः १७ ॥ इति विवाहचंदावने लग्नशुद्धिः सप्तदशो

सरः स्यात्तदीयरा मांशसमस्तिथिः स्यात् यच्चाखिलैकं कुपमाहृततुन्नं दादिकं मङ्गकवत्सराः स्युः ॥ १७ ॥ ध्यायः १७ समाप्तः ॥
दयनतिथिपक्षास्तुल्यतायां नितस्मिन्तुरुवरचरणालंबरोलवकृत्सः गणकवरगणेशोक्तटीकामशेषामखि
लदखिलसारैर्मालिनीं वाग्विशेषैः ॥ मीः अधीक भाद्रपदकृत्स ३० आमावस्यामूरविवासे संवत् १९८७ शुभम्

राम.
८४

वि.
५६

॥ इति श्रीविवाहचंदावनसटीकसमाप्तः शुभमस्तु ॥

राम.
८५

IGNCA RAH
K-241
ACC. No.